

RIJKSUNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
Academiejaar 1986-1987

EEN MICROSTUDIE VAN EEN NOORDERKEMPISCHE
PLATTELANDSGEMEENTE LOENHOUT IN DE 18de EEUW.

Een gemeenschap in transformatie ?

Proefschrift tot het
behalen van de graad
van Licentiaat in de
Geschiedenis (Nieuwe
Tijden)

Promotor : Prof. Dr. W. BRULEZ

VAN LAER HILDE

Hierbij wil ik al diegenen danken die mij geholpen hebben bij de realisatie van deze eindverhandeling. Dan denk ik vooral aan mijn promotoren Prof. Dr. W. Brulez en Dr. H. Soly, die me niet alleen de voorbije twee jaar begeleid hebben, maar me reeds in de kandidaturen wisten te boeien voor de sociaal-economische geschiedenis. Daarnaast was de hulp van H. Coppens onontbeerlijk. Vanuit zijn ervaring kon hij heel wat nuttige informatie geven over het bronnenmateriaal van het Brabantse platteland. Maar met de hulp van historici alleen was deze eindverhandeling er niet gekomen. Daarom dank ik ook Michel, Ria, Jos, Griet en Hilde, die me geholpen hebben bij de technische en praktische kant van de verwerking.

INHOUDSTAFEL

- p. 1 INLEIDING
- p. 3 Historische schets van de Noorderkempen.
p. 5 Loenhout.
- p. 8 1. BEVOLKING.
- p. 10 1.a. Algemene bevolkingsevolutie.
p. 15 1.b. Enkele gegevens in verband met de bevolkingssamenstelling.
p. 15 1.b.1. De masculiniteit.
p. 16 1.b.2. De burgerlijke stand.
p. 17 1.b.3. De leeftijdstructuur.
p. 19 1.c. De samenstelling van de huishoudens.
p. 19 1.c.1. Algemeen.
p. 23 1.c.2. De gezinssamenstelling volgens beroeps-
klassen.
- p. 30 2. DE BEROEPSSTRUCTUUR.
- p. 40 3. DE EXPLOITATIESTRUCTUUR.
- p. 40 3.a. Bronnen, bronnenkritiek en problemen.
p. 56 3.b. De exploitatiestructuur in de 18de eeuw + toetsing aan de gegevens uit de negentiende-eeuwse landbouwtellingen.
p. 81 3.c. De exploitatiestructuur volgens bezit of pacht

- p. 86 4. EEN POGING TOT SOCIALE STRATIGRAFIE : COMBINATIE VAN DIVERSE GEGEVENS.
- p. 99 4.a. Indeling van de uitbatingen op basis van het bezit van vee voor de jaren 1740, 1758 en 1801.
- p. 130 4.b. Verwerking van de graantellingen v.d. 18de E.
- p. 143 4.c. Indeling van de uitbatingscategorieën volgens de beroepssectoren.
- p. 152 4.d. Besluit.
- p. 156 5. ARMENZORG IN LOENHOUT GEDURENDE DE 18de EEUW.
- p. 158 5.a. Inkomsten en uitgaven van de Tafel van de Heilige Geest.
- p. 165 5.b. Een verdere ontleding van de inkomsten.
- p. 168 5.c. Een verdere ontleding van de uitgaaven.
- p. 171 5.c.1. De besteding van armen.
- p. 176 5.c.2. Andere vormen van steunverlening.
- p. 182 5.d. Een nadere omschrijving van de gesteunde armen
- p. 189 5.e. Besluit.
- p. 191 6. ALGEMEEN BESLUIT.

BRONNENOPGAVE

I ONUITGEGEVEN BRONNEN

A. Rijksarchief Antwerpen (R.A.A.)

1. Oud Gemeentearchief Loenhout (O.G.A.)

Tellingen van de bevolking en graan, 1693 en 1698 :
nrs. 27-28.

Tellingen van inwoners en graan, 1698 en 1709 : nrs.
31-32.

Telling van graan en vee, 1740 : nr. 35.

Meetboeken van 1680, 1700, ca. 1750 en 1783 : nrs.
3825-3828.

Mastboek, ca. 1700 : nr. 3831.

Bedeboeken, ca. 1710, 1753, 1758 en Bede- 'ofte'
mastboek, 1770 : nrs. 3841, 3844, 3845 en 3848.

Cohier van het hoofd-, paard- en beestengeld, 1702 :
nr 3862.

Zettingboeken van de gezworen bedezetters, 1707-1758
: nrs. 3865-3869.

Zetboeken, 1697, 1698, 1702, 1709, 1740 en 1758 :
nrs. 3916, 3919, 3921, 3927, 3956 en 3966.

2. Ongeordend modern archief Loenhout.

Autorisatie ter verkoop van de gemeenteheiden van
Loenhout (1824-1829).

Etats des revenus et des besoins des établissements
de bienfaisance de la commune de Loenhout à l'époque
du premier vendémiaire an XII.

Volkstelling, jaar VIII.

Bedeboek, 1798 (2 dln.).

Telling van de graanopbrengst, 1816.

3. Provinciaal archief.

Statistieken Franse Tijd : J. 168 A.

Landbouwstatistiek, 1816 : J. 170 A.

Bevolking, 1815-1820 : J. 176 A.

Bevolking, 1819-1821 : J. 176 B.

4. Kerkarchief Loenhout (K.A.)

Aanstelling van de kerk- en Heilige Geestmeesters :
nr. 1.

Uitbesteding van arme personen : lijst +
voorwaarden, 1728, 1740, 1757-1794 : nrs. 107-112.

Manualen van renten en cijzen van de Tafel van de
Heilige Geest : nr. 128.

Rekeningen van de Tafel van de Heilige Geest, 1712-
1791 : nrs. 151-20.

B. Archief van het gemeentehuis van Wuustwezel
(ongenummerd).

Bevolkingstelling van het jaar X.

Bevolkings- en veetelling, 1806.

C. Algemeen Rijksarchief Brussel (A.R.A.B.).

Capitale impositie 1702 : Staten van Brabant,
cartons, nr. 393-2.

Resultaten van de volks- en graantelling, 1709 :
Fiscaal Officie, registers, nr. 370.

Volkstelling 1755 : Fiscaal officie, registers, nr.
384.

Resultaten van de volkstelling van 1784 : Geheime
Raad, cartons, nr. 1339.

D. Kadastrale archieven van Antwerpen (K.A.A.)

expertiseverslagen van Loenhout.

II UITGEGEVEN BRONNEN

VERLINDEN (C.) e.a. (ed), Documenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant, Brugge, 1959-1973, 4 dln.

Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden opgenomen op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), Gemeentekrediet, Pro civitate historische uitgaven, reeks in 4°, nr. 2, dl. 2, Brussel, 1965.

Officiële volkstellingen : 1846, 1856, 1866, 1880, 1990 en 1900.

Officiële landbouwtellingen : 1846, 1866, 1880, 1895.

Statistique territoriale du royaume de Belgique, 1839.

BIBLIOGRAFIE

AERTS (E.) - DELBEKE (J.), Problemen bij de sociaal-economische geschiedenis van het Vlaamse platteland, 1700-1850, Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, XCVIII, 1983, 4, p. 583-586.

ARNST (E.), Van H. Geesttafel tot O.M.C.W. in Essen, De Spijcker, 41 (1984), 1-2, p. 1-9.

ARNST (E.), Essen Sociaal-economisch, 1800-1850, De Spijcker, 39 (1982), 1-2, p. 124-131.

BARENTSEN (P.A.), Het oude Kempenland. Eene proeve van vergelijking van organisme en samenleving, Groningen, 1935, 373 pp.

BLOCKMANS (W.P.) - PREVENIER (W.), Armoede in de Nederlanden van de 14° tot het midden van de 16° eeuw: bronnen en problemen, Tijdschrift voor Geschiedenis, 88 (1975), p. 501-535.

BONENFANT (P.), Le problème du pauperisme en Belgique à la fin de l'Ancien Régime, Bruxelles, 1934, 578 pp.

BONENFANT (P.), Hopitaux de Bienfaisance publique dans les Anciens Pays-Bas, des origines à la fin du 18° siècle, Bruxelles, 1965, 194 pp.

BRIAVOINNE (M.), Mémoire sur l'état de la population, des fabriques, des manufactures et commerces dans les provinces des Pays-Bas depuis Albert et Isabelle jusqu' à la fin du siècle dernier, Bruxelles, 1841, 217 pp.

- BUBLLOT (G.), La production agricole belge. Etude économique séculaire 1846-1955, Louvain - Paris, 1957, 419 pp.
- BUYCK (R.), De magistraat van Eeklo. Bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van de 18e eeuw, Gemeentekrediet Pro Civitate reeks, -8e nr 63, 1982, 373 pp.
- BRUNEEL (C.), La mortalité dans les campagnes: le duché de Brabant au XVIIe et XVIIIe siècle, Louvain, 1977, 777 pp.
- BRUNEEL (C.), La population du duché de Brabant en 1755, Bijdragen voor de Geschiedenis, 58 (1975), p. 220-283.
- CONSTANT (J.F.), Du défrichement des terrains sablonneux et particulièrement des bruyères de la Campine, Bruxelles, 1839, 59 pp.
- CORNELISSEN (J.), Landbouwgebruiken in de provincie Antwerpen, Oudheid en Kunst, 28 (1937), p. 1.
- COPPENS (H.), De regionale organisatie van het Antwerpse platteland tijdens de 17e eeuw, Organisatie en verdeling van de Kempen op politiek en religieus gebied tijdens het Ancien Régime, s.l., 1981 (Kultuurhistorische verkenningen in de Kempen, VII), p. 57-72.
- COPPENS (H.), De plattelandsfiscaliteit in Brabant tijdens de 17e en 18e eeuw, De plattelandsfiscaliteit tijdens het Ancien Régime, Antwerpen, 1985, p. 7-23.
- COPPENS (M.), Fiscaliteit en sociaal-economische structuur op het Antwerpse platteland (1686-1795). Een inleiding tot de problematiek van de fiscale bronnen, Economische geschiedenis van België. Behandeling van de bronnen en problemen, Brussel, 1972.

- COPPENS (H.), Fiscale bronnen voor de sociale en economische geschiedenis van het platteland. Een methodologische benadering van de belastingscohiereen in het kwartier Antwerpen, 1686-1795, Bijdragen tot de Geschiedenis, 55 (1972), p. 141-71.
- COPPENS (H.), De regionale organisatie van het Antwerpse platteland tijdens de 17°-18° eeuw, Organisatie en indeling van de Kempen op politiek en religieus gebied tijdens het Ancien Régime (Kultuur-historische Verkenningen van de Kempen, VII), 1981, p. 57-77.
- COPPENS (H.), Oud en nieuw kadaster, Spiegel Historiae, 1968 (II), p. 597-603.
- COSEMANS (A.), De bevolking van Brabant in de XVII^{de} en XVIII^{de} eeuw, Brussel, 1939, XL + 261 pp.
- COSEMANS (A.), Het uitzicht van Brabant op het einde der XVI^{de} eeuw, Bijdragen tot de Geschiedenis, 27 (1936), p. 285-351.
- CRAEYBECKX (J.), De agrarische wortels van de industriële omwenteling, Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, 41 (1963), p. 397-448.
- CRAEYBECKX (J.), Agrarisch bedrijf, (N.) A.G.N., dl 12, 1977, p. 20-34, dl 13, 1978, p. 286-293.
- DAELEMANS (F.), De sociale en economische ontwikkeling van 1585 tot 1815, Culturele Geschiedenis van Vlaanderen, Deurne-Ommen, 1983, dl 3, p. 11-51.
- DAELEMANS (F.), Veebezit en sociale welvaart. Het voorbeeld Gooik 1794, Album Carlos Wijfels, Brussel, 1986, p. 103-116.

DAELEMANS (F.), Gegevens over het beste kateel en hun gebruik voor de sociale geschiedenis. Voorbeeld Herzele, Heuristiek en methodologie van de dorpsgeschiedenis door R. DE BOCK-DOLMAERD, bij Centrum Sociale Structuren en Economische Conjunctuur, Brussel, 1980.

DAELEMANS (F.), Bronnen voor de studie van de pachtprizen in Brabant (13°-17° eeuw). Het archief van de abdij Grimbergen, Economische Geschiedenis van België. Behandeling van de bronnen en problemen, Brussel, 1972.

DE BELDER (J.), Beroep of bezit als criterium voor de sociale doorsnede. Een aanzet tot uniformisering van reconstructie-methoden, Tijdschrift voor sociale geschiedenis, 1976, p. 357-279.

DE BELDER (J.), Stad en platteland: inleiding tot de problematiek, Taal en sociale integratie, IV (1982), p. 169-182.

DE BELDER (J.), Veranderingen in de sociaal-economische positie van de Belgische adel in de 19° eeuw, Tijdschrift voor Geschiedenis, 83 (1980), p. 483-499.

DE BELDER (J.), Arbeidsmarkt en sociale mobiliteit, kandidatuursoefening 1984-85, eigen notities.

DE BROUWERE (J.G.), Volkstelling in het aloude hertogdom Brabant, Vlaamse stam dl 7 (1971) nr 3, p. 169-187.

DEGPYSE (K.), Sociale ongelijkwaardigheid te Antwerpen in 1747, Bijdragen tot de Geschiedenis, 57 (1974), p. 126-145.

DE KEZEL (L.), Structuur en conjunctuur van het grondbezit te Zaffelare (1748-1859), onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G., 1985, 2 dln, 713 pp.

DELVAUX (H.), Inventaris van de archieven van de heerlijkheden Papendonk en Loenhout, Brussel, 1975, 55 pp.

DELVAUX (H.), Inventaris van het oud archief van de gemeente Loenhout, Brussel, 1974, 291 pp.

DENOLF (J.), Socio-professionele structuren binnen de Brugse samenleving rond het midden van de 18° eeuw, Sociale mobiliteit en sociale structuren, *Studia Historica Gandensia*, nr 257, (1983), p. 74-127.

DEPREZ (P.), Evolution économique et mouvements paysans en Belgique à la fin du 18° siècle, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 4 (1973), p. 49-66.

DEPREZ (P.), De boeren: de 16°, 17° en 18° eeuw, *Flandria Nostra*, Antwerpen - Brussel - Gent - Leuven, 1957, dl 1 p. 123-166.

DEPREZ (P.), Uitbatingen en grondbezit in Meigem (1571-1787). Een methodologisch artikel, *Handelingen Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, Gent, 10 (1956), p. 153-170.

Déscription historique, chronologique et géographique du Duché de Brabant, contenant les quatres chefs-villes de ce duché et de tout ce qu'en dépend..., Brussel, 1756.

DE SMEDT (H.), Ruim een kwart eeuw historische navorsing op het vlak van de demografie van het Hertogdom Brabant. Een bibliografisch overzicht (1945-1972), *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 55 (1972), p. 264-278.

- DEVOS (F.J.), Noodlijdenden en armenpolitiek te Kalmthout (1699-1795), onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U.L., 1978, 115 pp.
- DEWAELE (G.), Mikrostudie over sociaal-economische mutaties in een plattelandsgemeente: Deerlijk tussen 1830 en 1860, onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G., 1981, 261 pp.
- DE WEVER (F.), Pachtprijzen in Vlaanderen en Brabant in de 18° eeuw. Bijdrage tot de konjunkturstudie, Tijdschrift voor Geschiedenis, 1972.
- DE ZUTTERE (P.), Analfabetisme op het einde der 18de eeuw, Oudheid en Kunst, 38 (1955), p. 164-172.
- D'HERBOUVILLE (Ch.-W.), Statistique du département des Deux-Nèthes, Paris, 1802, 131 pp.
- DUCPETIAUX (E.), Institutions de Bienfaisance de la Belgique. Résumé Statistique, Bruxelles, 1852, 80 pp.
- DUCPETIAUX (E.), Le pauperisme en Belgique - causes et remèdes, Bruxelles, 1844, 86 pp.
- FAES (H.), Aspecten van het sociaal-ekonomisch leven te Hoogstraten tijdens de eerste helft van de 80-jarige oorlog (1568-1609), H.O.K., 1966, 81 pp.
- GADISSEUR (J.), Contribution à l'étude de la production agricole en Belgique de 1846 à 1913, Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 4 (1973), p. 1-48.
- GOMMERS (J.W.A.), Iets over de bevolking der Kempen in vroegere eeuwen, Oudheid en kunst, 16 (1925), p. 49-53.

GOOSSENAERTS (J.), De taal van en om het landbouwbedrijf in de Kempen, Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Reeks VI, nr 67, 1957.

GOOSSENS (M.), Een negentiende eeuwse heidedorp in transformatie. Kalmthout 1835-1910. De mutatie van de activiteitstructuur, Bijdragen tot de Geschiedenis, 67 (1984), p. 197-245.

GRAUWELS (J.), Een beschrijving van de Kempen en van Haspengouw (1809), Limburg, 1900, p. 299-308.

HANNES (J.), Fiscale bronnen, 19de eeuw, Heuristiek en methodologie van de dorpsgeschiedenis, Brussel, 1980, p. 39-53.

HANNES (J.), Kwantificatie en historische kritiek, Tijdschrift voor Geschiedenis, 84 (1971), 2, p. 348-354.

HECTORS (G.), Een demografische-historische studie van een Kempense plattelandsgemeenschap: Kalmthout op het einde van het A.R. (1678-1828), Gemeentekrediet, Pro Civitate reeks -8°, nr 52, 1979, 282 pp.

HELSEN (J.), Het landschapsbeeld in de Antwerpse Kempen, Antwerpen, 1943, 58 pp.

HENRIQUET (M.), La Campine industrielle, Bruxelles, 1923.

Heuristiek en methodologie van de dorpsgeschiedenis, Brussel, 1980, Centrum Sociale Structuren en Economische conjuncturen, 3, Colloquia nr (1).

HEYLEN (A.), Historische verhandeling over de Kempen, Turnhout, 1837, 236 pp.

- HUFTON (O.H.), The poor in the Eighteenth-Century France (1750-1789), Oxford, 1974.
- JACOB (F.), De eerste kadastrale dokumenten als bron voor de landbouw-geschiedenis van de Kempen, onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G., 1970, 3dln, 545 pp.
- JANSEN (J.E.), De Brabantse Omwenteling en de Kempische gemeente, Taxandria, 1941, 1-4, p. 83-148.
- JANSEN (J.E.), Bevolking van de Kempische dorpen op het einde der 18de eeuw, Taxandria, 1946, p. 47-55.
- JANSEN (J.E.), Turnhout en de Kempen in het raam van de vaderlandse kerkelijke geschiedenis, Turnhout, 1946.
- JASPERS (L.) - STEVENS (C.), Arbeid en tewerkstelling in Oost-Vlaanderen op het einde van het A.R., Gent, 1985, (Kultureel jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen, Bijdragen, Nieuwe reeks - nr 23), 179 pp.
- KIN (M.), Ruimtelijke stratigrafie van arm en rijk te Gent in 1741 en ca. 1777/84, Sociale mobiliteit en sociale structuren, Studia Historica Gandensia, 257 (1983), p. 129-165.
- JOIGNEAUX (P.) - DELOBEL (L.), L'agriculture dans la Campine, Bruxelles, 1859, 230 pp.
- KLEP (P.M.M.), Bevolking en arbeid in transformatie. Een onderzoek naar de ontwikkelingen in Brabant, 1700-1900, Nijmegen, 1981, 575 pp.
- KLEP (P.M.M.), Brabantse tellingen en capitale impositie, 1692-1709. Notities over belangrijke bronnen en woelige jaren, Bijdragen tot de Geschiedenis, 57 (1974), p. 203-227.

KLEP (P.M.M.), Groedynamiek en stagnatie in een agrarisch grensgebied. De economische ontwikkeling in de Noordantwerpse Kempen en de Baronnie van Breda, 1750-1850, Tilburg, 1973, XXXIX + 212 pp.

KLEP (P.M.M.), Urbanisation in a Pre-Industrial Economy: The Case of Brabant 1374- 1930, Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 7 (1976), p. 153-168.

LAMARCQ (D.), Een poging tot sociale stratificatie in een Zuidvlaamse plattelandsparochie: Velzeke in de tweede helft van de 17de en 18de eeuw, Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 8 (1982), p. 282-311.

LAMARCQ (D.), Armoede en armenzorg in het land van Aalst in 1785, Oostvlaamse Zanten, 1981, 1, p. 3-25.

LAMARCQ (D.), Een geïntegreerd sociaal-economisch diepteonderzoek van het platteland in Zuid-Vlaanderen: De parochie Velzeke in de 17de-18de eeuw, onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G., 1980, 2 dln, 257 + 56 pp.

LAUWERYS (J.), Hoogstraten, Aloude vrijheid, Brecht, 1950, 161 pp.

LAUWERYS (J.), Hoogstraten, het centrum der Noorderkempen, H.O.K., 1948, p. 146-160.

LAUWERYS (J.), Hoogstraten in den Patriottentijd, H.O.K., 1939, p. 155-241.

LINDEMANS (P.), Geschiedenis van de landbouw in België, Antwerpen, 1952, 2 dln, 472 + 571 pp.

LIS (C.), Enkele kanttekeningen bij het historisch onderzoek naar de relatie tussen stad en platteland, Heuristiek en Methodologie van de dorpsgeschiedenis, 1980, p. 110-125.

LIS (C.), Social Change and Labouring Poor, New Haven - London, 1986, 237 pp.

LIS (C.) - SOLY (H.), Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa, Antwerpen - Amsterdam, 1980, XXI + 293 pp.

LIS (C.) - SOLY (H.) - VAN DAMME (D.), Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914), Leuven, 1985, 240 pp.

LUCASSEN (J.) - VAN TYN (Th.), Nogmaals: sociale stratificatie, Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 4 (1976), p. 74-91.

MADDENS (M.), De plattelandsfiscaliteit in het graafschap Vlaanderen van de 16de tot de 18de eeuw, De plattelandsfiscaliteit tijdens het Ancien Régime, Antwerpen, 1985, 129 pp.

MAHAIM (E.), Les abonnements d'ouvriers sur les lignes de chemin de fer belges et leurs effets sociaux, Bruxelles, 1910, 259 pp.

MARECHAL (G.), Armenzorg te Brecht 1495-1620, Taxandria, Nieuwe reeks 63 (1986), p. 29-72.

MOESKOP (G.), Het gebruik van de gemene gronden in de Antwerpse Kempen tijdens het Ancien Régime, onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U.L., 1985, 206 pp.

NYS (R.), Armenzorg in vroeger tijden, Calmthoutania, 31 (1979), p. 16-34.

OOSTVOGELS (C.), Geschiedenis van Loenhout vroeger en heden 1938, Brasschaat, 1938, 31 pp.

PODESTA (G.), Essai sur la Campine Anversoise, Anvers, 1853, 103 pp.

PRAET (G.), Sociale veranderingen op het platteland in de 18de eeuw: het land van Wedergate, onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G., 1985, 2 dln, 240 + 117 pp.

PREVENIER (W.) - DE BELDER (J.) - VANDENBROECKE (C.), Sociale mobiliteit en sociale structuren in Vlaanderen en Brabant van de late middeleeuwen tot de 20^e eeuw, Gent, 1983 (Studia Historica Gandensia 257, 8° 215 pp.)

SCHOLLIERS (E.), De materiële verschijningsvorm van de armoede voor de industriële revolutie. Omvang, evolutie en oorzaken, Tijdschrift voor Geschiedenis, 1975, 4, p. 451-467.

SECELLE (M.), Sociaal-economische polarisatie: criminaliteit en oproer in de heerlijkheid Nevele in de 16de eeuw, onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G., 1980681, 288 pp.

SLICHER VAN BATH (B.H.), De agrarische geschiedenis van West-Europa, (500-1850), Utrecht - Antwerpen, 1960, 416 pp.

SLICHER VAN BATH (B.H.), Bijdragen tot de agrarische geschiedenis, Utrecht - Antwerpen, 1978, 331 pp.

SLICHER VAN BATH (B.H.), Methodiek en techniek van het onderzoek naar de sociale stratificatie in het verleden, Tijdschrift voor Geschiedenis, nr 84, 1971, p. 151-167.

SLICHER VAN BATH (B.H.), Methodiek en techniek van het onderzoek naar de sociale stratigrafie in het verleden, Theoretische en methodologische aspecten van de sociale en economische geschiedenis, Den Haag, 1979, dl 1, p. 139-157 (herwerkte versie).

Sociale stratigrafie en sociale mobiliteit, themanummer van het Tijdschrift voor Geschiedenis, 84 (1971), 2, pp. 149-364.

SOLY (H.), De dominantie van het handelskapitalisme : stad en platteland (XVI-XVIIIe eeuw), Geschiedenis van Vlaanderen, Brussel, 1983, p. 105-108.

STALPAERT (H.), Volkstellingen. Historische schets, Heule, 1961, 63 pp.

TITS-DIEUAIDE (M.J.), Les tables des pauvres dans les anciennes principautés belges au moyen-âge, Tijdschrift voor Geschiedenis, 88 (1975), p. 562-583.

VAN AKEN (A.J.), Geschiedenis van Loenhout, Antwerpen, 1938, 56 pp.

VAN BUYTEN (L.), De 'ellendelingen' in de moderne bronnen der Zuidelijke Nederlanden, Tijdschrift voor Geschiedenis, 88 (1975), p. 439-550.

VANDENBROEKE (C.) - VANDERPLIJPEN (W.), De voedingsgewassen in de 18de en 19de eeuw, Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 1 (1970), p. 47-82.

VANDENBROEKE (C.), Landbouw in de Zuidelijke Nederlanden, 1650-1815, (N.)A.G.N., deel 8, p. 73-101.

VANDENBROEKE (C.) - VANDERPLIJPEN (W.), Landbouw en platteland in de Zuidelijke Nederlanden, 1770-1844, (N.)A.G.N., deel 10, p. 183-209.

VANDENBROEKE (C.), De graanpolitiek in de Oostenrijkse Nederlanden, Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, 45 (1967), p. 368-387.

VANDERHAEGEN (H.), Sociaal-economische en demografische structuur van de Vlaamse bevolking in het jaar IV, Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 12 (1981), 1-2, p. 27-58.

VANDERHAEGEN (H.), Historische bronnen die toelaten de agrarische bedrijven te reconstrueren en tevens de eigendomsverhoudingen te bepalen, in : Bronnen voor de historische geografie in België, Brussel, 1979, p. 89-95.

VAN DER PAAL (E.), Dossier van het voorbereidend onderzoek 1946, Berchem-Antwerpen, 1946.

VANDERPIJPEN (W.), De landbouwstatistieken in Vlaanderen onder het Frans Bewind, Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 2 (1970), 2, p. 29-46.

VANDEWALLE (P.), Oude maten, gewichten en muntstelsel in Vlaanderen, Brabant en Limburg, publicatie van het Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, nr. 82, Gent, 1984, 69 pp.

VANDEWALLE (P.), De geschiedenis van de landbouw in de kasselrij Veurne (1550-1645), Gemeentekrediet, pro civitate, reeks in -8°, nr. 66, 1986, 389 pp.

VANDEWALLE (P.) Graanopbrengsten in de kasselrij Veurne en de omgeving tijdens de eerste helft van de 17de eeuw, in: VERHULST (A.)-VANDENBROEKE (C.) (eds.), Landbouwproduktiviteit in Vlaanderen en Brabant, 14de -18de eeuw, publicatie van het Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, nr. 96, p. 367-378.

VANHAUTE (E.), De armenzorg op het Antwerpse platteland, 1750-1850: onderzoek naar de instelling tijdens de scharniereeuw, lezing gehouden op het colloquium van het Gemeentekrediet in Spa, 1986, 84 pp.

VANHAUTE (E.), Leven aan de rand van het land : de Noorderkempen in de 19de eeuw, Spiegel Historiae, 19 (1984), 12, p. 564-572.

- VERBEEMEN (J.), Steden der Antwerpse Kempen in 1755. Hun demografische en economische toestand, Oudheid en Kunst, 38 (1955), p. 145-163.
- VERHELST (J.), Methodologische problemen bij de historische sociale stratigrafie, Bulletin O.S.G.G., 23 (1973).
- VERHELST (J.), Problematiek in verband met de historische studie van de sociale stratigrafie, Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 6 (1975), 3-4, p. 367-376.
- VERHULST (A.) - VANDENBROEKE (C.), Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant, 14de - 18de eeuw, Gent, 1979, XX-414 pp.
- VERHULST (A.), Retrospectieve menselijke aardrijkskunde, kandidatuurscursus R.U.G., 181 pp.
- VERKINDEREN (A.), Een overzicht van de evolutie der landbouwbedrijven in België sedert 1830, bijzonder met het oog op de studie van het klein landbouwbedrijf, 1942-1943, 137 pp.
- VLIEBERG (E.), De Kempen in de 19de en 't begin der 20ste eeuw, Yper, 1908, 190 pp.
- VAN DER WEE (H.), Les archives hospitaliers et l' étude de la pauvreté aux Pays-Bas du XVIème au XVIIIème siècle, Revue du Nord, 1966, p. 5-16.
- VAN DER WEE (H.), Agrarian Development in the Low Countries as reflected in Title and Rent Statistics, 1250-1800, in : Seventh International Economic History Congress, Four 'A' Themes, Edingburgh, 1978, p. 130 -136.
- WEYNS (A.J.), Loenhout onder de Franse Tijd, Loenhouts infoblad, juli-september 1973, p. 19-20 en p. 17-19.

VANHAUTE (E.), Methodologie van de studie naar de dynamiek op het platteland : Het land van Hoogstraten in de 19de eeuw, in: Sociale mobiliteit en sociale structuren, *Studia Historica Gandensia*, nr. 257 (1983), p. 167-178.

VANHAUTE (E.), De invloed van de groei van het industrieel kapitalisme en de centrale staat op een agrarisch grondgebied : de Noorderkempen in de 19de eeuw (1750-1910), onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.G., 1982, 369 pp.

VAN HEECK (F.), Sociale gelaagdheid. Begripkader en historische verschijningsvormen, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 84 (1971), 2, p. 167-178.

VAN ISTERDAEL (H.), De opbrengsfactoren in het Land van Aalst (17de-19de eeuw), in : CRAEYBECKX (J.) - DAELEMANS (F.)(eds.), *Bijdragen tot de geschiedenis van Vlaanderen en Brabant, sociaal en economisch I*, Brussel, 1983.

VAN LAER (H.), De rekeningen van de Tafel van de Heilige Geest van Hoogstraten, kandidatuursoefening, 1985, 27 pp.

VAN LOOVEREN (E.), De privatisering van de gemeentegronden in de provincie Antwerpen : vier case-studies, *Bijdragen tot de geschiedenis*, 66 (1983), p. 189-218.

VAN UYTVEN (R.), Peilingen naar de beroepsstructuur op het Brabantse platteland omstreeks 1755, *Bijdragen tot de geschiedenis*, 55 (1972), p. 172-204.

VERBEEMEN (J.), Emigratie uit de Antwerpse Kempen, *Oudheid en Kunst*, 37 (1953), p. 3-16.

WILLEMS (J.F.), De oude bevolking der provincie Antwerpen met de tegenwoordige vergeleken, Antwerpen, 1828-1829, 52 pp.

WOUTERS (C.), Grondbezit en landbouwbedrijven te Stabroek ca. 1730-1800, Bijdragen tot de geschiedenis, 65 (1982), 3-4, p. 179-195.

INLEIDING

De tweede helft van de 18de eeuw en de eerste helft van de 19de eeuw worden in de sociaal-economische literatuur doorgaans als een transitiefase of als een 'scharniereeuw' omschreven.

'Grosso modo mag men zeggen dat West-Europa zich binnen het tijds kader van 1750 tot 1850 losgerukt heeft uit een prekapi-
talistische, bij uitstek agrarische, maatschappijvorm om te ver-
anderen in een ander economisch en sociaal patroon met een uit-
gesproken overwicht van handel en industrie' (1). Deze trans-
formatie bleef geenszins beperkt tot de overgang van de ene
productiewijze naar de andere, maar had tevens verstrekkende
maatschappelijke gevolgen. Daarenboven werd dit proces vooraf-
gegaan door een eeuwenlange transformatie van het platteland.
De opkomst van het handelskapitalisme bracht een herverdeling
van de industriële productie mee, de verplaatsing van de indus-
trie naar het platteland en als gevolg daarvan een ontwrichting
van de stedelijke samenlevingen. De plattelandsindustrie bereik-
te haar hoogtepunt in de 17de en 18de eeuw, toen de voort-
schrijdende verarming van de boerenstand zich verenigde met een
snelle vraag naar goedkope fabricaten. Deze expansie stelde
vele kleine boeren aanvankelijk in staat de eindjes aan elkaar
te knopen, doch stimuleerde tegelijkertijd de grondspeculatie,
de grondversnippering en het opdrijven van de pachtprizen,
speciaal voor kleine uitbatingen. Daarenboven werd de grond-
versnippering op het Vlaamse platteland nog in de hand gewerkt
door een bevolkingsaanwas (gevolg van de expansie van de proto-
industriële nijverheid) en de uitbreiding van de aardappel-
teelt (2).

(1) CRAEYBECKX, 'De agrarische wortels', p. 403.

(2) LIS-SOLY, 'Armoede en kapitalisme', pp. 173-174 en pp.
259-260.

Tegen het einde van de 18de eeuw tekenden zich evenwel de eerste tekenen af van een structurele crisis binnen de linnennijverheid op het Vlaamse platteland. Zelfs met de uitbetaling van de laagst mogelijke lonen kon de plattelandsindustrie niet concurreren met de productie van mechanische spinmolens.

Op lange termijn had de uitbreiding van de plattelandsnijverheid, gekoppeld aan een toenemende bedrijfsversnippering en de vorming van een plattelandsproletariaat desastreuze gevolgen voor de Vlaamse plattelandsbevolking : door de vernietiging van de textielactiviteit op het platteland viel menige keuter noodgedwongen terug op de landbouw. Definitieve emigratie werd zo lang mogelijk uitgesteld (3).

Tussen 1750 en 1850 transformeerde de Vlaamse regio, die voordien vrij welvarend was, dan ook tot wat later 'arm Vlaanderen' werd genoemd (4).

De ontwikkelingen van deze, sterk veranderende en daardoor zeer boeiende, regio hebben de interesse opgewekt van vele historici. Dit resulteerde in meerdere microstudies over Zuid- en Binnenvlaamse plattelandsgemeentes.

Deze evolutie kunnen we maar toejuichen, daar de studie van het platteland in de historiografie lange tijd verwaarloosd is. In 1980 schreef J. De Belder nog : 'de historicus viel voor de dynamische vlucht van de industrie, de stad en het fabrieksproletariaat. Voor de verliezer, het platteland, de kleine pachter en de rurale arbeider had hij, met uitzondering van de grote crisismomenten nauwelijks aandacht.' (5).

Toch menen wij dat de plattelandsregio's, die zich in de marge van bovengeschetste transformatie ontwikkeld hebben, nog te

(3) DE BELDER, 'Stad en platteland', p. 175.

(4) JASPERS-STEVENSON, 'Arbeid en tewerkstelling', p. 7.

(5) DE BELDER, 'Veranderingen', p. 484.

weinig bestudeerd zijn. Hierdoor bestaat het gevaar dat de Vlaamse plattelandsontwikkelingen getransponeerd worden naar andere regio's.

Om die reden hebben wij het Brabantse platteland en meer specifiek de Noorderkempen als onderzoeksterrein gekozen. P. Klep toonde in zijn werk 'Bevolking en arbeid in transformatie' aan dat ook het oude hertogdom Brabant tussen 1750-1850 belangrijke transformaties heeft ondergaan. Zijn aandacht ging vooral naar de ontwikkeling van bevolking en arbeid, waarbij hij uitging van een ongelijktijdige transformatie van beide factoren. Door deze ongelijktijdige transformatie ontstond een groep loontrekkenden, die gedeeltelijk steunden op zelfstandige arbeid (bv. bewerken van een lapje grond) en die de uitwijking naar de stad of de arbeid in een fabriek zo lang mogelijk hebben uitgesteld. Mede hierdoor kwam de industrialisering in Brabant laat op gang (6). Bovendien bleef zowel de regionale als buitenlandse vraag naar niet-agrarische producten te beperkt en kwam de Antwerpse textielindustrie vanaf 1780 in toenemende moeilijkheden, om tenslotte na 1820 voorgoed in verval te raken door een gebrek aan mechanisatie (7).

Historische schets van de Noorderkempen.

De Noorderkempen zelf noemt P. Klep een gebied dat in de periode 1750-1850 de kans tot industrialisering gemist heeft en daar nog steeds de gevolgen van moet dragen (8).

Voor de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) had dit gebied nochtans een grote economische bloei gekend. Gelegen op de belang-

(6) KLEP, Bevolking en arbeid, pp. 322-323.

(7) LIS, Social Change, pp. 17-18 en 24-25.

(8) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. V.

rijke handelsroute Antwerpen-Lier-Breda-'s-Hertogenbosch en verder naar de Hanzesteden, was Hoogstraten als centrum van de Noorderkempen reeds vanaf de late Middeleeuwen een belangrijke handelsstad (9). Daarenboven kende Hoogstraten zelf in de 16de eeuw en vrij bloeiende lakennijverheid; in de omliggende dorpen werd linnen geproduceerd.

De Tachtigjarige Oorlog maakte echter een vrij abrupt einde aan deze economische bloei. Door de scheiding van de Nederlanden verloor Hoogstraten haar handelsfunctie. De handels- en nijverheidsactiviteit geraakte in verval. Daarenboven had het gebied heel wat te lijden onder de oorlogsomstandigheden, wat resulteerde in een gedeeltelijke ontvolking van de gemeente (10). Na de scheiding van de Nederlanden viel het gebied terug op zelfvoorzienende landbouw en kreeg het het uitzicht van een gesloten gebied, wat het tot op het einde van de 19de eeuw in sterke mate zou behouden. Pas naar het einde van de 19de eeuw werd deze regio enigszins in de moderne maatschappij geïntegreerd. Deze integratie is niet zonder schokken verlopen, maar ging gepaard met een periode van verarming.

Hoewel er voor 1910 nog geen doorbraak kwam van de nieuwe structuren werd hier wel een basis voor gelegd : op economisch vlak gebeurde dit door een ontmanteling en een uitholling van de traditionele agrarische structuur. Hierdoor kon na de eerste wereldoorlog een begin gemaakt worden met de verspreiding van de op extra-regionale markten gerichte tuinbouw. Op sociaal vlak was de opname in de Boerenbond doorslaggevend voor de integratie (11).

(9) LAUWERIJS, 'Hoogstraten, het centrum der Noorderkempen', p. 146.

(10) FAES, 'Aspecten van het sociaal-economisch leven', p. 57 en pp. 87-97;
COOSEMANS, 'Het uitzicht van Brabant', pp. 345-348.

(11) VANHAUTE, 'Leven aan de rand van het land', pp. 564-572.

De integratie kwam dus neer op een herbevestiging van de agrarische structuur; op industrieel gebied bleef de regio ver achter.

In een folder van de toeristische dienst wordt de twintigste eeuwse situatie als volgt beschreven : 'de Noorderkempen is een gebied dat niet direct tot het meest geïndustrialiseerde deel van België behoort. Jarenlang zijn de Kempenaars boos geweest op Jan en alleman omdat hun gebied slechts werd beschouwd als een recruteringssterrein van goedkope arbeidskrachten voor de Antwerpse haven. Omdat zij het moesten stellen met enkele legerbases, die veel ha besloegen maar weinig mensen tewerkstelden. Omdat er geen industrieterreinen werden aangelegd, omdat er geen verbindingswegen waren met de rest van het land' (12). Pas in de jaren '70 van deze eeuw, met de aanleg van de autosnelweg Antwerpen-Breda, werd in deze regio een bescheiden industriepark aangelegd. Ondanks deze, weliswaar beperkte, inplanting van industrie blijven de werkloosheidscijfers in de Noorderkempen bijzonder hoog.

Loenhout.

Voor de 18de eeuw hebben wij een gemeente uit de Noorderkempen onderzocht : Loenhout. Deze keuze werd vooral bepaald door de aanwezigheid van een vrij rijk en verscheiden gemeentearchief. Loenhout, dat in het uiterste noorden ligt van de provincie Antwerpen, maakt deel uit van het kanton Brecht. De gemeente grenst ten noorden aan de staatsgrens met Nederland, ten oosten aan de gemeenten Meer, Minderhout en Hoogstraten, ten zuiden aan St.-Lenaarts en Brecht en ten noordwesten aan Wuustwezel.

(12) Kroniek van de V.V.V. Noorderkempen, p. 1.

Hoewel Loenhout in het Ancien Régime op administratief gebied tot het kwartier Hoogstraten behoorde, heeft het zich steeds kunnen onttrekken aan de invloedssfeer van dit aangrenzende centrum. Loenhout had steeds een eigen schepenbank. Omwille van de bestaande wegen was de gemeente meer georiënteerd op Wuustwezel en ook, zij het in mindere mate, op Breda.

Op kerkelijk gebied behoorde Loenhout oorspronkelijk tot het bisdom Luik. Met de oprichting van de nieuwe bisdommen in 1559 kwam Loenhout onder het aartsbisdom Mechelen en vanaf 1570 ressorteerde het onder nieuwe bisdom Antwerpen (13).

In de 18de eeuw was de gemeente vrijwel uitsluitend op de landbouw gericht; gecommercialiseerde plattelandsnijverheid kwam er niet voor.

In de kadastrale expertiseverslagen worden de Loenhoutse landbouwgronden als volgt beschreven : 'De gronden van deze gemeente zijn in het algemeen van middelmatige hoedanigheid. Men vindt de beste gelegen bij de kom van het dorp en omtrent de voornaamste gehuchten, voor het overige zijn dezelfde van slechte hoedanigheid'. De slechte kwaliteit van zandgronden is een erg bepalend, doch niet determinerend element in de landbouw. In hetzelfde verslag schrijft men verder : 'de gronden worden in het algemeen tamelijk goed bebouwd zonder braakligging, en in grote, middelbare houdingen bebouwd'.

Uit de kabinetskaarten van Ferraris en uit bovenvermeld verslag blijkt dat Loenhout een vrij geïsoleerd bestaan moet geleid hebben. De gemeente werd immers omringd door een enorme gordel van woeste gronden en heide. Daarenboven waren er geen grote verbindingswegen, enkel 'zes buurtwegen met dijken door de heide. Deze wegen zijn in goede staat, maar onbruikbaar in het regenseizoen' (14).

(13) DELVAUX, Inventaris van het oud archief, p. 1.

(14) K.A.A., Loenhoutse expertiseverslagen.

Via een microstudie van deze nog gesloten traditionele agrarische gemeenschap, die niet in het vruchtbare en reeds in sterke mate gecommercialiseerde Vlaanderen lag, hebben wij willen nagaan hoe deze plattelandsgemeenschap functioneerde. Hierbij gingen we uit van de vraagstelling of ook deze gemeente onderhevig was aan veranderingen tijdens de 2de helft van de achttiende eeuw.

1. BEVOLKING

Enkele demografische gegevens in het kader van een sociale studie behoeven wellicht weinig verantwoording. Wil men een historische gemeenschap begrijpen, dan is het o.i. belangrijk te weten hoe groot deze gemeenschap was, hoe ze al dan niet aangroeide, wat haar onderlinge verhoudingen waren of werden. Spijtig genoeg konden we niet beschikken over een historisch-demografische studie, zoals die van G. Hectors voor de aangrenzende gemeente Wuustwezel (1). Evenmin was het mogelijk om binnen het kader van deze verhandeling een uitgebreid demografisch patroon voor Loenhout te onderzoeken. Voor de 18de eeuw is immers het nodige statistische materiaal niet voorhanden; het uitpluizen van parochieregisters en registers van de burgerlijke stand zou te tijdrovend geweest zijn.

Om die redenen hebben wij ons beperkt tot het verwerken van bronnen, die voor andere aspecten van de studie bruikbaar waren. Deze gegevens werden dan aangevuld met informatie uit diverse publicaties en uitgegeven bronnen.

De bronnen, waarvan hierboven sprake is, zijn praktisch alle volkstellingen, meestal van fiscale aard. De eerste reeks heeft betrekking op de jaren 1693, 1698, 1702, 1709 (2), dus op de woelige oorlogsperiode van het einde van de 17de en het begin van de 18de eeuw (de Negenjarige Oorlog en de Spaanse Successieoorlog).

Tengevolge van illegale graanaankopen en graantransporten naar Frankrijk ontstond er in die periode een schaarste.

(1) HECTORS, Een demografisch-historische studie.

(2) 1693 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 27; 1698 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 28; 1702 : A.R.A.B., Staten van Brabant, cartons 393-2; 1702 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 3862; 1702 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 32.

Om al te grote prijsstijgingen te vermijden en met het oog op de distributie van de aanwezige voorraden, werden door de centrale overheid graan- en volkstellingen geordonneerd. Deze graan- en volkstellingen maken de reconstructie van de totale bevolking en de analyse van de structuur van de huishoudens mogelijk.

Aangezien de traditionele belastingen niet voldoende opbrachten voor de oorlogsvoering, stapten de Staten van Brabant tijdelijk af van de grondbelasting, om over te gaan tot hoofdelijke belastingen. Deze 'capitale imposities' werden geregistreerd in 'hoofdgeldcohierien'. Zij bevatten de bevolking boven de 14 jaar (in Loenhout werden sporadisch de +7-jarigen vermeld) (3).

De volkstelling van 1755 werd gehouden in vreedstijd, zonder fiscale of graanpolitieke bijbedoelingen (4). Toch merken diverse auteurs op dat de tijdgenoten duidelijk wantrouwig stonden tegenover deze telling. Ze vreesden immers fiscale implicaties (5). Sommige dorpsbesturen deinsden er dan ook niet voor terug om een deel van de bevolking te schrappen, voor ze de telling naar de centrale overheid stuurden.

De telling die we voor Loenhout gebruikten bevond zich in het Rijksarchief van Brussel (6), en was dus ook een copie. Het originele stuk was echter nergens meer aanwezig. We vermoeden dat ook onze copie 'gezuiverd' werd omdat een aantal personen, die zowel in de 'impost'- als in de grondbelastinglijsten voorkwamen, in de telling niet teruggevonden werden.

-
- (3) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 360;
KLEP, 'Brabantse tellingen' pp. 203 en 226.
(4) COSEMANS, De bevolking van Brabant, pp. 67-69.
(5) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 364;
COPPENS, 'Fiscale bronnen', pp. 164-165;
COSEMANS, De bevolking van Brabant, pp. 70-71.
(6) 1755 : A.R.A.B., Fiscaal Officie, nr. 384.

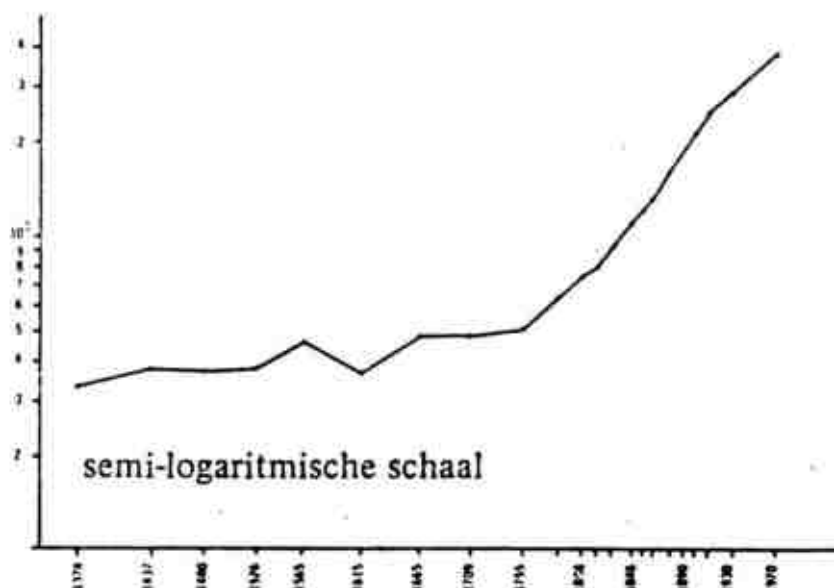
De laatste telling die in aanmerking kwam voor onze sociale studie was de volkstelling van het jaar IX (1801) (7). Deze telling lijkt vrij volledig en vermeldt zowel de leeftijden als de beroepen.

Tot slot moeten we opmerken dat twee zeer nuttige documenten, met name de hoofdelijke belasting van 1747 (8) en de telling van het jaar IV (1796) (9), niet aanwezig zijn voor Loenhout. Beide bronnen zijn trouwens voor de meeste dorpen uit de Noorderkempen niet bewaard gebleven.

1.a. Algemene bevolkingsevolutie

Vooraleer we de bevolkingsevolutie van Loenhout bespreken, willen we eerst in grote lijnen het bevolkingsverloop van het hertogdom Brabant schetsen. P. Klep stelde vast dat het hertogdom Brabant vanaf het einde van de 14de eeuw een praktisch continue bevolkingsgroei kende, die vanzelfsprekend niet altijd even snel verliep. De 15de eeuw werd gekenmerkt door een trage groei, gevolgd door een snelle groei in de 16de eeuw, die vrij abrupt werd afgebroken tijdens de Tachtigjarige Oorlog. De 17de eeuw begon met een gematigd herstel, gevolgd door een stagnatie tijdens de rest van de eeuw. De 18de eeuw bracht opnieuw een groei die uiteindelijk uitmondde in een demografische revolutie. Deze groei werd versterkt doorgezet in de 19de en 20ste eeuw (10).

-
- (7) De telling ligt op het gemeentehuis van Wuustwezel (een fusiegemeente met Loenhout).
- (8) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 507;
DEGRYSE, 'Sociale ongelijkwaardigheid' : deze auteur stelde een stratigrafie op voor Antwerpen aan de hand van dit document opgesteld.
- (9) VAN DER HAEGEN, 'De volkstelling van het jaar IV', pp. 35-37 en p. 51.
- (10) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 32.

bron : P. Klep, *Bevolking en arbeid in transformatie*, p. 34

Klep beschouwt de periode 1693-1709 tot 1846-1866 als doorslaggevend in de Brabantse demografische geschiedenis. Een traditioneel traaggroeiende bevolking (de jaarlijks gemiddelde groei-voet bereikte zelden 0,5 %) onderging in die periode een totale metamorfose (11).

De bevolkingsgroei van de 18de eeuw moet grotendeels toegeschreven worden aan een toename van de plattelandsbevolking. In de eerste helft van de 18de eeuw ging de stedelijke bevolking achteruit. In de tweede helft van de 18de eeuw kenden de steden wel een bevolkingsgroei in absolute cijfers, maar deze groei bleef ondergeschikt aan die van het platteland (12).

In welke mate volgden Loenhout en meer algemeen de Noorderkempen deze evolutie ? E. Vanhaute constateert dat de Noorderkem-

(11) KLEP, *Bevolking en arbeid*, p. 42.

(12) KLEP, *Bevolking en arbeid*, pp. 57, 82 en 88;
COSEMANS, *De bevolking van Brabant*, p. 119.

pen een vrij gelijklopende demografische evolutie kende (13). Voor Loenhout zelf beschikken we voor de periode voor de 18de eeuw over vrij weinig informatie.

In een beknopte geschiedenis van Loenhout wordt vermeld dat Loenhout in 1455 ongeveer 700 inwoners telde, verdeeld over 104 gezinnen. In 1580 zou de bevolking aangegroeid zijn tot 1900 inwoners, verdeeld over 268 gezinnen.

Na de krijgsverrichtingen en de pest, die Loenhout teisterden in de jaren tachtig van de 16de eeuw, bleven slechts 40 gezinnen over (14). In 1593 waren er 105 haardsteden, doch 154 andere waren afgebrand of stonden leeg (15).

Uit deze cijfers blijkt alleszins dat Loenhout tijdens het 3de kwart van de 16de eeuw een zekere bloei had gekend (in 1580 waren er 1900 inwoners; Cosemans vermeldt 1800 communicanten in 1575). De bevolkingsopgave voor het midden van de 15de eeuw is wellicht onderschat. J.F.Willems geeft immers voor 1480 208 haarden, voor 1469 249 haardsteden, en voor 1526 312 haardsteden op (16).

Een ander vaststaand feit is de zware demografische crisis op het einde van de 16de eeuw : een groot deel van de bevolking week tijdelijk of definitief uit naar de Noorderlijke Provincies (17).

-
- (13) VANHAUTE, De invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 58.
- (14) VAN AKEN, Geschiedenis van Loenhout, pp. 18 en 35
(Deze dorpsgeschiedenis werd in 1938 door het schoolhoofd van Loenhout opgesteld, en was bedoeld voor het lager onderwijs. Vermits er geen voetnoten gegeven worden, is het onmogelijk de informatie op haar waarde te schatten).
- (15) COSEMANS, 'Het uitzicht van Brabant op het einde van de 16de eeuw', p. 348.
- (16) WILLEMS, Oude bevolking van de provincie Antwerpen, tabel D.
- (17) VAN AKEN, Geschiedenis van Loenhout, p. 34.

Hoe Loenhout zich tijdens de 17de eeuw herstelde, hebben we niet kunnen achterhalen. In 1693 bedroeg het inwonertal 1151 personen (18), wat alleszins beneden het peil van 1580 bleef.

Voor de 18de en 19de eeuw trachten we een genuanceerder en scherper beeld te schetsen. Onderstaande tabel zou ons daartoe de mogelijkheid moeten geven.

tabel 1 : Overzicht van de bevolkingsevolutie te Loenhout in de 18de - 19de eeuw (19).

	inwoners	index	jaarlijkse groei	
1693	1151	102		
1689	1126	100		
1709	(865)	(77)		+0,10
1755	1190	106		
1784	1259	112	+0,18	
1804	1525	135	+0,96	+0,51
1815	1578	140	+0,38	
1826	1698	151	+0,67	
1836	1752	156	+0,31	+0,30
1846	1737	154	-0,09	
1856	1788	159	+0,29	
1866	1852	164	+0,35	
1880	1806	160	-0,18	
1890	1703	151	-0,59	-0,03
1900	1764	157	+0,35	

(18) R.A.A., O.G.A. Loenhout, Telling van 1693 : nr. 27.

(19) Voor de bronnenvermelding verwijzen we naar bijlage 1.

Vooraleer we overgaan tot de bespreking van de resultaten willen we eerst een woordje uitleg verstrekken bij de verwerking van de tabel. Voor 1709 vonden we een bevolkingscijfer in de graan- en volkstellingen van dat jaar. Met deze bron zou het in principe mogelijk moeten zijn de totale bevolking te reconstrueren. Voor Loenhout week het bekomen bevolkingscijfer o.i. te sterk af van de totalen voor het einde van de 17de eeuw en het midden van de 18de.

Omdat P. Klep meende dat de totalen van een aantal dorpen voor 1709 onbetrouwbaar waren, rekende hij het bevolkingscijfer van het hertogdom Brabant. Loenhout was één van die dorpen (20). Om die redenen hebben wij het inwonertal van 1698 gebruikt voor verdere berekeningen.

Uit tabel 1 blijkt dat Loenhout gedurende de eerste helft van de 18de eeuw een trage groei kende. Tijdens de tweede helft van de 18de eeuw nam de bevolking iets sneller toe, doch de groei-voeten bleven ver onder het Brabantse gemiddelde. Vanaf de jaren twintig van de 19de eeuw werd de snellere groei aangetast om na het midden van de eeuw om te slaan in een matig negatieve groei. Voor Kalmthout werd vanaf de tweede helft van de 19de eeuw een tragere groei vastgesteld. G. Hectors schreef dit toe aan een toenemende industrialisatie en urbanisatie (21).

Een bijkomende verklaring voor deze eerder geringe expansiekansen van de Loenhoutse bevolking kan misschien gevonden worden in de beperkte expansiemogelijkheden van de landbouw, temeer daar P. Klep dit fenomeen vaststeld voor de gehele Kempenische bevolking (22).

(20) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 381.

(21) HECTORS, Een demografisch-historische studie, p. 85.

(22) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 48.

1.b. Enkele gegevens in verband met de bevolkingssamenstelling.

1.b.1. De masculiniteit.

Aan de hand van de masculiniteitsindex (aantal mannen/vrouwen x 100) is het mogelijk na te gaan of er al dan niet een overwicht is van de mannelijke of vrouwelijke bevolking.

Over het algemeen wordt aangenomen dat een mannenoverschot legio is op het platteland, terwijl de steden daarentegen veelal een vrouwenoverschot hebben.

Het overwicht van mannen op het platteland wordt doorgaans verklaard door het verschil in mobiliteit : de vrouwen, voor wie weinig kansen waren op het platteland, trokken naar de stad om daar bij de rijkere burgerij te "dienen". Een andere, minder doorslaggevende, factor zou het hogere sterfterisico kunnen zijn bij vrouwen op het einde van de procreatieperiode (23).

De masculiniteitscijfers voor Loenhout zien er als volgt uit :

tabel 2 : de masculiniteit (24).

1698 : 109	1789 : 113	1803 : 112	1856 : 107	1890 : 109
1755 : 118	1801 : 112	1804 : 112	1866 : 111	1900 : 108
1784 : 112	1802 : 112	1818 : 111	1880 : 106	

(23) BRUNEEL, 'La population du duché de Brabant', pp. 233-235 en 242;

VANDENBROEKE, 'Sociale geschiedenis', pp. 60-61;

KLEP, 'Groedynamiek en stagnatie', p. 157.

(24) 1698 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 28; 1755 : A.R.A.B., Fiscaal Officie, nr. 384; 1784 : JANSSEN, 'Bevolking van de Kempische dorpen', p. 51; 1789-1804 : Statistiek uit de Franse Tijd : R.A.A., ongeordend archief Loenhout; 1818 : R.A.A. Prov. Archief, J 176 A; 1856-1900 : volkstellingen.

Uit de cijfers blijkt dat het mannenoverschot op een vrij hoog en gelijk niveau bleef tot de jaren zestig van de 19de eeuw. Daarna lijkt het onevenwicht tussen de mannelijke en vrouwelijke populatie af te nemen. Deze evolutie verliep parallel met de dalende groei van de bevolking. Deze evolutie kan misschien verklaard worden door een toenemende migratie naar industriële centra of een omschakeling naar industriële arbeid, gestimuleerd door de mogelijkheid tot pendelarbeid (25).

1.b.2. De burgerlijke stand.

Een fenomeen dat nauw in verband staat met het mannenoverschot is het celibaat. C. Vandenbroeke noemt dit één van de meest opvallende vaststellingen bij het onderzoek naar de burgerlijke staat van de plattelandsbevolking. Over het algemeen was slechts een derde van de plattelandsinwoners gehuwd. Hij meent dan ook dat het achttiende-eeuwse platteland kan omschreven worden als een 'gemeenschap van vrijgezellen' (26).

Uit onderstaande tabel blijkt dat het celibaat voor Loenhout eveneens een vrij constante factor was in de 18de-19de eeuw.

tabel 3 : aantal gehuwden t.o.v. de totale bevolking (%) (27).

1698 : 33 %	1802 : 31 %	1818 : 30 %	1880 : 27 %
1755 : 33 %	1803 : 30 %	1856 : 32 %	1890 : 39 %
1789 : 32 %	1804 : 30 %	1866 : 32 %	1900 : 40 %
1801 : 29 %			

(25) GOOSSENS, Een 19de eeuws heidedorp, pp. 231-233.

(26) VANDENBROEKE, Sociale geschiedenis, p. 65.

(27) zie voetnoot 26.

Tot 1880 was steeds minder dan 33 % van de bevolking gehuwd. In de laatste decennia van de 19de eeuw trad er echter een geleidelijke stijging op.

Diverse publicaties tonen aan dat Loenhout geen alleenstaand geval was in de Noorderkempen. In het kanton Hoogstraten bereikte het celibaat gedurende de gehele 19de eeuw een hoog gemiddelde. Steeds was minder dan 30 à 35 % van de bevolking gehuwd (28). G. Hectors stelde hetzelfde vast voor Wuustwezel in de 18de eeuw. Tevens merkte hij op dat het celibaat bij mannen hoger lag dan bij vrouwen, wat hij verklaart door het mannenoverschot op middelbare leeftijd en de storende invloed van de mobiliteit van vrouwen naar steden (29).

1.b.3. De leeftijdsstructuur;

Voor het opstellen van een zinvolle leeftijdsstructuur bleven de gebruikte bronnen min of meer in gebreke : in de telling van 1698 werden namelijk geen leeftijden genoteerd; in de telling van 1755 kregen enkel kinderen een leeftijdsvermelding (30). Toch zullen wij de resultaten die we voor andere tellingen hebben gevonden hieronder kort weergeven.

(28) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, pp. 116-123.

(29) HECTORS, Een demografisch-historische studie, pp. 116-123.

(30) 1693 : R.A.A. , O.G.A. Loenhout nr. 28 ; 1755 A.R.A.B., Fiscaal Officie, nr. 384.

tabel 4 : de leeftijdsstructuur (31).

	-15 j.		15-59 j.		+60 j.	
	pers.	%	pers.	%	pers.	%
1755	412	32,62		778	65,38	
1801	413	31,03	754	56,65	164	12,32
1804	668	43,80	739	48,64	118	7,74

Voor 1804 valt een plotse toename van het aandeel van de -15-jarige kinderen op. Hoe dit moet verklaard worden is een raadsel. Wel bleek uit tabel 1 (32) dat de bevolkingsgroei in de periode 1784-1801 het sterkst was, wat een verjonging van de bevolking tot gevolg kan hebben gehad.

Voor de overige jaren komen de gegevens vrij goed overeen met de vaststellingen van de andere auteurs.

In 1755 vertegenwoordigden de -12-jarige kinderen in het kwartier van Antwerpen gemiddeld 28 % van de totale bevolking. Met deze verhouding bereikte de Kempen, samen met het Hageland, het laagste gemiddelde van het hertogdom Brabant (33).

Tussen 1693 en 1900 schommelde het aandeel van de -16-jarige kinderen tussen de 31,2 en 34,6 pro mille van de totale Brabantse bevolking (34). Ook C. Vandenbroeke nam aan dat het aantal communicanten vanaf de jaren veertig van de 18de eeuw bijna altijd 70 % bedroeg, wat het aandeel van de kinderen op 30 % bracht (35).

(31) zie voetnoot 26.

(32) tabel 1 : zie p. 13.

(33) BRUNEEL, 'La population du duché de Brabant', p. 230.

(34) DAELEMANS, 'De sociale economische ontwikkelingen', pp. 15-16.

(35) VANDENBROEKE, 'Sociale geschiedenis', p. 51.

Het kindertal was dus al vrij beperkt. Dit kan verklaard worden door het restrictieve karakter van het huwelijkspatroon. Bij een hoge huwelijkleeftijd was de vruchtbare periode tijdens het huwelijk immers beperkt.

1.c. De samenstelling van de huishoudens.

Bij de weergave van de samenstelling van de huishoudens zal in de eerste plaats de aandacht uitgaan naar de aard en de grootte van de huishoudens voor de totale Loenhoutse bevolking in de 18de eeuw. In tweede instantie wordt getracht dit beeld te verfijnen voor de diverse beroepscategorieën. Dit is enkel mogelijk voor de jaren 1755 en 1801. In 1698 werden immers geen beroepsvermeldingen genoteerd.

1.c.1. Algemeen.

In de vakliteratuur definiëert men 'huishoudens' doorgaans als een groep personen die onder één dak samenwonen en gezamenlijk instaan voor een reeks fundamentele functies als voortplanting, opvoeding van de kinderen, consumptie en productie. Zo'n huishouden kan bestaan uit een gewoon gezin (dit zijn ouders met hun rechtstreekse afstammelingen, of nucleaire huishoudens), maar kan ook meerdere andere inwonende personen omvatten zoals familieleden, personeel en kostgangers (36). Om na te gaan welk gezinstype het meest kenmerkende was voor Loenhout hebben wij

(36) SECALLE, Sociaal-economische polarisatie, pp. 57-58;
DAELEMANS, 'De sociale en economische ontwikkeling',
p. 16.

de volgende indeling gebruikt (37) :

- alleenstaanden (A)
- personen zonder enige aanwijsbare familiale band (Z)
- kerngezin (K) bestaande uit man, vrouw en kinderen, of weduwe/weduwenaar en kinderen.
- uitgebreid gezin (U) : meerdere samenwonende kerngezinnen (bv. een inwonend gehuwd kind) (S).
- samenwonende broers of zussen (B).

We willen wel duidelijk stellen dat deze indeling alleen betrekking heeft op familieleden; dienstboden en kostgangers werden hier dus niet opgenomen.

tabel 5 : Aard van de huishoudens in Loenhout (38).

gezinstype	1698		1755		1801	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
A	12	4,80	30	11,72	23	7,72
Z	2	0,80	2	0,78	3	1,01
K	213	85,20	205	80,08	239	80,20
U	17	6,80	12	4,69	23	7,72
S	3	1,20	3	1,17	6	2,01
B	3	1,20	4	1,56	4	1,34
TOTAAL	250	100	256	100	298	100

(37) Deze indeling hebben we reeds gebruikt in de cursus :
DE BELDER: Arbeidsmarkt en sociale mobiliteit.

(38) 1698 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 28; 1755 : A.R.A.B.,
Fiscaal Officie, nr. 384; 1784 : JANSSEN, Bevolking van
de Kempische dorpen, p. 51; 1789-1804 : Statistiek uit
de Franse Tijd : R.A.A., ongeordend archief Loenhout; 1818
: R.A.A. Prov. Archief, J 176 A; 1856 -1900 :
volkstellingen.

Het kerngezin was het meest voorkomende gezinstype in het achttiende-eeuwse Loenhout (steeds meer dan 80 % van het totaal). Dit komt overeen met de vaststellingen van F. Daelemans. Hij zegt immers dat het beeld van een uitgebreide familie, bestaande uit ouders, kinderen, inwonende grootouders, ongehuwde ooms en tantes, neven en nichten, voor het Ancien Régime totaal onjuist is. Dit gezinstype was karakteristiek voor de tweede helft van de 19de eeuw. Toenmalige sociologen, die zulke uitgebreide huishoudens wilden idealiseren (39), hebben dit beeld ten onrechte op de voorgaande periode geprojecteerd.

Evenmin moet men een huishouden uit het Ancien Régime als zeer omvangrijk beschouwen.

tabel 6 : de gezinsgrootte in Loenhout in de 18de eeuw (40).

	1698	1755	1801
aantal gezinnen	250	256	298
gezinshoofden	1,78	1,71	1,74
kinderen	2,13	1,93	2,09
verwanten	0,14	0,08	0,15
kostgangers	0,12	0,06	0,08
personeel	0,50	0,86	0,58
gem. gezinsgrootte	4,67	4,64	4,61

(39) DAELEMANS, 'De sociale en economische ontwikkeling', p. 19.
JASPERS-STEVENSON, 'Arbeid en tewerkstelling', p. 78.

(40) bronnenopgave zie bijlage 1.

Uit bovenstaande tabel blijkt dat de gemiddelde gezinsgrootte in Loenhout tijdens de 18de eeuw steeds schommelde tussen 4,6 en 4,7. Deze cijfers zijn te vergelijken met de gegevens over andere plattelandsregio's op het achttiende-eeuwse Oostvlaamse platteland overal 4,5 à 5 bedroeg. Enkel voor het begin van de 19de eeuw werden hogere waarden vastgesteld (41).

F. Daelemans meent eveneens dat het normale huishouden uit de 17de-18de eeuw gemiddeld uit een vijftal personen bestond. Ruim 80 % hiervan maakte doorgaans deel uit van het eigenlijke gezin; de inwonenden vertegenwoordigden de resterende 20 % (42).

De gegevens voor Loenhout lijken deze stelling te bevestigen : voor de teljaren 1693 en 1801 vertegenwoordigen de gezins-
hoofden samen met hun kinderen inderdaad ruim 80 % van de bevolking (1698 : 83,75 %; 1801 : 82,34 %). De gegevens voor 1755 zijn enigzins afwijkend (78,45 %). Deze afwijking is o.i. grotendeels toe te schrijven aan het beperkte kindertal, dat genoteerd is in 1755. Wij menen dan ook dat een deel van de thuiswerkende kinderen niet als kind werd opgetekend, maar eerder als dienstpersoneel. Dit zou tevens het opvallend groot aantal personeelsleden in 1755 (220 knechten en meiden of 18,5 % van de totale bevolking) kunnen verklaren (43). Hoewel het

(41) JASPERS-STEVENSON, Arbeid en tewerkstelling, p. 78.

(42) DAELEMANS, 'De sociale en economische ontwikkeling', pp. 16-17;

KLEP, Bevolking en arbeid, p. 370 : hij neemt als grenswaarden 4,00 en 4,80 inwoners per gezin in het achttiende-eeuwse Brabantse platteland.

(43) VANDENBROEKE, Sociale geschiedenis, p. 145 : schat het personeelsbestand op 5 à 10 % van de totale bevolking in Vlaanderen; KLEP, Bevolking en arbeid, p. 495 : meent dat het inwonend personeel 10 % bedraagt van de totale Brabantse bevolking in de 18de eeuw; JASPERS-STEVENSON, Arbeid en tewerkstelling, p. 129 berekenen het personeel op 10 % van de Oostvlaamse bevolking in het jaar IV; (z.o.z)

personeel steeds 65 à 70 % uitmaakte van het aantal inwonende personen (1698 : 65,79 %; 1801 : 71,60 % van de groep verwanten - kostgangers - personeel), lijkt o.i. het aandeel van 1755 te hoog.

1.c.2. De gezinssamenstelling volgens beroepsklassen.

Voor dit onderzoek hebben we de gezinsfiches een tweede maal doorgenomen en ze per beroepsgroep geklasseerd (over het algemeen kregen alleen de gezinshoofden een beroepsvermelding) (44).

Verder werd het aantal kinderen onder en boven de 16 jaar genoteerd. Aangezien in de telling van 1755 enkel de leeftijd van de kinderen vermeld werd, konden we enkel voor 1801 de leeftijd van de gezinshoofden nagaan.

Vooraleer de meer gedetailleerde gegevens te bespreken, moeten eerst enkele opmerkingen gemaakt worden.

- Wanneer we hierboven van mening waren dat een aantal kinderen in de telling van 1755 niet als dusdanig weergegeven werden, maar wel als personeel, dan geldt dit vanzelfsprekend ook voor de onderstaande bewerkingen. Vooral bij de landbouw- en nijverheids categorie moeten we met de afwijking rekening houden: in beide groepen is immers respectievelijk 54,09 % en 33,67 % van het dienstpersoneel tewerkgesteld.

- In de nijverheidssector worden voor het teljaar 1755 vijftien

DAELEMANS, 'Sociale en economische ontwikkeling', p. 19, schrijft dat het aandeel schommelt tussen 5 en 10 % naargelang de bedrijfsvoering.

(44) voor meer gedetailleerde informatie over de beroepsstructuur zie p. 34.

spinsters vermeld. Dit is bijna 23 % van deze sector of 30,6 % van de textielsector. Dit zou geen problemen bieden, ware het niet dat de meeste spinsters weduwen zijn (en om die reden een beroepsvermelding krijgen). Bovendien wonen bij de meesten van hen geen kinderen meer in. Deze situatie kan mogelijk het geringer aantal gezinshoofden en kinderen verklaren ten opzichte van 1801. In dat jaar wordt immers geen melding meer gemaakt van deze groep spinsters.

- Een derde opmerking betreft de betrouwbaarheid van de optekening in de bronnen zelf. P. Klep meent dat de vermelding van een reeks echtparen zonder kinderen of met slechts 1 kind vaak wijzen op een 'abnormaal' patroon. Indien dergelijke echtparen bovendien geen personeel hebben, gaat het meestal om landarbeidersgezinnen. Bij afwezigheid van de ouders zouden de tellers vaak niet de moeite gedaan hebben om alle kinderen te noteren (45).

Met dit element moet zeker rekening gehouden worden bij de interpretatie van de gezinssamenstelling van de landarbeiders. Tot slot willen we er de aandacht op vestigen dat we een beroepsgroep, die minder dan 5 % van de totale bevolking vertegenwoordigt, niet relevant achten voor de aanduiding van een gezinpatroon. We zijn immers van oordeel dat bij een dergelijke beperkte groep een aantal toevallige factoren te sterk bepalend kunnen zijn en eventueel een vertekend beeld zullen geven.

(45) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 365.

tabel 7 : de gezinsgrootte voor de diverse beroepsgroepen

LANDBOUWERS (46)	1755	1801
% v.h. totaal aantal gezinnen	51,95 %	43,69 %
gezinshoofden	1,87	1,70
kinderen - 16 jaar	2,04	2,03
+ 16 jaar	0,46	1,13
totaal	2,50	3,19
verwanten	0,1	0,08
kostgangers	0,06	0,03
personeel	0,89	0,76
gemiddelde gezinsgrootte	5,43	5,75
LANDARBEIDERS	1755	1801
% v.h. totaal aantal gezinnen	5,86 %	18,43 %
gezinshoofden	1,73	1,87
kinderen - 16 jaar	0,47	1,13
+ 16 jaar	0,07	0,11
totaal	0,53	1,24
verwanten	0,07	0,19
kostgangers	/	0,07
personeel	/	0,07
gemiddelde gezinsgrootte	2,33	3,44
NIJVERHEID	1755	1801
% v.h. totaal aantal gezinnen	25,39 %	15,02 %
gezinshoofden	1,64	1,70
kinderen - 16 jaar	1,40	1,20
+ 16 jaar	0,31	0,68
totaal	1,71	1,86
verwanten	0,03	0,25
kostgangers	0,06	0,04
personeel	1,14	0,70
gemiddelde gezinsgrootte	4,58	4,59

(46) Deze groep bevat alle beroepen uit de landbouwsector, zonder de landarbeiders of dagloners.

HANDEL	1755	1801
% v.h. totaal aantal gezinnen	3,13 %	4,10 %
gezinshoofden	1,38	1,75
kinderen - 16 jaar	1,38	1,92
+ 16 jaar	0,50	0,33
totaal	1,88	2,25
verwanten	0,12	0,42
kostgangers	0,12	0,17
personeel	1,38	2,00
gemiddelde gezinsgrootte	4,88	6,58
ADMINISTRATIE & VRIJE BEROEPEN	1755	1801
% v.h. totaal aantal gezinnen	5,08 %	3,07 %
gezinshoofden	1,16	1,43
kinderen - 16 jaar	0,62	0,11
+ 16 jaar	/	0,55
totaal	0,62	0,66
verwanten	/	/
kostgangers	0,08	/
personeel	1,22	0,35
gemiddelde gezinsgrootte	3,08	2,44
GEEN BEROEPSVERMELDING (47)	1755	1801
% v.h. totaal aantal gezinnen	8,59 %	11,60 %
gezinshoofden	1,41	1,53
kinderen - 16 jaar	0,82	0,21
+ 16 jaar	0,14	0,06
totaal	0,96	0,26
verwanten	0,13	0,09
kostgangers	0,05	0,03
personeel	/	/
gemiddelde gezinsgrootte	2,55	1,91

(47) Voor het teljaar 1755 stonden de gezinnen en personen zonder beroepsvermelding als arm genoteerd. Voor 1801 werd deze groep niet nader gespecificeerd. Zoals blijkt uit de geringe gezinsgrootte en het beperkte aantal gezinshoofden en kinderen, betreft het hier veelal weduwen, weduwnaars en alleenstaanden.

PARTICULIEREN (48)	1755	1801
% v.h. totaal aantal gezinnen	/ %	4,01 %
gezinshoofden	/	1,67
kinderen - 16 jaar	/	0,42
+ 16 jaar	/	0,50
totaal	/	0,92
verwanten	/	0,00
kostgangers	/	0,17
personeel	/	0,75
gemiddelde gezinsgrootte	/	3,58

Tijdens de tweede helft van de 18de eeuw kwamen globaal genomen de grootste huishoudens voor in het landbouwersmilieu.

De gemiddelde gezinsgrootte leek bij deze groep zelfs nog toe te nemen naar het einde van de eeuw toe. Deze tendens moet hoofdzakelijk toegeschreven worden aan een toename van het aantal kinderen per huisgezin. Zelfs indien men er rekening mee houdt dat voor 1755 een gedeelte der kinderen (en dan vooral +16-jarigen) als dienstpersoneel ingeschreven stond, dan nog is de toename van het aantal +16-jarige kinderen onloochenbaar. Dit grote aantal +16-jarige kinderen in 1801 kan gedeeltelijk verklaard worden door de hoge leeftijd van de ouders-landbouwers : 56 % was immers ouder dan 50 jaar in 1801. Anderzijds kan dit feit erop wijzen dat oudere kinderen langer thuis bleven wonen, doordat er bijvoorbeeld minder plaatsen vrij kwamen in het ruraal-economisch systeem (49). Wij trachten deze vaststelling later op een meer geïntegreerde manier te verklaren.

(48) Deze 'beroepsvermelding' werd enkel in de volkstelling van 1801 genoteerd.

(49) DAELEMANS, 'Sociale en economische ontwikkeling', p. 19. Hij stelt voor het Pajottenland vast dat het aandeel van de +16-jarige kinderen in het totaal van de thuiswonende kinderen steeg van 23,4 % in 1755 naar 26,3 % in (z.o.z.)

De landarbeiders waren een vrij jonge groep met een beperkte gezinsgrootte. Het verschil in kindertal voor 1755 (0,53 kinderen/gezin) en 1801 (1,24 kinderen/gezin) heeft naar onze mening een dubbele oorzaak. Enerzijds werden er voor 1755 meer alleenstaanden vermeld, wat vanzelfsprekend het kindertal drukt. Langs de andere kant moeten we de opmerking van P. Klep in-dachtig zijn (50). Al bij al maakt dit niet zo'n verschil voor de uiteindelijke conclusie : de huishoudens van de landarbeiders waren doorgaans klein, met een gering aantal +16-jarige inwonende kinderen. Wellicht verlieten oudere kinderen vlugger het ouderlijke huis.

Bij de nijverheidsgroep hebben we reeds gewezen op de aanwezigheid van een groot aantal weduwen-spinsters voor het teljaar 1755. Ook geldt voor deze groep de opmerking van de als dienstpersoneel genoteerde kinderen in 1755. Dit zou een verklaring kunnen bieden voor het uitgebreide personeelsbestand en het geringe aantal +16-jarige kinderen voor dat teljaar. Bovendien moet de nijverheidssector nader gespecificeerd worden. Zowel in 1755 als in 1801 hadden de hoefsmeden en wagenmakers, de 'lakenmakers' en de ambachtslui uit de voedingssector een vrij groot kindertal en een aanzienlijk aantal personeelsleden. De hout- en lederbewerkers, samen met de bouwvakkers en de wevers hadden eerder het allure van kleine ambachtslui met beperkte huishoudens en weinig of geen personeelsleden.

De overige groepen vertegenwoordigden slechts een zeer beperkt deel van de totale bevolking. Om die reden menen wij dat het vrij zinloos is een gezinspatroon aan te duiden voor deze groe-

1796. Hij schrijft dit toe aan een lagere frequentie van sterftecrisissen in de 18de eeuw, waardoor minder landbouwbedrijven en minder rurale arbeidsplaatsen vrijkwamen. (50) zie p. 24 en voetnoot 45.

pen. Wij beperken ons dan ook tot enkele algemeenheden. De gezinnen uit de handelssector telden redelijk veel kinderen. Dit is enigzins te verklaren door de hoge leeftijd van de handelaarsgezinshoofden. Daarenboven woonden bij de handelsgezinnen zeer veel personeelsleden in.

Het meest in het oog springende kenmerk voor de groep van de administratie en de vrije beroepen is het celibaat en dus vanzelfsprekend ook het geringe kindertal. Dit is geenszins verwonderlijk aangezien in deze groep de geestelijkheid meegerekend werd.

De huishoudens zonder beroepsvermelding laten weinig ruimte voor betrouwbare interpretatie. Ofwel waren ze arm en dan kregen ze meestal geen nauwkeurige optekening (51), ofwel kenden men hun beroepsvermelding niet, maar dan zal men alleszins niet beter ingelicht zijn over de huishoudelijke samenstelling. Een opvallend groot deel van deze groep is alleenstaand (32 % in 1755; 8 % in 1801). Vele van de gezinshoofden waren weduwe of weduwnaar. Indien het werkelijk om arme huishoudens ging, dan was een vroege uitstoting van de kinderen niet uitgesloten.

(51) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 367.

2. DE BEROEPSSTRUCTUUR.

Theoretisch biedt een beroepsstructuur informatie op twee niveaus. Langs de ene kant komen we via een beroepsstructuur meer te weten over de aard en de specialisatiegraad van een bepaalde plaats of regio. Is de agrarische sector dominant of komen ook belangrijke niet-agrarische activiteiten voor ? Zijn deze niet-agrarische activiteiten enkel van lokaal of regionaal belang of overstijgen ze dit kader ? Is er een diversifiëring in de werkgelegenheid waar te nemen over een bepaalde periode of niet ? Bij het beantwoorden van deze en vele andere vragen is het noodzakelijk zoveel mogelijk factoren in rekening te brengen : de grootte van de bestudeerde localiteit, de eventuele aanwezigheid van een grote stad met belangrijke verzorgingsfuncties, de regionale infrastructuur, het sociaal-economische klimaat, enz...

Anderzijds verschaffen beroepsvermeldingen belangrijke informatie over de personen zelf die het beroep uitoefenen. Toch moeten we bij dit alles enkele kanttekeningen plaatsen, vooral wat de gebreken van het bronnenmateriaal betreft.

- In de volkstellingen, hoofdgeldtellingen en bevolkingsregisters werden doorgaans alleen de beroepen van de gezinshoofden genoteerd. De andere familieleden werden alleen in hun familiale hoedanigheid vermeld. Het spreekt voor zich dat op die manier geen beroepsstructuur gegeven kan worden voor de totale actieve bevolking.

-
- (1) JASPERS-STEVENSON, Arbeid en tewerkstelling, pp. 91-92;
VANHAUTE, De invloed van de groei van het kapitalisme,
pp. 55-56;
VAN UYTVEN, Peiling naar de beroepsstructuur, p.117.

- Een tweede ernstig gebrek is dat in de meeste tellingen slechts één beroep per persoon genoteerd werd, terwijl uit verschillende historische studies gebleken is dat een cumulatie van beroepen, zeker bij de lagere sociale klassen, zeer frequent voorkwamen (2).

- Een derde probleem is dat van de terminologie, zeker wanneer men met tellingen over verschillende jaren werkt. Het is immers niet duidelijk of dezelfde termen ook eenzelfde lading dekken, dan wel of de diverse tellers met verschillende termen hetzelfde bedoelen. We moeten dus rekening houden met een zekere vorm van subjectiviteit, niet alleen van de teller maar ook bij de beoefenaar van een (dubbel-)beroep zelf, die ofwel de activiteit van dat ogenblik of seizoen kan opgeven, ofwel de de meest statusgevende definiëring van zijn beroep.

- Hiermee zijn we aan ons laatste bezwaar gekomen, dat zeker ingeschat moet worden bij het opstellen van een sociale stratigrafie : een beroepsvermelding alleen is immers geen voldoende gegeven voor het bepalen van iemands sociale positie. Onder de term landbouwers kunnen zowel kleine als grote begrepen zijn; de term ambachtsman kan zowel grote 'lakenmakers' als kleine wevers of timmerlui aanduiden. We zullen later trachten de sociale differentiatie binnen eenzelfde beroepscategorie na te gaan door het beroep te correleren met andere gegevens.

Tot zover de algemene bronnenkritiek. Vooraleer we de resultaten bespreken, willen we eerst nog een woordje zeggen over de bronnen die specifiek voor Loenhout gebruikt werden. Zoals we

(2) DE KEZEL, Structuur en conjunctuur van het grondbezit, p. 190;
VANHAUTE, De invloed van de groei van het kapitalisme, p. 45.

reeds opgemerkt hebben, konden we voor Loenhout geen beroep doen op de reeds vaak gebruikte en geprezen telling van het jaar IV (3).

Een eerste bruikbare telling is de 'capitatie' van 1702 (4). P. Klep gebruikte deze telling voor een onderzoek naar de economische activiteit op het Brabantse platteland. Hij schrijft dat in het bijzonder de Kempische gemeenten zich schuldig hebben gemaakt aan onvolledige, ja zelfs vervalste bevolkingsopgaven : niet alleen personen, maar ook volledige huishoudens lijken uit de Noorderkempische capitaties van 1702 weggelaten te zijn. Het zou voornamelijk gaan om arme huishoudens (5). Met deze wetenschap in het achterhoofd hebben we de Loenhoutse 'capitatie' van 1702 vergeleken met de bevolkingstelling van 1698 en de graantelling van hetzelfde jaar die beide betrouwbaar en volledig lijken te zijn (zie hoger). Deze vergelijking toont aan dat Loenhout geenszins afweek van Kleps bevindingen : slechts 159 van de 254 gezinnen in 1698 werden teruggevonden (dit is slechts 62,59 %). Van de 95 niet-teruggevonden gezinnen waren er 43 zonder graan (45,26 %); 49 met minder dan 100 liter graan (51,58 %). Uit deze cijfers blijkt dat lang niet alleen de arme huishoudens weggelaten waren.

Naast deze weglating van een aanzienlijk deel van de huishoudens vertoont de Loenhoutse 'capitatie' van 1702 een andere serieuze tekortkoming : voor 37 van de 159 gezinnen werd eenvoud-

-
- (3) De telling van het jaar IV werd in diverse microstudies gebruikt voor het opstellen van een sociale stratigrafie: PRAET, Sociale veranderingen op het platteland; SECELLE, Sociaal-economische polarisatie; LAMARCO, Een geïntegreerd sociaal-economisch diepte-onderzoek; HECTORS, Een demografisch-historische studie.
- (4) A.R.A.B., Staten van Brabant, cartons 393-2.
- (5) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 447.

digweg geen beroepsvermelding opgegeven. Ook dit gebrek wordt door Klep gesignaleerd (6).

Aangezien de Loenhoutse 'capitatie' zo onvolledig is, achten wij het raadzaam niet te veel belang te hechten aan de resultaten van deze telling. We vermelden enkel terloops dat 67,29 % van de beroepsvermeldingen landbouwers betreffen.

Gelukkig zijn alle tellingen niet zo gebrekkig. Aan de hand van de tellingen van 1755 en 1801 kon voor beide jaren wel een beroepsstructuur achterhaald worden (7). In beide tellingen werd weliswaar enkel het beroep van het gezinshoofd weergegeven, d.i. meestal het beroep van de man, doch bij zijn overlijden werd voor de vrouw een beroep vermeld.

Dat dit, vooral voor de beroepsstructuur van 1755, vertekeningen kan geven voor bepaalde sectoren zullen we bij de resultaten meer gedetailleerd bespreken.

Voorts moet nog opgemerkt worden dat voor 1755 dubbelberoepen genoteerd werden in de telling. Deze beroepencombinaties zijn weergegeven in bijlage 2. Hieruit blijkt dat de meeste beroepen uit de secundaire sector veelal tegelijkertijd uitgeoefend werden met een beroep uit de tertiaire (herbergier of winkelier) en/of primaire sector.

-
- (6) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 449 : hij zegt dat de beroepsaanduidingen van landbouwers en handwerkers vaak achterwege werden gelaten. Aan de hand van volledige lijsten maakt hij een afgeleide schatting van de agrarische, niet-agrarische en marginaal-agrarische tewerkgestelden.
- (7) 1755 : A.R.A.B. Fiscaal Officie 384; 1801 : Gemeentehuis van Wuustwezel, ongenummerd.

tabel 8 : de beroepsstructuur voor 1755 en 1801.

	1755			1801		
	abs.	%	% (a)	abs.	%	% (b)
LANDBOUW						
1. landbouwers	139	28,37	55,38	127	27,67	42,48
2. landarbeiders	17	3,67	6,77	57	12,42	19,06
TOTAAL	156	31,84	62,15	184	40,09	61,54
NIJVERHEID						
1. voeding	7	1,43	2,79	7	1,53	2,34
2. bouw	5	1,02	1,99	8	1,74	2,68
3. hout	9	1,84	3,59	5	1,08	1,67
4. kleding	4	0,82	1,59	7	1,53	2,34
5. leder	3	0,61	1,20	3	0,65	1,00
6. metaal	7	1,43	2,79	9	1,96	3,01
7. textiel (c)	30	6,12	5,58	6	1,31	2,01
TOTAAL (d)	65	13,27	19,52	45	9,80	15,05
HANDEL	9	1,83	3,59	12	2,61	4,01
DIENSTENSECTOR & VRIJE BEROEPEN	14	2,86	5,58	10	2,18	3,34
DIENSTPERSONEEL						
1. knechten	147	30,0		75	16,34	
2. meiden	76	15,51		85	18,52	
TOTAAL	223	45,41		160	34,86	
PARTICULIER	/	/	/	12	2,61	4,01
GEEN BEROEPS- VERMELDING	23	4,69	9,16	36	7,85	12,05
TOTAAL	490	100	100 (e)	459	100	100 (f)

(a) % zonder spinsters en personeel.

(b) % zonder personeel.

(c) waarvan 16 spinsters (zie p. 24).

(d) zonder de spinsters bekomen we een totaal van 49 i.p.v. 65.

(e) d.i. 256 personen

(f) d.i. 299 personen

We bespreken de meest markante gegevens.

Zowel in 1755 als in 1801 werd een aanzienlijk aantal personeelsleden geteld : zij vertegenwoordigen respectievelijk 45,51 % en 34,86 % van de totale beroepsgegevens. Dat dit aandeel voor 1755 wellicht overschat is, hebben we reeds eerder vastgesteld (8). Deze personeelsgroep was vooral tewerkgesteld in de primaire en secundaire sector.

Een tweede opvallende vaststelling is het grote aandeel spinsters en kantwerksters (53 % van de textielsector). Het gaat vooral om alleenstaande vrouwen of weduwen die, ten gevolge van de afwezigheid van een mannelijk gezinshoofd, een beroepsvermelding genoteerd kregen. Vermoedelijk hielden niet alleen zij, maar ook andere echtgenotes zich naast het huishouden bezig met het spinnen. Dit vermoeden wordt bevestigd door Ch. Oostvogels, die in zijn geschiedenis van Loenhout schrijft : 'Des winters zat het vrouwvolk 's avonds veelal aan het spinnewiel om vlasgaren te maken welk zij later naar de wever brachten om daar lijnwaad uit te laten maken' (9). De vermelding van deze beroepsgegevens voor vrouwelijke gezinshoofden in de telling van 1755 wordt verklaard door het feit dat precies deze telling in de winter gehouden werd (10). Toch hebben we deze groep, samen met het personeel, achterwege gelaten voor de berekening van relatieve cijfers, ten einde een vergelijking met de gegevens van 1801 mogelijk te maken. Voor 1801 wordt immers geen melding meer gemaakt van spinsters : alleenstaande vrouwen of weduwen zonder specifiek beroep kregen toen geen beroepsvermelding.

(8) zie hoofdstuk 1, p. 22.

(9) OOSTVOGELS, Geschiedenis van Loenhout, pp. 21-22;
VAN UYTVEN, 'Peiling naar de beroepsstructuur', p. 192;
LINDEMANS, Geschiedenis van de landbouw, dl. 2, p. 217.

(10) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 457.

Er rest ons tenslotte de sectoriële indeling nader te bekijken. Hiervoor zullen steeds de totalen zonder het dienstpersoneel en zonder de spinsters en kantwerksters voor 1755 genomen worden.

Ruim het grootste deel van de Loenhoutse gezinshoofden, en wellicht ook van de totale bevolking, was tewerkgesteld in de agrarische sector, nl. 62,15 % in 1755 en 61,54 % in 1801.

Deze cijfers die iets lager liggen dan wat P. Klep, en na hem F. Daelemans, aangaven voor het hertogdom Brabant en de huidige provincie Antwerpen (11) duiden, voor de tweede helft van de 18de eeuw althans, op een grote continuïteit. Toch valt er binnen de landbouwersgroep zelf een merkwaardige verschuiving op. In 1755 werden er immers slechts 17 landarbeiders opgegeven; in 1801 zou deze groep aangegroeid zijn tot 57. Meer nog : het aantal 'volwaardige' landbouwers zou naar het einde van de eeuw gedaald zijn (van 139 in 1755 tot 124 in 1801).

Hierbij moeten wij ons afvragen of de tellers van 1755 dezelfde criteria hanteerden om iemand (land)arbeider te noemen als de tellers van 1801 en omgekeerd ? Tijdens de 18de eeuw, en dan vooral tijdens de tweede helft met de versnelde demografische groei, was er op het Brabantse platteland een vrij sterke toename van de loontrekkende bevolking. Bij deze groep waren vooral de personen een gemengde status, of de personen die gedeeltelijk afhankelijk waren van zelfstandige arbeid (bv. door de bewerking van een lapje grond). Het bestaan van een dergelijke

(11) KLEP, Bevolking en arbeid, pp. 475, 480, 486 : hij schat het aantal niet-agrarisch tewerkgestelde gezinshoofden op 26 à 30 % wat een agrarische activiteit van 70 à 74 % zou betekenen. Voor de gebonden bevolking (d.i. gezinsleden meegeteld) komt hij tot : 1755 : 68,5 à 75,3 % agrarische ; 1846 : 63 % agrarische ;
DAELEMANS, 'Sociale en economische ontwikkeling', p. 21.

groep, kenmerkend voor een maatschappij in halfvoltooide transformatie, heeft de vorming van een moderne loonarbeidersklasse vertraagd. Slechts schoorvoetend zouden zij zich definitief engageren tot totale loonarbeid (12).

Voor het begin van de 18de eeuw hebben we jammer genoeg niet kunnen nagaan welk aandeel van de bevolking in de agrarische sector was tewerkgesteld. Zowel Klep als Daelemans wijzen er echter op dat dit aandeel in het begin van de eeuw aanzienlijk hoger moet gelegen hebben in het begin van de eeuw, nl. 84 à 85 % . F. Daelemans verklaart dit door een stijging van de bevolking, samen met een groter aanbod van werkkrachten op de arbeidsmarkt. Deze werkkrachten zouden tijdelijk binnen de landbouw opgevangen zijn. Later echter kwamen ze in de semi-rurale sector terecht (13).

P. Klep is voorzichtiger in zijn gevolgtrekkingen. Hij wijst er immers op dat de bevolking van het hertogdom Brabant pas snel steeg na 1750, terwijl de niet-agrarische activiteit tussen 1755 en 1846 slechts bescheiden toeneemt. In de eerste helft van de 18de eeuw daarentegen was er een gematigde bevolkingsgroei met een forse versterking van de niet-agrarisch activiteit (14).

De niet-agrarische sector vertegenwoordigde in 1755 37,85 % en in 1802 38,65 % van de beroepsvermeldingen van de Loenhoutse gezinshoofden. Dit hoge aandeel moet echter gerelativeerd worden, aangezien hier ook de personen zonder beroepsvermelding bijgevoegd zijn. Over deze mensen is weinig bekend. Wel viel op dat voor 1755 het merendeel van hen vermeld stond in de armenlijst. Of deze vaststelling eveneens veralgemeend kan

(12) KLEP, Bevolking en arbeid, pp. 298-304.

(13) DAELEMANS, 'Sociale en economische ontwikkeling', p. 21.

(14) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 231.

worden voor 1802 is niet duidelijk. Dit zal later grondiger nagegaan moeten worden.

Voor wat de rest van de niet-agrarische beroepsbezetting betreft, ligt het niet in onze bedoeling om precies te vermelden welke beroepen al dan niet voorkwamen. We verwijzen hiervoor naar bijlage 3, waar alle beroepsvermeldingen opgenomen zijn. Wel willen we de aandacht vestigen op een tegenstrijdigheid in de literatuur.

F. Daelemans schrijft dat er in de Noorderkempen een zwakke vertegenwoordiging was van de basisberoepen in 1796. R. Van Vytven stelt daarentegen dat het Noorden van het hertogdom Brabant gekenmerkt was door een grotere beroepsspecialisatie in 1755 dan in de andere delen van het hertogdom. Hij schrijft dit toe aan de dorpsstructuur van de Noorderkempische gemeenten, die van oudsher uitgestrekter waren (15).

Voor Loenhout kunnen we enkel de stelling van R. Van Vytven onderschrijven. In 1755 telde Loenhout immers veertig verschillende niet-agrarische beroepen en in 1801 dertig wat toch vrij aanzienlijk is voor een gemeente van slechts 250 à 300 gezinnen.

Enkele lakenscheerders niet te na gesproken, produceerden de meeste Loenhoutse ambachtslui vermoedelijk voor de eigen dorpsvoorziening. Van een uitgebreide plattelandsindustrie was zeker geen sprake.

(15) DAELEMANS, Sociale en economische ontwikkeling, p. 22.
VANUYTVEN, 'peiling naar de beroepsstructuur', pp. 180-182. Wij vermoeden dat deze tegenstrijdigheid te verklaren is door het feit dat F. Daelemans gebruik gemaakt heeft van de telling van het jaar IV. Uit :
VANDERHAEGEN, 'Volkstellingen jaar IV', pp. 35-37 en 71 : blijkt echter dat deze telling voor de Noorderkempen zeer slecht bewaard is.

Tot besluit herhalen we kort welke vaststellingen in het verloop van deze studie uitgediept moeten worden.

1. Voor de diverse beroepssectoren en -categorieën moet de sociale differentiatie nagegaan worden. Het gaat immers niet op personen die eenzelfde beroep uitoefenen zonder meer op dezelfde trede van de sociale ladder te zetten.
2. De groep van landarbeiders moet nader onderzocht worden. Kennen zij werkelijk die spectaculaire toename die de tellingen weergeven, of hanteerden de tellers eenvoudig andere criteria ?
3. Wie zijn de personen zonder beroepsvermelding ? Gaat het om een nalatigheid van de tellers, of zijn het arme beroep- en bezitlozen ?

3. DE EXPLOITATIESTRUCTUUR.

3.a. Bronnen, bronnenkritiek en problemen.

We openen dit hoofdstuk met een citaat van L. De Kezel : 'Micro-studies in verband met grondbezit- en exploitatiestructuren tijdens het Ancien Régime hebben bijna uitsluitend betrekking op Vlaamse dorpen, en dan vooral Oost-Vlaamse. Dit is grotendeels te wijten aan de veel gunstigere bronnensituatie die het oude Graafschap Vlaanderen kenmerkt op dat vlak' (1).

Het eerste deel van De Kezels stelling kunnen wij volledig bijtreden. Op vlak van microstudies in verband met grondbezit- en exploitatie is het oude hertogdom Brabant en meer specifiek de Noorderkempen praktisch onontgonnen terrein (2). Het tweede deel van zijn stelling behoeft alleszins enige nuancering. Ongeacht het feit of de bronnensituatie voor het graafschap Vlaanderen al dan niet gunstiger is, moet benadrukt worden dat het Brabantse bronnenmateriaal voornamelijk anders is.

Wie onderzoek verricht naar de bezits- en/of exploitatiestructuur van een gemeente in het oude graafschap Vlaanderen, kan veelal beschikken over twee verschillende documenten, nl. de landboeken en de gebruikboeken (ommestellingen (3) of grond-

-
- (1) DE KEZEL, Grondbezit en grondgebruik, p. 92.
(2) WAUTERS, 'Grondbezit en landbouwbedrijven'; voor de 18 de eeuw;
HECTORS, Een demografisch-historische studie : op demografisch vlak.;
VANHAUTE, De invloed van de groei van het industriëel kapitalisme : voor de 19de eeuw ;
GOOSSENS, 'Een negentiende eeuws heidedorp'.
(3) Hoewel we niet erg vertrouwd zijn met het Oost- en Westvlaamse materiaal, vermoeden we dat de ommestellingslijsten definitieve documenten zijn, terwijl de gebruik- en quoteboeken voorbereidend materiaal zijn.

boeken) (4).

Beide bronnen, die fiscaal-kadastrale documenten zijn, vinden het oorsprong in het zgn. 'Transport van Vlaanderen', dat vanaf de 14de eeuw een repartitielijst was van de op te brengen repartitiebelastingen over de verschillende steden en kasselrijen van het graafschap. De lijst werd regelmatig aangepast en gewijzigd tot in 1631; deze laatste herziening bleef voor de rest van de 17de en 18de eeuw in gebruik. De verdeling en omslag op regionaal en lokaal vlak, door de 'pointers en de zettters' uitgevoerd, verschilden sterk van plaats tot plaats. Pas op het einde van de 17de eeuw en vooral onder het Oostenrijks Bewind kwam hierin meer orde en uniformiteit, onder meer dankzij de publicatie van het 'Vlaamsch Settingboeckxen' (1694), dat een handleiding voor de 'pointers en zettters' vormde en de opmaak voorschreef van een landboek (5).

De landboeken zijn bijzonder waardevolle documenten. Per dorp worden immers alle percelen afzonderlijk opgetekend. Per perceel wordt het nummer, de ligging, de aard van de bebouwing, de oppervlakte, de naam van de eigenaar en eventueel van de gebruiker opgegeven (6).

De gebruikboeken (of quoteboeken) zijn de registers van de grondgebruikers in een bepaalde fiscale eenheid. Naast de naam van de gezinshoofden, gerangschikt per wijk, wordt de oppervlakte van het bedrijf, de aard van de grond en het verschuldigde belastingsbedrag vermeld (7).

-
- (4) DE KEZEL, Grondbezit en grondgebruik, pp. 36-38.
(5) VERHULST, Retrospectieve menselijke aardrijkskunde, pp. 28-29.
(6) DEPREZ, 'Uitbatingen en grondgebruik', p. 156.
(7) MADDENS, 'Plattelandsfiscaliteit in het graafschap Vlaanderen', pp. 75-76 ;
SECELLE, Sociaal-economische polarisatie, p. 18.

Ook de mutaties (af- of bijschrijven van percelen) worden in de gebruikboeken opgetekend, zij het vaak met enige vertraging (8). Zonder enige overdrijving mag gesteld worden dat beide reeksen, mits toepassing van de nodige bronnenkritiek, betrouwbare informatie verschaffen over het grondgebruik en -bezit in Oost- en Westvlaamse dorpen.

Uit het bovenstaande blijkt dat het oude graafschap Vlaanderen een lange traditie kende op het vlak van de grondbelasting. Ook in hertogdom Brabant was en bleef de grondbelasting de heffing bij uitstek (9). Om dit efficiënt aan te kunnen tonen achten wij het nodig een kort overzicht te geven van het Brabantse belastingswezen. Hiervoor baseren wij ons hoofdzakelijk op diverse artikels van H. Coppens, die deze zeer complexe materie op een bijzonder heldere manier uiteengezet heeft.

De Brabantse belastingsplichtige diende financiële bijdragen te leveren voor verschillende administratieve niveaus. Enerzijds waren er de fiscale heffingen ter financiering van het centraal bestuur en voor de eigen uitgaven van de Staten van Brabant, nl. de koningsbeden en de subsidies. Anderzijds werden er belastingen geheven op regionaal (kwartierslasten) en lokaal (dorpslasten) niveau. Sporadisch moesten er contributies aan vreemde mogendheden betaald worden. Tot op het laatste kwart van de 17de eeuw werden de beden, subsidies en de kwartierslasten omgeslagen volgens een totaal verouderde repartitiewaarschaal van de koningsbede. Deze koningsbede was uitsluitend op grondbelasting gebaseerd; de adel en de geestelijkheid genoten hierin uitgebreide vrijstellingen. Deze verdeelsleutel werd na verloop van tijd als onhoudbaar gevoeld. Op initiatief van

(8) DE KEZEL, Grondbezit en grondgebruik, p. 37.

(9) COPPENS, 'Fiscale bronnen', p. 146.

de regering en de Staten van Brabant werd in 1686 een twintigste-penningbelasting ingevoerd, die beter moest beantwoorden aan de reële economische draagkracht van de gewesten en dorpen. De methode hiervoor was als volgt : de oppervlakte van het totale areaal van een bepaald dorp werd opgedeeld in kwalitatieve klassen, die later getaxeerd werden op basis van de gemiddelde pachtwaarde. Aldus werd het totale dorpsinkomen bekomen. Dit berekende grondinkomen werd aangevuld met de jaaropbrengsten van tienden, molens, kastelen en woonhuizen en met het geraamde inkomen uit handel en nijverheid (10). Jammer genoeg werd deze kadastrale operatie in de 18de eeuw niet meer herhaald. Naargelang de financiële nood werden een aantal twintigste penningen opgelegd, zonder enig verband met de evolutie van de werkelijke rijkdom.

Toch had het invoeren van de twintigste penning verstrekkende gevolgen voor de verdeling van de belastingsdruk over de belastingsplichtigen. Hoewel de koningsbede, waarin de adel en de geestelijkheid verregaande vrijstellingen genoten, behouden bleef, werden voortaan alle gewone subsidies volgens de twintigstepenningscohierien geïnd. Talrijke groepen die vroeger buiten de fiscale aanslag waren gebleven, werden bijgevolg wel belast (bv. tiendenheffers en -pachters, eigenaars en huurders van molens, kastelen, land- en woonhuizen, handelaars en ambachtslui (11).

Voor de volledigheid willen we nog vermelden dat de centrale overheid naast deze koningsbeden en subsidies nog een andere soort belasting inde, nl. de impost, die een verbruiksbelasting was.

Aangezien deze belasting weinig betekenis heeft voor het ver-

(10) COPPENS, 'Fiscale bronnen', pp. 144-145.

(11) COPPENS, 'De fiscale plattelandsfiscaliteit', p. 15;
COPPENS, 'Fiscale bronnen', p. 145.

dere verloop van de studie, zullen we er niet verder over uitwijden.

De onkosten voor het functioneren van het dorpsbestuur werden door de inwoners van het dorp alleen gedragen. De heffing van de dorpslasten bleef tot het midden van de 18de eeuw bepaald door locale initiatieven en tradities, wat een enorme diversiteit tot gevolg had. Ter aanvulling van de grondbelasting werden allerlei belastingsobjecten, die als indicatoren van welstand konden beschouwd worden, belast, zoals paarden en ossen, melk- en rundvee, schapen en bijen, schoorstenen, ovens en ploegen.

Na 1750 werd een tussenkomst van de centrale overheid merkbaar : de belasting op tienden, molens, ambachten en neringen werden nu definitief opgenomen. De belasting op rundvee en schapen werd ook veralgemeend (12).

Uit het bovenstaande blijkt dat het hertogdom Brabant wel degelijk een grondbelasting kende, in tegenstelling tot wat H. Vanderhaegen en L. De Kezel beweren (13). De eigendom en het gebruik van grond kunnen immers bijzonder goed als waardeschaal van agrarische welstand beschouwd worden.

Wat ons nu aanbelangt, is te weten welke documenten en historische bronnen voortkomen uit de heffing van de grondbelasting. Evenals voor het graafschap Vlaanderen moeten we voor Brabant een onderscheid maken tussen permanente registers (meet- of landboeken en bedeboeken) en jaarlijks te vernieuwen belastings-

(12) COPPENS, 'De fiscale plattelandsfiscaliteit', p. 15;
COPPENS, 'Fiscale bronnen', p. 145.

(13) VANDERHAEGEN, 'Historische bronnen', p. 90;
DE KEZEL, 'Structuur en conjunctuur', p. 92.

kohieren (zetting- of zetboeken) (14).

Het omslaan van de belasting was gebaseerd op het land- of meet-
hoeken. Aanvankelijk hadden deze meethoeken een vrij rudimen-
tair karakter : zij steunden hoofdzakelijk op ruwe schattingen
van de oppervlakte zoals die door de eigenaars aangegeven werd.
Later echter gingen de gemeentebesturen steeds meer beroep doen
op landmeters, waardoor de land- en meethoeken nauwkeuriger
werden en meer met perceelplannen geïllustreerd werden (15).
In heel wat Kempische dorpen echter behielden de meetboeken
deze rudimentaire vorm tot de invoering van het hedendaags
kadaster (16).

De Brabantse land- en meetboeken zijn qua informatie goed te
vergelijken met de landboeken uit het graafschap Vlaanderen.
Ook hier werd immers elk perceel beschreven. Theoretisch werd
elk perceel geïdentificeerd met de naam van de eigenaar, de
oppervlakte en de aard van de bebouwing (akkerland, weide,
beemd enz.), de ligging (toponiem en de eigenaar van de aan-
palende percelen) en eventueel een verwijzing naar het perceel-
plan of een bedeboek.

De eigenlijke taxatie van de gronden kon op twee manieren ge-
beuren. In de vruchtbare streken rond Antwerpen en Mechelen
stond het te betalen bedrag in directe verhouding tot de be-
bouwde oppervlakte. Dit is de bundersgewijze taxatie : die de
meest gebruikelijke was in Brabant.

De Kempische dorpen daarentegen volgden de bedingsgewijze
taxatie : aan elk perceel werd door de bedezetters een kadas-
trale waarde toegekend in functie van de oppervlakte, de aard,
de kwaliteit en de ligging. Het geheel van de getaxeerde waar-

(14) COPPENS, 'De plattelandsfiscaliteit', p. 19.

(15) COPPENS, 'Fiscaliteit en sociaal-economische struc-
turen', p. 48.

(16) 'Oud en Nieuw kadaster', p. 601.

den vormde een bedeboek (17).

In zulke bedeboeken konden oppervlakten genoteerd staan, hoewel ze van secundair belang waren.

De land- of meetboeken en de bedeboeken waren dus de basisdocumenten voor de jaarlijkse aanslag. Die jaarlijkse belastingsaanslag werd genoteerd in de zettingboeken (of zetboeken). Deze documenten, zijn naar onze mening, te vergelijken met de Vlaamse ommestellingen. Hierin werden immers alle namen van de belastingsplichtige gezinshoofden genoteerd met eventueel een opgave van het belastingsobject en het te betalen bedrag. Aanvankelijk werd voor elke belasting een afzonderlijke zetting opgemaakt. In de late 18de eeuw ontstonden echter ook gemeenschappelijke cohieren en gecombineerde zetboeken (18).

Welke van de hierboven beschreven bronnen kwamen nu in aanmerking voor ons onderzoek betreffende Loenhout ? Vanzelfsprekend moeten we er bij onze bronnenselectie op letten dat we enkel bronnen nemen die gebaseerd zijn op de twintigste penning. Alleen de twintigste penning was immers een algemene belasting waaraan elk perceel grond onderworpen was (19).

Uit de inventaris van het oud gemeentearchief van Loenhout (20) bleek dat vier soorten fiscale bronnen aanwezig waren.

1. Voor de late 17de en de 18de eeuw beschikken we voor Loenhout over vier meetboeken, nl. voor 1680, 1700, ca. 1750 en 1783 (21). Deze vondst leek een onverhoopt succes. Bij inzage van deze documenten werd onze vreugde echter vlug getemperd. De meetboeken van 1700 en ca. 1750 waren immers kopieën van het

(17) 'Fiscale bronnen', p. 147.

(18) COPPENS, 'De plattelandsfiscaliteit', pp. 20-21.

(19) COPPENS, 'Fiscale bronnen', p. 147.

(20) DELVAUX, Inventaris van het oud archief, pp. 147-176.

(21) R.A.A., O.G.A. Loenhout, nrs. 3825, 3826, 3827 en 3828.

meetboek van 1680, zij het met enkele aanvullingen en wijzigingen.

Het meetboek van 1783 was op het eerste zicht wel een degelijk opgesteld document. Dit vermoeden werd trouwens versterkt bij het vinden van een bijkomende kadasterkaart (22).

2. De tweede reeks fiscale documenten zijn de bedeboeken 'ofte mastboeken', die met een vrij grote regelmaat vernieuwd werden. Zulke bedeboeken zijn aanwezig voor de jaren ca. 1700, ca. 1710, ca. 1730, 1748, 1753, 1758, ca. 1760, ca. 1766, 1770, 1774 en 1801 (23).

Zoals we reeds eerder aangestipt hebben, zijn deze bedeboeken het gevolg van de bedengewijze taxatie, die in de meeste Kempische dorpen in voege was. Vermits aan elk perceel een kadastrale waarde werd toegekend, waren oppervlaktenoteringen bijkomstig. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat in de Loenhoutse bedeboeken helemaal geen oppervlakten genoteerd waren. Dit moet terecht als een serieuze hindernis beschouwd worden.

Bij het nagaan of men in de bedeboeken de eigenaars of de gebruikers taxeerde, werden we voor een tweede probleem geplaatst. E. Vanhaute schrijft immers dat de bedeboeken en de twintigste-penningcohierien in de armere streken, en zeker in de Kempen, gebaseerd zijn op bezit en niet op de exploitatie (24). Toch menen wij dat voor Loenhout, althans na 1740, de

(22) Deze kadasterkaart wordt niet op het Rijksarchief van Antwerpen bewaard, maar bevindt zich in het gemeentehuis van Wuustwezel.

(23) ca. 1700 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3831; ca. 1710 tot 1774 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nrs. 3841-3848; 1801 : Ongeordend archief Franse Tijd, zonder nummer.

(24) VANHAUTE, De invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 129.

gebruikers belast werden in de bedeboeken. Wij zullen dit zodadelijk uitvoerig argumenteren.

3. Een volgende serie bronnen, nl. de zettingsboeken van de gezworen bedezetters (25) zijn niet van direct belang voor de exploitatie- en/of bezitsstructuur van Loenhout. Deze bronnen waren immers basisdocumenten voor de heffing van de dorpslasten. Zij vermelden het totaal aantal Loenhoutse gezinshoofden met hun veebestand (indien zij over vee beschikten). In Loenhout werd de grondbelasting dus aangevuld met een hoofd-, paard- en beestengeld. Het nut van deze bronnen is van tweërlei aard. Enerzijds verschaffen zij ons inlichtingen over het veebestand. Anderzijds stellen zij ons in de mogelijkheid om de bestaande volkstellingen en andere fiscale bronnen te controleren en om het aantal gezinshoofden te reconstrueren voor jaren waarvoor er geen tellingen voorhanden zijn. Dit laatste aspect is bijzonder waardevol voor een sociale studie, omdat hierbij steeds gestreefd moet worden naar een reconstructie van de totale bevolking.

4. Komen we tenslotte tot de voorstelling van de laatste fiscale bron : de zetboeken, die practisch voor alle jaren van de 18de eeuw aanwezig zijn (26).

Theoretisch moeten deze zet- of zettingsboeken, die voor elke belasting opgemaakt werden, vier delen bevatten :

- de hoofding met de identificatie van de belasting, het rekenjaar en eventueel de naam van de burgemeester, de schepenen en gezworenen
- de geschatte uitgaven met hieraan verbonden de vermelding van het aantal beden die opgemaakt moeten worden

(25) R.A.A., O.G.A. Loenhout, nrs. 3866 en 3867 (1707-1726) en nrs. 3868 en 3869 (1727-1758).

(26) R.A.A., O.G.A. Loenhout, 1697-1794 : nrs. 3916-3983.

- de naam van de belastingsplichtigen met het te betalen bedrag
- de slotsom en de slotformulering, de datering en de bekrachting door de dorpsofficier, de schepenen en de bedezetters (27).

De Loenhoutse zetboeken zijn meestal niet zo volledig. Meestal werd immers enkel de geraamde uitgaven en de daaraan te beantwoorden heffingen opgegeven, terwijl de eigenlijke lijsten met belastingsplichtigen vaak zoek waren. Een dergelijk fenomeen kwamen we ook herhaaldelijk tegen bij onze oorspronkelijke prospectie van het Hoogstratens bronnenmateriaal. We menen dat dit te verklaren is door de soms overdreven ijver van de gemeente-archivarissen om de complexe fiscale materie in afgeronde kapitels en reeksen op te delen, waardoor de organische eenheid van fiscale archieven grondig aangetast kan worden (28).

Op deze veelheid van bronnen hebben we een dubbele selectie doorgevoerd. Enerzijds werden de bronnen gekozen in functie van de doorsneden die we wilden en konden maken voor een sociale stratigrafie. Anderzijds werden bronnen weerhouden omwille van hun intrinsieke waarde en bruikbaarheid. Dit laatste werd bepaald door een wederzijdse toetsing van alle bronnen van eenzelfde jaar of dicht bij elkaar liggende jaren. Belangrijk hierbij was de aanwezigheid van een bron waarin de gehele bevolking, of althans het totaal aantal gezinshoofden opgenomen was. Aan deze voorwaarde werd voldaan voor de jaren 1693, 1740,

(27) COPPENS, 'Plattelandsfiscaliteit', p. 21.

(28) COPPENS, 'Plattelandsfiscaliteit', p. 22, waarschuwt archivarissen hiervoor. In de meeste oude dorpsarchieven werden zetboeken en rekeningen meestal in dossiers per rekenjaar en per burgemeester bewaard. Voor het Loenhoutse archief is dit ogenblik niet meer het geval : de rekeningen zijn immers in een apart kapittel geplaatst.

1755 en 1801 (29). Het cohier van het hoofd-, paard- en beestengeld van 1702, de 'capitatie' van 1709 en de telling van inwoners en graan van 1709 (30) kwamen echter niet in aanmerking, vermits zij niet het totaal aantal gezinnen opgaven.

Aan de hand van volledige lijsten werd dan nagegaan of er een representatief aantal geïdentificeerde gezinshoofden kon gevonden worden in de andere bronnen, in casu de bedeboeken of de twintigste-penningzettingen uit de zetboeken.

We zetten onze bevindingen op een rijtje.

- Voor 1740 werd er een vergelijking gemaakt tussen de gezinshoofden uit de zettingboeken van de gezworen bedezetters voor de jaren 1739, 1740 en 1741 enerzijds en de belastingsplichtigen uit twintigste-penningcohierien en het bedeboek van 1740 anderzijds (in het bedeboek werd driemaal de twintigste penning aangeslagen) (31). Van de 225 getaxeerde dorpsbewoners in het twintigste-penningcohier zijn er 11 niet geïdentificeerd (bijna 5 %). Negen van hen waren echter erfgenamen of religieuze instellingen. Er mag dus zeker gesproken worden van een goede representatie.

-
- (29) 1693 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 31 : telling van inwoners en gronden; 1740 : A.R.A.B., Fiscaal Officie, nr. 384; 1802 : ongeklasseerd archief in het gemeentehuis van Wuustwezel : volkstelling.
- (30) 1702 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 3862, vermeldt slechts 178 gezinnen; 1709, A.R.A.B., Staten van Brabant, cartons 393-2, is een kopie van de voornoemde telling van 1702; 1709 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 32 vermeldt 192 gezinnen of 868 personen. Ter herinnering : de telling van 1693 telde 250 gezinnen of 1126 inwoners.
- (31) zetboek van de gezworen bedezetters : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 3867-3868; bedeboek en twintigste-penningcohierien in het zetboek van 1740 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 3956.

Voor de jaren rond 1755 werden de volkstelling van 1755, de bedeboeken van 1753 en 1758 en de lijsten uit de zettingsboeken van de gezworen bedezetters voor de jaren 1753, 1754, 1755 en 1758 aan elkaar getoetst (32).

Voor de uiteindelijke doorsnede werd het jaar 1758 weerhouden. Het onderzoek naar het bronnenmateriaal van de andere jaren diende als bijkomende controle en eventuele verklaringsbron voor niet-geïdentificeerden.

Van de 227 belaste gezinshoofden in het bedeboek van 1758 werden er 200 teruggevonden in alle documenten. 18 van de 27 niet-geïdentificeerden waren opnieuw erfgenamen en geestelijke instellingen. Zeven belaste personen werden alleen in de fiscale documenten van 1758 teruggevonden. Zij hebben wellicht pas hun intrede gedaan in Loenhout na 1755 of stichtten na die datum pas een zelfstandig bedrijf. Enkel 2 personen werden tenslotte voor 1758 niet geïdentificeerd. Ook dit resultaat mag vrij bevredigend genoemd worden.

- Voor het einde van de 18de eeuw konden we beschikken over het uitvoerig bedeboek van 1798, dat we vergeleken hebben met de volkstelling van 1801 (33). Van de 240 belastingsplichten zijn er 16 (of 6,5 %) niet geïdentificeerd.

- Tenslotte rest ons de bespreking van het fiscale bronnenmateriaal voor het begin van de eeuw. Teneinde een exploitatiestructuur te kunnen opstellen, hebben wij diverse archiefstukken geraadpleegd, die ongeveer overeenkwamen met de jaren waarvoor we

(32) Volkstelling 1755 : A.R.A.B., Fiscaal Officie, nr. 384; bedeboek 1758 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 3845; zettingboek van de gezworen bedezetter : R.A.A., O.G.A. Loenhout nrs. 3868-3869.

(33) volkstelling 1801 : niet geklasseerd archief van het gemeentehuis van Wuustwezel; bedeboek 1798 : R.A.A., ongeordend hedendaags archief, Franse Tijd.

ander materiaal hadden. Wij onderzochten de zetboeken van 1698, 1702, 1709 en eveneens het bedenboek dat in de archiefinventaris gedateerd werd omstreeks 1710 (34). Bij een kritische benadering van al deze bronnen vielen onmiddellijk twee vaststellingen op :

- 1. Al deze bronnen telden veel meer artikelen dan de andere vergelijkende bronnen (tussen 350 en 360 artikelen).
- 2. Bovendien werden er bijzonder veel erfgenamen, kinderen en vrouwen (op meisjesnaam) belast (meer dan 30 % van het totaal aantal belasten).

Het spreekt bijna voor zich dat er bij een vergelijking van deze fiscale documenten met de volkstelling van 1698 en het cohier van het hoofd-, paard- en beestengeld van 1702 slechts geringe identificatiemogelijkheden waren. Amper 60 % van de getaxeerden kon teruggevonden worden.

Er leek dus een wezenlijk verschil te bestaan tussen gelijknamige bronnen uit het begin en het einde van de eeuw. Toch was het voor ons niet direct duidelijk hoe dit verklaard kon worden. Immers, een grondige hervorming van de belasting had plaatsgegrepen in 1686, met de invoering van de twintigste penning.

Een verdere prospectie in het oud gemeentearchief van Loenhout bood enige opheldering.

In het zetboek van 1697 werd een 'schot- en bedeboek van Loenhout' gevonden dat trouwens goed overeenkwam met het mastboek van ca. 1700 (35). Hoewel beide bronnen hetzelfde euvel vertoon-

(34) zetboek 1698 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3917; zetboek 1702 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3921; 1709 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3927; bedeboek ca. 1710 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3841. De archiefinventaris vermeldt dat dit laatste bedeboek slechts een fragment zou zijn.

(35) zetboek 1697 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3916; (z.o.z.)

den als de andere vroeg achttiende-eeuwse fiscale bronnen (groot aantal artikels, veel weduwen en kinderen, enz.), werd in het 'schot- en bedeboek van Loenhout' van 1697 sporadisch vermeld wie de werkelijke belastingsbetaling was. Al deze namen werden teruggevonden in de volkstelling van 1698. Dit alles doet ons vermoeden dat in de door ons geraadpleegde laat zeventiende-eeuwse en vroeg achttiende-eeuwse grondbelastingsbronnen de eigenaar en niet de gebruiker getaxeerd werd (of althans in de lijsten niet vermeld werd).

Na 1740 echter zouden de bedeboeken en de twintigste-penning-cohieren wel op de exploitatie gebaseerd zijn. Wanneer de omschakeling precies plaatsvond hebben we niet nauwkeurig kunnen nagaan.

Concreet voor onze studie betekent dit dat wij onmogelijk voor het begin van de 18de eeuw een exploitatiestructuur kunnen opstellen. Vanaf 1740 daarentegen kunnen we zowel het aantal exploitaties, uitgebaat door de Loenhoutse dorpsbewoners als de hoeveelheid gronden, uitgebaat door niet-lokalen nagaan. Zoals we reeds eerder aanstipten, werden voor Loenhout geen oppervlaktewerten vermeld bij het kadastraal inkomen per perceel. Om deze reden hebben wij ons noodgedwongen moeten beperken tot het omzetten van kadastrale inkomens in pro mille verhoudingen ten opzichte van het totale inkomen van de gemeente (36).

Aan de hand van een gecombineerde verwerking van het zetboek van 1789 en het meetboek van 1783, hebben we wel een vergelijkende tabel tussen de pro-mille- en de oppervlaktewaarden kunnen opstellen.

mastboek ca. 1700 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3831.

(36) Deze methode werd ons aangeraden door H. Coppens, cfr. ook VANHAUTE, De invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 119.

Een bezitsstructuur kunnen we enkel opmaken voor het einde van de 18de eeuw : in het bedeboek van 1789 werden immers zowel de eigenaars als de gebruikers opgetekend. De aandachtige lezer vraagt zich misschien af waarom we geen bezitsstructuur opstellen aan de hand van de meetboeken en de vroeg 18de eeuwse bedeen zetboeken, die toch de eigenaars weergeven. Wij achten het niet opportuun deze bronnen hiervoor te gebruiken. We leggen dit uit :

1. De Loenhoutse meetboeken van de 18de eeuw (het meetboek van 1783 uitgezonderd) zijn alleen kopieën van het meetboek van 1680. Men kan vermoeden dat zij, ondanks de schaarse aanvullingen en wijzigingen, weinig binding hadden met de realiteit. We menen dan ook dat de diverse percelen, opgesomd in de meetboeken, gedurende lange tijd benoemd werden met de naam van de vroegere eigenaars. De bedezetters wisten waarschijnlijk wel wie op dat ogenblik de grond in eigendom en/of uitbating had (37).

Diverse argumenten ter ondersteuning van deze stelling zijn te vinden :

- een steekproef wees uit dat slechts een minderheid van de perceelbezitters uit de meetboeken terug te vinden was in de bevolkingslijsten of zettingboeken van de gezworen bedezetters.
- enorm veel percelen zijn in het bezit van erfgenamen, kinderen en vrouwen (vermeld op hun meisjesnaam), wat er op wijst dat bezitsoverdracht via erfenis in Loenhout een veel voorkomend fenomeen was. Dit neemt echter niet weg dat na verloop van tijd een van de kinderen of een andere uitbater de gronden

(37) Eigenlijk is dit een variant op een meer voorkomende situatie, die H. Coppens ons tipte. In meerdere kleine dorpen werden voor de 18de eeuw nooit meetboeken opgesteld. De bedezetters wisten dan uit mondelinge overlevering en uit jarenlange ervaring wie welke gronden bezat of exploiteerde.

in bezit nam of exploiteerde.

- in bijlage 4 worden enkele fotokopieën uit het bedeboek van Loenhout van 1758 opgenomen. Per exploitant wordt het kadastraal inkomen van elk perceel dat hij gebruikt, vermeld. Bij enkele percelen zien we een verwijzing naar het meetboek (bv. Michiel Van Staeyen, Arnout Van Ostaeyen bevindt in de dorens f° 11 artikel 6). Indien we er van uit zouden gaan dat alle percelen die naar een andere bezitter verwijzen, in pacht gehouden werden, zouden we moeten besluiten dat er in het achttiende-eeuwse Loenhout geen eigengeërfde boeren voorkwamen. Wanneer we echter het geval van Michiel Van Staeyen nader bekijken, blijkt dat hij de eerste 5 percelen in eigen bezit heeft, en de daarop volgende 11 percelen huurt van Jan Vergouwen (cfr. vermelding : voor Jan Vergouwen).

We menen dat we hiermee voldoende bewezen hebben dat :

- a. De eigenaars van de percelen uit de meetboeken niet overeenstemmen met de realiteit.
- b. De belastingsplichtige uit de bedeboeken na 1740 telkens de exploitanten van het bedrijf zijn.

2. De bedeboeken en de zetboeken uit de laat 17de en vroeg 18de eeuw worden om dezelfde reden als de meetboeken niet gebruikt. We zijn er immers ten stelligste van overtuigd dat ook hier de opgegeven eigenaars te weinig identificeerbaar zijn. Het opstellen van een bezitsstructuur met dergelijk materiaal zou een uiterst hachelijke onderneming zijn, die wellicht tot te weinig waarheidsgetrouwe resultaten zou leiden.

3.b. De exploitatiestructuur in de 18de eeuw + toetsing aan de gegevens uit de negentiende-eeuwse landbouwtellingen

Inzake de aard en de grootte van de exploitaties in de Antwerpse Kempen werden reeds herhaaldelijk hypothesen geformuleerd, maar over het algemeen is dit fenomeen weinig onderzocht.

Zowel P. Deprez als C. Vandenbroeke stellen dat in de Antwerpse Kempen het kleinbedrijf (-5 ha) overwegend was, en dat de grondversnippering er vrij sterk doorgedreven was (38).

Dergelijke algemene uitspraken moeten echter op hun waarde onderzocht worden. Wat bedoelt men met kleine bedrijven en wat is een kleinbedrijf in een bepaalde regio ?

Indien het kleinbedrijf werkelijk overwegend is, welk aandeel vertegenwoordigt het dan ? Zijn er naast deze kleine bedrijven geen andere typische uitbatingen of uitbatingscategorieën ?

Al deze vragen zijn, zeker voor de 18de eeuw, moeilijk te beantwoorden voor een uitgestrekte geografische entiteit. Pas vanaf de tweede helft van de 19de eeuw kan men immers beroep doen op algemene landbouwtellingen, die min of meer eenvormige gegevens verschaffen voor het hele land. Voor de voorgaande periode is de onderzoeker praktisch noodgedwongen zich te beperken tot micro-onderzoek. Deze methode heeft reeds herhaalde malen vruchten afgeworpen. Jammer genoeg zijn het merendeel van de ons bekende microstudies beperkt tot gemeenten en regio's in de provincies Oost- en West Vlaanderen (39).

Voor de huidige provincie Antwerpen, en zeker voor de Noorderkempen, zijn de microstudies op één hand te tellen. Daarenboven

(38) DEPREZ, 'De boeren', p. 126;
VANDENBROEKE, 'Landbouw in de Zuidelijke Nederlanden',
p. 76;
VANDENBROEKE-VANDERPIJPEN, 'Landbouw en platteland',
p.204.

(39) We denken hier aan VANDEWALLE, 'Geschiedenis van de landbouw
(kasselrij Veurne voor de 16de-17de eeuw). (z.o.z.)

handelen ze meestal over de 19de eeuw (40).

Wij trachten aan de hand van het reeds voorgestelde materiaal een exploitatiestructuur van Loenhout op te stellen voor de jaren 1740, 1758, 1770 en 1798.

Zoals we reeds eerder verduidelijkt hebben, bevatten de Loenhoutse bedeboeken en twintigste-penningcohieren geen oppervlakten maar enkel kadastrale inkomens.

Hierdoor kunnen we de bedrijfscategorieën slecht bij benadering indelen naar bedrijfsoppervlakte. Bovendien wordt het bijzonder moeilijk om voor de 18de eeuw eventuele uitbreidingen of inkrimpingen van het geëxploiteerde areaal te achterhalen. In een gemeente als Loenhout, waar nog een zeer grote hoeveelheid onontgonnen heidegronden waren, zou dit wel belangrijk kunnen zijn. Daarom gaan we eerst voor de besproken jaren telkens het totale bedrag dat aan twintigste-penningen geheven is, na.

Dit is voor 1740 : 527 gulden Brabants,
voor 1758 : 539 gulden Brabants,
voor 1770 : 544 gulden Brabants,
voor 1798 : 542 gulden Brabants.

Voor de 18de eeuw oa. : PRAET : Het land van Wedergrate; SECELLE, sociaal-economische polarisatie; LAMARCQ, Velzeke; DEPREZ, Meigem. Voor de 19de eeuw : DE KEZEL, Zaffelare; DHAENE, Zingem; DEWAELE, Deerlijk; HOSTE, Aalst.
(40) WAUTERS, 'Grondbezit en landbouwbedrijven';
GOOSSENS, 'Een negentiende eeuws heidedorp';
VANHAUTE, De invloed van de groei van het industrieel kapitalisme.

De enige 18de eeuwse studies zijn :

HECTORS, Demografisch-historische studie, hij behandelt slechts de exploitatiestructuur aan de hand van de landbouwtelling van 1846;

KLEP, Groeidynamiek en stagnatie : geeft een beperkte bedrijfsstructuur voor Princehagen en Rijsbergen (Nederland).

Hieruit blijkt dat er geen sprake is van grote verschuivingen. Toch is het gevaarlijk om op dergelijke gegevens te steunen. Immers, uit het vergelijkende onderzoek van het bedeboek van 1789 en het landboek van 1783 (41) bleek dat de recent ontgonnen of ingenomen (heide)gronden niet belast noch gemeten waren. Dit komt trouwens overeen met de gebodsbepalingen van Maria-Theresia hieromtrent. In 1772 vaardigde zij immers een ordonnantie uit tot verkoop of ontginning van de heidegronden. De ontginning kreeg 30 jaar vrijstelling van grondbelasting. Een dergelijke ontginningspolitiek werd onder het Franse bewind verdergezet (42). Dit alles impliceert dat het onmogelijk is om uit fiscale bronnen eventuele ontginningsactiviteiten te achterhalen.

De vraag blijft nu welk aandeel van de totale dorpsoppervlakte bebouwd of voor de landbouw gebruikt werd. Document 11 van de kadastrale expertiseverslagen van Loenhout (43) vermeldt voor het dorp een totale oppervlakte van 3044 ha 31 a 74 ca. Deze oppervlakte bleef op 1 of 2 ha na voor nagenoeg de hele 19de eeuw gelijk (44).

Aangezien we voor de 18de eeuw nergens aanwijzingen hebben gevonden van een eventuele verlegging van de gemeentegrenzen, gaan we

-
- (41) Bedeboek 1789 : R.A.A., ongeordend hedendaags archief, Franse Tijd;
Landboek 1783 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3828.
- (42) BUBLLOT, La productivité agricole, p. 270;
D'HERBOUVILLE, Statistique du département, pp. 48-51.
HELSEN, Het landschapsbeeld in de Antwerpse Kempen, pp. 20-21;
MOESKOP, Het grondgebruik van de gemene gronden, p. 181.
- (43) Kadastrale expertiseverslagen van Loenhout, kadaster van Antwerpen; 1834 : Statistique territoriale de Belgique, dl. 1, p. 8. Voor de totale opgaven van het grondgebruik in Loenhout voor deze twee jaren verwijzen we naar bijlage 5.
- (44) Enkel na 1934 is er een daling naar 2947 ha; na 1963 naar 2940 ha, vermoedelijk als gevolg van de onteigeningen bij de aanleg van de autosnelweg Antwerpen-Breda.

ervan uit dat Loenhout toen dezelfde uitgestrektheid had als in de 19de eeuw.

Welk aandeel werd daarvan geëxploiteerd ?

Het bedeboek van ong. 1700 vermeldt dat : '... het dorp volgens den meetboek en den cahier van den XX-penninghe 982 bunderen en 99 roeden (groot is) dan alsoo de metinghe is gerekent anno 1662 en de daeronder begrepen sijn 190 bunderen vage gronden die tse-dert tot heys vergaen sijn...' (45).

Omstreeks het midden van de 17de eeuw werd dus 1292 ha geëxploiteerd, waarvan 250 ha tot heide vergaen sijn. Dit komt goed overeen met de vastellingen van 1756. In het zetboek van de kwartierslasten van dat jaar staat vermeld : 'Dit dorp is heden tdaeghe groot de nombre van 952 bunderen 99 roeden 500 saeylandts, weyden als bemden oft welchs bij het cohier anni 1686 sijn overgebracht ter weirde van 10 guldens par bunder... Item viertige bunderen bosch overgebracht ter weirde van 4 guldens par bunder...' (46).

In het totaal komt dit neer op 992 bunders 99 roeden of 1305 ha wat een lichte stijging inhoudt ten opzichte van 1662. Onze eigen berekeningen van het bedeboek van 1798, gecombineerd met de oppervlakte-opgaven uit het meetboek van 1784 (47) wijzen op een totaal geëxploiteerde oppervlakte van 1285,56 ha.

Wanneer al deze waarden nu vergeleken worden met de totale oppervlakte van de gemeente, blijkt dat slechts 42 à 43 % van de grond geëxploiteerd werd of kon worden. Dit lage aandeel van de landbouwgronden lijkt een normaal verschijnsel voor de heidedorpen.

(45) meethoek ong. 1700 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3831.

(46) zethoek 1756 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3964;

(1 Loenhoutse bunder = 1 Antwerpse bunder = 1,316 ha).

(47) idem voetnoot 40.

M. Goossens schrijft immers dat de landbouwgronden in Kalmthout in 1835 slechts 29,1 % van de totale oppervlakte in beslag namen (48). In de heidedorpen van de Baronie van Breda werd in de eerste kwart van de 19de eeuw slechts 25 % van het beschikbare areaal voor de landbouw gebruikt. P. Klep meent wel een duidelijke tendens tot uitbreiding van het cultuurareaal waar te kunnen nemen. Deze uitbreiding zou zich vooral voorgedaan hebben in de Franse Tijd en in de periode na 1840 (49). We gaan dit na voor Loenhout.

Document 11 van de kadastrale expertiseverslagen van Loenhout (ong. 1822) wijst op een totaal van 1544 ha 72 a en 85 ca voor de landbouw geëxploiteerde gronden en een oppervlakte van 16 ha 45 a 60 ca voor de bebouwde eigendommen.

Voor 1834 wordt melding gemaakt van 1566 ha 10 a (50). Indien ten minste dezelfde criteria gebruikt zijn, blijkt dat in de eerste helft van de ~~18de eeuw~~ reeds een groter aandeel van het totaal beschikbare areaal voor de landbouw gebruikt werd (nl. ruim 51 %). Toch is er nog een enorm aandeel heide en onbeplante woeste gronden : nl. 881 à 917 ha, wat bijna 1/3 van de totale oppervlakte is.

Dit komt overeen met de opmerkingen in document nr. 5 van de kadastrale expertiseverslagen (tabel van klassificatie van de gronden, s.d.). Hierin schrijft men : 'Veele der heidegronden, in deze gemeente gelegen, ten getale van ong. 960 bunderen, 1/3 van deszelfs grondgebied, zijn door hunne onvruchtbare aard en ongunstige ligging weinig of niet vatbaar, andere zijn beter om met mast te worden bezaaid of tot vruchtbaarheid gebracht (te

(48) GOOSSENS, 'Een negentiende-eeuws heidedorp', pp. 215-216;

(49) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, pp. 20-21.

(50) K.A.A., Kadastrale expertiseverslagen van Loenhout,; 1834 : Statistique territoriale de Belgique, dl. 1, p. 8. Voor de totale opgaven van het grondgebruik in Loenhout voor deze twee jaren verwijzen we naar bijlage 5.

worden), indien men met mindere kost, de nodige mest kan bekomen' (51).

Dat reeds een deel van deze heidegronden beplant was met mast of met dennebomen blijkt verder uit het document : 'Meer dan 1/7 gedeelte der bebouwde gronden deser gemeente is alreeds met mast bezaaid. De toeleg tot het mastzaaien in de daertoe geschikte heide welke men in de grondeigenaren deser gemeente ontmoet, en het verkopen der gemeentegronden bij kleine massas sullen dese soort bebouwing nog dagelijks doen vermeederen ' (52).

Aan de hand van dit alles kan men vermoeden dat de uitgestrektheid van de gemene heidegronden in de 18de eeuw nog aanzienlijk moet geweest zijn. Dit blijkt zeker uit de kabinetskaarten van Ferraris (1771) : Loenhout wordt immers omringd door een uitgestrekte gordel van heidegronden (53). Daarenboven wordt deze vaststelling bevestigd door de documenten over de verkoop van de gemene gronden.

In de jaren twintig van de 19de eeuw ging het gemeentebestuur van Loenhout over tot de verkoop van 'eenige partijen onzer gemeente heigronden' op advies van de gedeputeerde staten van de provincie Antwerpen. Een toenemende schuldenlast bracht het Loenhoutse gemeentebestuur tot deze beslissing.

Op 10 februari 1824 werd een eerste partij van 504 ha (383 bunderen 57 roeden) verkocht aan de weduwe van Joannes Franciscus van Tichelt, molenaarster te Groot-Zundert. Zij diende hier slechts 587 fl. 28 ct. voor te betalen. Een tweede verkoop volg-

(51) K.A.A., kadastrale expertiseverslagen Loenhout, dokument nr. 5, s.d. (wellicht ca. 1828).

(52) cfr. voetnoot 50 : De bossen waarover sprake zijn wellicht de Muntbossen, gelegen ten N.O. van het dorp, die omstreeks het einde van de 18de eeuw aangeplant zijn. Cfr. : VAN AKEN, Geschiedenis van Loenhout, p. 43; OOSTVOGELS, geschiedenis van Loenhout, p. 24.

(53) Kabinetskaarten der Oostenrijkse Nederlanden + memoires.

de in juli van datzelfde jaar. Opnieuw werd 504 ha verkocht (382 bunderen, 99 roeden). De koper(s) werd(en) niet vermeld.

De laatste verkoop die vermeld werd, vond plaats op 15 juli 1829. Bij deze verkoop werden 67 ha (51 bunders 11 roeden) verkocht aan J. A. de Vries en Matheus Mahot, beiden uit Antwerpen en J. F. Van Nueten, notaris van Loenhout (54).

In het totaal vermeldt dit dokument alleen een verkoop van 1075 ha heidegronden die in de 18de eeuw als gemene gronden gebruikt werden. De aanwezigheid van een dergelijke hoeveelheid gemene gronden is een belangrijke factor, die zeker in rekening moet worden gebracht bij de beoordeling van andere gegevens uit onze studie. Elke burger had immers in principe recht op het gebruik van gemene gronden voor de beweiding van het vee, voor het uitzetten van bijenkorven, voor het steken van turfplaggen, russen en heide enzomeer (55). Het wegvallen van deze gebruiksrechten betekende wellicht een inkomensderving voor een groot deel van de bevolking, temeer daar blijkt dat het merendeel der gronden niet in kleine lapjes aan locale exploitanten verkocht werden, maar wel aan grote opkopers.

Wat zij ermee deden blijft voorlopig een vraagteken : hebben zij de gronden met dennebossen beplant, verkavelden zij het in kleine of grote pachtbedrijven of lieten ze het in de bestaande toestand ? De landbouwtellingen geven hier nauwelijks duidelijkheid over.

-
- (54) R.A.A. : ongeordend hedendaags archief Loenhout, Franse Tijd : 'Autorisatie der verkoop van gemeenteheide te Loenhout'. Dat dit niet de enige verkochte gronden zijn blijkt uit het jaarverslag van de gemeente voor 1835. Bij de buitengewone ontvangsten in de gemeenterekeningen staat een bedrag van 5332,29 frank uit de verkoop van heide en gronden.
- (55) MOESKOP, Het gebruik van de gemene gronden, pp. 67-69; pp. 105-156, pp. 123-127;
LINDEMANS, Geschiedenis van de landbouw, dl. 1, pp. 310-313;
GOOSSENS, 'Een negentiende eeus heidedorp', p. 223.

Voor de jaren 1846, 1866, 1880 geven zij respectievelijk 848,44 ha; 717,34 ha en 869,06 ha heidegrond en 191,08 ha; 434,43 ha en 306,70 ha bossen. Hieruit blijkt wel een toename van de totale oppervlakte bos, maar geen afname van de heidegrond (56). Om de preciese toedracht te achterhalen, zouden de kadastrale leggers van de 19de eeuw geraadpleegd moeten worden. Een dergelijk onderzoek valt echter buiten het bestek van onze studie. Onthouden we wel dat voor de 18de eeuw een belangrijke hoeveelheid gemene gronden aanwezig was, die echter gedurende de 19de eeuw helemaal in handen van particulieren zijn overgegaan (57).

Nu we de totale oppervlakte van de geëxploiteerde gronden in Loenhout kennen en weten welk aandeel deze innamen in de totale uitgestrektheid van het dorp, kan overgegaan worden tot de eigenlijke exploitatiestructuur.

Tot in den treure herhalen we dat de bedeboeken en de twintigstepenningscohierien geen oppervlakten vermelden. Om aan dit euvel te verhelpen hebben we een vergelijkende tabel opgesteld, die voor het bedeboek van 1798 aangeeft welke pro-mille-verhoudingen gemiddeld overeenkomen met de daarbij horende oppervlaktematen.

(56) Landbouwtellingen 1846, 1866, 1880 : wij menen dat de resultaten van de landbouwtellingen met de nodige voorzichtigheid moeten genoteerd worden. Enerzijds klopte de opgegeven som van de totaal geëxploiteerde grond nooit met de opstelling van de oppervlakte per aard van bebouwing. Anderzijds werden nooit alle gronden van de gemeente opgenomen, en menen wij dat de criteria voor eventuele opname wel kunnen verschillen voor diverse teljaren, wat onderlinge vergelijking wel danig bemoeilijkt. Het staat echter vast dat een deel van de heidegronden omgezet zijn in mastbossen. Dit was het geval met de Stapelheide, gelegen in het zuiden van de gemeente : (tegen de grens met de gemeente Brecht), dat op de Ferrariskaart van 1771 wel als heide aangegeven staat, doch later beplant is met mastbomen. Cfr. : VAN AKEN, Geschiedenis van Loenhout, p. 43.

(57) De landbouwtelling van 1888 meldt immers : 'De heide van de gemeente of staat : / ', 'de heide van particulieren : 869,08 ha'.

Dit was mogelijk omdat in het bedeboek van 1798 voor elk perceel een nummer opgegeven was dat eveneens naar de percelen uit het meetboek van 1783 verwees (58).

Tabel 9 : Vergelijking p.m. oppervlaktewaarden (de correlatie tussen de exploitatie in p.m. en in ha = 0,94)

pro mille waarden	hectaren	
	gemiddelde	mediaan
0,01- 0,5 (59)	0,33	0,18
0,5 - 1	1,32	1,38
1 - 2	3,08	3,03
2 - 3	4,18	4,14-4,19
3 - 4	5,65	5,48
4 - 5	7,91	7,81-7,82
5 - 8	9,05	9,12
8 -20	15,05	14,70
20+	20,95	23,95

Hoewel de resultaten van de tabel slechts relatief-verwijzende waarden aangeven, is het toch mogelijk een preciesere indruk te krijgen van de inhoud en de betekenis van de pro-mille-verhoudingen. Daarenboven wordt het nu mogelijk een min of meer rele-

-
- (58) Bronnenverwijzing : zie voetnoot 40. Voor de andere jaren was een dergelijke methode niet haalbaar. Uit de kopieën genomen uit het bedeboek van 1758 (zie bijlage 4) blijkt immers dat hier slechts sporadisch perceelsverwijzingen voorkomen.
- (59) De groep 0,01-0,5 p.m. bestaat grotendeels uit exploitaties die enkel over een huis ('huisinge') plus een klein lapje grond beschikken.

vante indeling van de exploitaties te maken (60).
 Vooraleer deze indeling te geven, gaan we eerst na welk aandeel van de geëxploiteerde grond de Loenhoutse inwoners zelf uitbaatten.

tabel 10 : aandeel van de verschillende groepen in de totale geëxploiteerde oppervlakte.

	1 7 4 0	1 7 5 8	1 7 7 0	1 7 9 8
LOENHOUTSE EXPLOITANTEN	852,4	885,52	839,58	827,34
GEESTELIJKHEID	9,33	10,24	14,33	/
HEER VAN LOENHOUT	5,26	19,98	55,50	62,24
BUITENBOEK (61)	133,01	84,26	90,59	110,42
TOTAAL	1000	1000	1000	1000

Het aandeel van de niet-Loenhoutse exploitanten schommelde tussen 8 en 13 %. Het ging meestal om inwoners van omliggende dorpen (Zundert, Wuustwezel, Brecht, enz...), die één of twee percelen gebruiken op het Loenhoutse grondgebied.

(60) De exploitatieindeling die we zullen maken is de volgende :
 1 ha : 0,01-0,5 p.m.; 1-2 ha : 0,5-1 p.m.; 2-5 ha : 1-3 p.m.; 5-10 ha : 3-8 p.m.; 10-20 ha : 8-20 p.m.; +20 ha : +20 p.m.

(61) Het buitenboek vermeldt welk aandeel van de gronden niet door de inwoners van het dorp zelf wordt gebruikt.

Men kan de redenering ook in de omgekeerde zin doortrekken : wellicht zullen een deel van de Loenhoutse dorpsbewoners eveneens gronden geëxploiteerd hebben in de aangrenzende gemeenten. Deze gronden ontsnappen echter totaal aan onze waarneming, zodat wellicht een deel der exploitaties licht onderschat zal zijn.

De geestelijke instellingen zijn het klooster van Magrietendaele en het College van de Sociëteit St. Jesu (Jezuïeten), beide uit Antwerpen. Deze twee kloosters waren niet de enige met belangen in Loenhout. Een belangrijke rol in de Loenhoutse kerkelijke geschiedenis speelde de Sint-Bernaartsabdij van Hemiksem. Deze abdij verwierf in 1277 het patronaatsrecht over Loenhout en behield dit recht tot aan het einde van het Ancien Régime. Vanaf 1420 werd de functie van pastoor dan ook steeds waargenomen door een monnik van die abdij (62). Verder bezat de Norbertijnerabdij Sint-Michiels van Antwerpen nog twee grote pachthoeven.

Tijdens de Franse bezetting werden alle goederen die toebehoorden aan de kerk en de kloosters aangeslagen en verkocht als 'zwart goed' (63).

Een laatste opvallend fenomeen is de enorme toename van de goederen van de heer van Loenhout. Let wel : het gaat hier enkel om de door hem geëxploiteerde gronden en gebouwen, nl. het omwaterde kasteel en de daarbijkorende lusthof.

Daarnaast verpachtte hij een aantal hoeven (o.a. de oude en nieuwe Popendonckse hoeve en andere hoeven in de directe omgeving van zijn kasteel), een windmolen en gronden en moeren die

(62) VAN AKEN, Geschiedenis van Loenhout, pp. 17-19 en 49;
DELVAUX, Inventaris van het oud archief, p. 5.

(63) VAN AKEN, Geschiedenis van Loenhout, pp. 44-45. Hij vermeldt als pittig detail dat de kerk in die periode een tijdelijke dienst deed als paardenstal. Cfr. ook :
WEYNS, Loenhout onder de Franse tijd.

gedeeltelijk op het grondgebied van Wuustwezel lagen (64).

Wie waren deze heren van Loenhout en Popendonk ? Bij de aanvang van de door ons bestudeerde periode behoorden de heerlijkheden toe aan Johan Louis van Siegen van Sechten en Louise Bernardine Herry. Zij hadden beide heerlijkheden in 1687 gekocht van Magdalena de Gammona en Filibert Vaca de Sotto de Mayor, de erfgenamen van Luisa Adriana Perez.

Bij de dood van Johan Louis van Siegen van Sechten in 1705 kwamen de heerlijkheden in handen van zijn vrouw, die hen in 1728 overdroeg aan haar neef Petrus Herry. Deze laatste had te kampen met hoog oplopende schulden. Bij de dreigende verkoop van beide heerlijkheden ging hij een lening aan bij Joannes Josephus Walchiers. Toen echter bleek dat hij niet over voldoende inkomsten beschikte om de intresten te betalen, verkocht hij de heerlijkheden in 1734 aan Jan Walchiers, heer van Oosterwinkel. Deze bouwde er een nieuw kasteel op. Na zijn dood in 1746 verkochten zijn erfgenamen de heerlijkheden in 1768 op de vrijdagse markt te Antwerpen, waar Jan Baptist Jozef Cogels het geheel opkocht voor 60.000 gulden.

De koop werd echter nietig verklaard omdat Jean Joseph walchiers de Cammerages er zijn rechten op liet gelden. Hij werd de nieuwe heer van Popendonk en Loenhout in 1769. Hij bleef dit tot hij tijdens het Franse Bewind zijn heerlijke rechten verloor.

Het is precies deze heer die de waarde van de heerlijkheid Loenhout verhoogde door de aankoop van talrijke onroerende goederen (cfr. tabel 10). In 1799 verkocht hij de twee heerlijkheden aan Peter Frans Stevens (65).

(64) DELVAUX, Inventaris van de archieven van de heerlijkheden, p. 8.

(65) DELVAUX, Inventaris van het archief van de heerlijkheden, pp. 6-7.

Laten we nu de Loenhoutse exploitanten van naderbij bekijken.

tabel 11a/11b : uitbatingsstructuur volgens grootte (in p.m.)
+ vergelijking van het totaal aantal exploitanten t.o.v. het totaal aantal gezinnen (66).

	1740	1758	1770	1798
gemiddelde bedrijfs grootte (p.m.)	3,78	3,95	3,40	3,46
mediaan van de bedrijven (p.m.)	2,38	2,63	2,5	2,33-2,4
frequentie per bedrijfs categorie				
0,01- 0,5	26	35	47	55
0,5 - 1	23	23	26	27
1 - 3	78	62	62	52
3 - 8	73	80	76	83
8 -20	18	17	20	18
+20	5	7	4	4
TOTAAL	223	224	235	239
% van het totaal aantal gezinnen	88,49	87,50	?	80,2
aantal gezinnen	252	256	?	298
	INDEX (1740=100)			
	1740	1758	1770	1798
0,01- 0,5	100	135	181	212
0,5 - 1	100	100	113	117
1 - 3	100	79	79	67
3 - 8	100	110	104	114
8 -20	100	94	111	100
+20	100	140	80	80
TOTAAL	100	101	105	107

(66) Bronnen voor de exploitatie : 1740 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 3956; 1758 : R.A.A., O.G.A. Loenhout (z.o.z.)

Vanaf 1740 is er slechts een zeer geringe stijging van het aantal bedrijven. Deze stijging blijft daarenboven achter op de toename van het aantal huishoudens. In 1740 kon immers nog bijna 90 % van de huishoudens over een uitbating, hoe klein ook, beschikken. Tegen het einde van de eeuw is dit aandeel gedaald tot iets meer dan 80 % van het totaal aantal gezinnen.

Verder was er een toename van het aantal zeer kleine uitbatingen, nl. een verdubbeling over 60 jaar. De stijging van het aantal minibedrijfjes vond het sterkst plaats in het derde kwart van de 18de eeuw en leek bovendien hoofdzakelijk ten koste van de bedrijfscategorie 1-3 p.m. (2-5 ha). De bedrijven van 3-5 p.m. (+5 ha) konden zich tijdens de beschouwde perioden, mits kleine verschuivingen in de onderlinge verhoudingen, zeer goed handhaven.

Men zou dus kunnen gewagen van een bedrijfsversnippering, temeer daar we reeds eerder vastgesteld hebben dat de totaal geëxploiteerde oppervlakte in Loenhout gedurende de 18de eeuw zo goed als constant bleef (67).

Toch nam het aantal minibedrijfjes geen buitensporige proporties aan : 23 % was kleiner dan 0,5 p.m. (- 1 ha); 33 % is kleiner dan 1 p.m. (-2 ha). Hoewel er dus een duidelijke tendens naar versnippering was bleef het aandeel der minibedrijfjes ver beneden de gemiddelden die in andere Vlaamse, en dan vooral Zuid- en Binnenvlaamse, regio's voorkwamen.

nr. 3845; 1770 : R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 3848; 1798 : R.A.A., ongeklasseerd hedendaags archief Loenhout, Franse Tijd. Voor het aantal huisgezinnen : 1740 : zettingboeken van de gezworen bedezetters, 1727-1758, R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 3868-3869; 1758 en 1789 : zie tabel 5, p. 14.
(67) Wel was er tot 1770 een toename van de door de Loenhoutse inwoners geëxploiteerde oppervlakte. Cfr. tabel 10 en 11 : 1740 : 852,4 p.m.; 1758 : 885,52 p.m.; 1770 : 893,58 p.m. en 1798 : 827,34 p.m.

tabel 12 : uitbatingsstructuur in relatieve cijfers.

	1 7 4 0		1 7 5 8		1 7 7 0		1 7 9 8	
	(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)
0,01- 0,5 (0-1 ha)	11,66	0,78	15,62	0,80	20,01	1,31	23,01	1,48
0,5 - 1 (1-2 ha)	10,31	2,06	10,27	2,01	11,06	2,28	11,30	2,37
1 - 3 (2-5 ha)	34,98	16,53	27,68	13,22	26,38	13,73	21,76	12,28
3 - 8 (5-10 ha)	32,74	40,17	35,71	40,11	32,34	44,31	34,73	48,08
8 - 20 (10-20 ha)	8,07	25,22	7,59	25,54	8,51	27,08	7,53	24,20
+20 (+20 ha)	2,24	15,24	3,13	18,32	1,70	11,29	1,67	11,64
TOTAAL AANTAL (=100 %)	223	852,4	224	885,52	235	893,58	239	827,34

(a) % van het totaal aantal bedrijven.

(b) % van de totaal geëxploiteerde oppervlakte in %.

In die regio's beschikten 40 tot 50 % van de huishoudens over een bedrijfje kleiner dan 1 ha (68).

Deze enorme bedrijfsversnippering wordt doorgaans in verband gebracht met de grote verspreiding van de huisnijverheid op het Vlaamse platteland. In de loop van de 18de eeuw verdubbelde de totale productie van lijnwaad op het platteland. De keuterboeren, die zich op de huisnijverheid toelegden, hadden minder grond nodig om rond te komen dan 'volwaardige' boeren. Dit heeft vanzelfsprekend de bedrijfsversnippering in de hand gewerkt (69).

Voor wat Loenhout betreft hebben we reeds opgemerkt dat er geen huisnijverheid van betekenis was. Practisch alle niet-agrarische

-
- (68) VANDENBROEKE, 'Landbouw en Platteland', p. 84 en VANDENBROEKE, 'De landbouw in de zuidelijke Nederlanden', p. 74 : In Schorisse steeg het aandeel van de bedrijven kleiner dan 1 ha tussen 1750 en 1790 van 52,1 % naar 65,9 %; in Lede bedroeg het aandeel van dergelijke bedrijven 48,8 % in 1791; te Sint-Kornelis-Horebeke was 57,8 % van de bedrijven kleiner dan 1 ha in 1790.
PRAET, 'Sociale veranderingen', p. 15 : G. Praet berekent voor de jaren 1750-1760 een toename van bedrijfjes kleiner dan 1 ha voor het land van Wedergrate tot 47-48 % .
DEPREZ, 'Uitbatingen en grondbezit in Meigem', p. 164 stelt vast dat ook voor Meigem het kleinbedrijf overwegend is.
SECELLE, 'Sociaal-economische polarisatie', p. 23 : voor Nevele zijn eveneens meer dan de helft van de bedrijfjes kleiner dan 1 ha;
LAMARCQ, 'Een poging tot sociale stratigrafie', p. 301 : voor Velzeke;
DE KEZEL, 'Structuur en conjunctuur van het grondbezit', pp. 95-114, die een meer gedetailleerd overzicht geeft.
- (69) LIS en SOLY, 'Armoede en kapitalisme', pp. 172-174 : Daarenboven hebben twee factoren de tendens tot grondversnippering nog versterkt nl :
a) de bevolkingsgroei, als gevolg van vroeger gesloten huwelijken.
b) de aardappelen, die een grotere productiviteit geeft per ha dan de graanbouw.

activiteiten waren gericht op de lokale dorpsvoorziening en waren een feitelijk verlengstuk van de agrarische activiteit. In heel Brabant stelde de rurale textielnijverheid trouwens weinig voor, zeker in vergelijking met Binnen-Vlaanderen. In het oostelijk gedeelte der Antwerpse Kempen was zowel de textielnijverheid op basis van wol als op basis van vlas vrij verspreid. Doch deze was zeker niet van grote regionale, laat staan buiten-regionale betekenis (70). Een uitzondering hierop vormde de Turnhoutse tijknijverheid (700 à 1000 tewerkgestelden in de 18de eeuw; vermoedelijk het dubbele in 1800-1830, doch in 1846 nog slechts 600 tewerkgestelden) en de proto-industriële wolnijverheid in de streek van Dessel en Arendonk (71).

Bij dit alles moeten enkele vragen gesteld worden. Wie waren in Loenhout de kleine exploitanten ? Waarvan leefde het toenemend aantal huisgezinnen, die niet in de grondbelastingsschieren opgenomen waren; en die enkel een huisje bewoonden of fiscaal vrijgesteld waren. Werd de tendens tot bedrijfsversnippering verdergezet in de 19de eeuw, en zo ja, hoe moet deze dan verklaard worden ?

Op de eerste twee vragen kunnen we voorlopig nog geen sluitend antwoord geven. In hoofdstuk 2 hebben we wel gewezen op een toename van het aantal landarbeiders naar het einde van de 18de eeuw. Deze toename ging trouwens gepaard met een daling van het aantal personeelsleden, en dan voornamelijk mannelijke personeelsleden.

Indien men ervan uitgaat dat kleine bedrijven minder personeel

(70) VAN UYTVEN, 'Peiling naar de beroepsstructuur', pp. 194-195.

(71) KLEP, Bevolking en arbeid, p.225;
VANHAUTE, 'De armenzorg op het Antwerpse platteland', p. 21.

tewerkstellen, kan dit gegeven de tendens tot bedrijfsversnippering versterken. Toch lijkt deze redenering niet erg overtuigend aangezien het aandeel der grotere bedrijven (+3 p.m. (+5 ha) en vooral +8 p.m. (+10 ha)) vrij stabiel bleef. We formuleren een andere hypothese. In de tweede helft van de 18de eeuw begon de Loenhoutse bevolking aan een sneller ritme te stijgen. Deze bevolkingsgroei verliep echter trager dan het Brabantse gemiddelde, wat er op zou kunnen wijzen dat de Loenhoutse agrarische structuur niet in staat was om vele bijkomende arbeidsplaatsen te creëren. Vanaf 1740 nam het aantal bedrijven alleszins zeer traag toe. De toename van de bedrijven bleef daarenboven achter op die van het aantal gezinnen. Anderzijds was er enkel een uitbreiding van de kleine uitbatingen, waarvan wij ons terecht mogen afvragen of ze nog wel als leefbaar bedrijf kunnen beschouwd worden (72).

We moeten dus verder nagaan of de vastgestelde toename van het aantal landarbeiders reëel was. Exploiteerden zij werkelijk een klein bedrijfje om een aanvullend inkomen te hebben op hun loonarbeid? Was het aanbod van loonarbeiders in het laat 18de eeuwse Loenhout werkelijk in die mate gestegen, dat de grotere boeren liever beroep deden op (goedkopere) landarbeiders dan op vast inwonend dienstpersoneel. Indien dit het geval was, zou de

(72) Dit impliceert de vraag naar de grens van een leefbaar bedrijf, waarover tot nog toe weinig consensus bestaat. Dit is ook logisch omdat rekening moet gehouden worden met een complex aantal factoren (mate van intensiviteit van bedrijfsvoering, opbrengstfactoren, productiviteit en vruchtbaarheid van de bodem, gewassen, enz.). Deze factoren zijn veelal niet direct bestudeerbaar, zeker niet voor agrarische historici die het Ancien Régime bestuderen. Daarenboven zijn deze factoren verschillend voor diverse regio's en zelfs localiteiten.

DAELEMANS, Sociaal-economische ontwikkeling, p. 26 : stelt de grens voor een leefbaar bedrijf in de Kempen op 1,5 ha. KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 93 gewaagt slechts van zelfstandig boeren bij 4 ha.

daling van het aantal mannelijke personeelsleden ten dele kunnen verklaard worden.

Wij zullen trachten hier een passender antwoord op te formuleren in het navolgende hoofdstuk waar we per persoon en per beroeps-categorie meerdere gegevens zullen samenvoegen.

Maar nu eerst enkele gegevens over de exploitatiestructuur in het Loenhout van de 19de eeuw. Hiervoor werden de landbouw-tellingen vanaf 1846 geraadpleegd. Deze methode is niet vrij te spreken van kritiek.

In eerst instantie moet gewezen worden op het gebrek aan informatie voor de eerste helft van de 19de eeuw. Dit moet terecht als een serieuze handicap beschouwd worden, temeer daar deze periode enorm belangrijk was in het toenemend ontwortelings-proces.

Deze ontworteling van grote delen van de plattelandsbevolking kon maar geschieden onder bepaalde voorwaarden. De bewerking van de grond, die voordien gericht was op subsistentie, diende gecommmercialiseerd te worden. Hiervoor moest het Ancien-Régime-platteland fundamentele wijzigingen ondergaan. Ten eerste moesten alle belemmeringen op verkoop en verkaveling van gronden teniet gedaan worden, zodat de grond een verkoopbaar product kon worden, dat niet meer bezwaard was met feodale verplichtingen. Eveneens moest het licht op groen gezet worden voor de verkoop van de gemene gronden. Vervolgens moesten de gronden in handen komen van mensen die winst wilden halen uit de bewerking van deze grond en moesten de boeren bevrijd worden van allerlei feodale verplichtingen, die niet pasten in dit winstgevende kader. Een laatste belangrijke factor was de creatie van een klasse landarbeiders en economisch overtolligen, die zich hardnekkig verweerden tegen de inschakeling in een sterk gecommmercialiseerd

economisch systeem (73).

Loenhout leek op zijn minst aan twee van deze drie voorwaarden te beantwoorden. Op het einde van de 18de eeuw en bij het begin van de 19de eeuw kwamen zowel de gemene gronden, als de heerlijkheden Popenonck en Loenhout samen met het 'zwart goed' in handen van particulieren. Deze laatste waren meestal geen inwoners van het dorp zelf (74).

De eerste helft van de 19de eeuw lijkt dus wel een essentiële periode voor de eventuele transformatie van de Loenhoutse gemeenschap. We hebben dan ook in het ongeordend modern archief gezocht naar bronnen die ons konden inlichten over de vroeg 19de eeuwse situatie, doch hebben die niet gevonden (75).

Eerstvolgende kadastrale bronnen die dan geraadpleegd konden worden, waren de oorspronkelijk aanwijzende tafel (dokument nr. 208) en de kadastrale leggers (dokument 212) vanaf 1834.

We hebben echter afgezien van de zeer arbeidsintensieve verwerking van deze bronnen, daar we van menig waren dat dit enigszins buiten het bestek van onze studie viel. Anderzijds konden deze bronnen ons niet echt inlichten over de situatie van de eerste decennia van de 19de eeuw. Om die reden hebben wij het gebruik van de gepubliceerde landbouwtellingen meer geschikt gevonden voor onze studie.

Hiermee belanden we bij onze tweede methodologische kritiek. De landbouwtellingen, die vanaf 1846 gepubliceerd zijn, verschaften inlichtingen over diverse aspecten van de agrarische sector, zoals de veestapel, de bedrijfsgrootte, de agrarische tewerkgestelden enz...

(73) DE BELDER, 'Stad en platteland', p. 170 en p. 178.

(74) cfr. pp. 61-62.

(75) R.A.A., ongeordend modern archief van Loenhout vanaf de Franse Tijd.

Toch vertonen de landbouwtellingen nogal eens verschillen voor wat de telcriteria betref (76).

Zo ging men in 1846 uit van de 'bedrijfszetel' als teleenheid, wat impliceert dat de percelen die buiten de grenzen van de gemeenten lagen, maar door inwoners van de gemeenten uitgebaat werden, ook opgenomen werden.

Voor de landbouwtelling van 1866 werden enkel de in het dorp zelf geëxploiteerde gronden opgenomen (77). Tevens werden heel wat gronden nu eens opgenomen, dan weer weggelaten als deel van de exploitaties. Vooral met omschrijvingen als bos, heide, moerassen, waterlopen en wegen was dit het geval (78).

Daarenboven is een vergelijking met de achttiende-eeuwse fiscale materiaal vrij moeilijk. Bos- en heidegronden werden in de 18de eeuw immers niet belast. Dit kan een grondige vertekening van het eigendomsaandeel geven en meer bepaald van het grootbezit, daar dergelijke gronden vaak door niet-autochtone grondbezitters opgekocht zijn (79).

Toch moet het nut van deze tellingen niet onderschat worden. Aan de hand van deze tellingen kunnen immers snel de exploitatiestructuren, evenals de eigendoms- en pachtverhoudingen onderzocht worden. Vooral dit laatste is een welkome aanvulling voor onze studie. Met het 18de eeuwse fiscale materiaal van Loenhout konden we enkel voor het einde van de eeuw een onderscheid ma-

(76) BUBLLOT, La production agricole belge, p. 22.

(77) DE KEZEL, Structuren en conjuncturen van het grondbezit, p. 65. Dat er ook voor Loenhout buitendorpse gronden werden bijgeteld blijkt uit de vermelding van 5,34 ha geëxploiteerde gronden in Nederland : Loenhout grenst ten noorden aan Nederland.

(78) DE WAELE, Micro-studie over sociaal-economische mutaties, p. 91;
VAN HAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 185.

(79) Voor Loenhout was dit alleszins zo, zie pp. 61-62.

ken tussen eigengeërfde en pachtuitbatingen.

We geven de resultaten voor 1846, 1866 en 1895.

tabel 13 : exploitatiestructuur van Loenhout aan de hand van de landbouwtellingen 1846, 1866 en 1895 (absolute en relatieve cijfers).

JAAR	1846		1866		1895	
BEDRIJFS- GROOTTE	ABS.	%	ABS.	%	ABS.	%
- $\frac{1}{2}$ ha	117	34,41	106	25,42	64	21,19
-1 ha	23	6,76	57	13,67	43	14,24
1-2 ha	26	7,65	53	12,71	26	8,61
2-5 ha	39	11,47	57	13,67	37	12,25
5-10 ha	49	14,41	43	10,31	34	11,26
10-20 ha	66	19,41	70	16,79	71	23,51
20-40 ha	16	4,71	28	6,71	25	8,28
+40 ha	4	1,18	3	0,72	2	0,66
TOTAAL	340	100,00	417	100,00	302	100,00
geëxploi- teerde opp.	2.273,35 ha		2.797,0 ha		2.775,24 ha	
gemiddeld/ exploitant	6,69 ha		6,79 ha		9,19 ha	

Uit tabel 13 blijkt dat in de 19de eeuw, althans tot 1866, de bedrijfsversnippering doorging. In 1846 waren immers 48,48 % van de totale exploitaties kleiner dan 2 ha; in 1866 bedroeg hun

aandeel 51,80 %.

Anderzijds is er vooral een absolute toename merkbaar van de grote bedrijven, meer bepaald van de bedrijven van +10 ha en +20 ha. Dit moet ons inziens hoofdzakelijk toegeschreven worden aan het feit dat de vroegere gemene gronden : de heidegronden en de aangeplante mastbossen bij de geëxploiteerde gronden gerekend zijn (80). Voor de 18de eeuw is een eventuele onderschatting van de bedrijven 3 tot 8 p.m. (5-10 ha) anderzijds ook niet uitgesloten, temeer omdat zij gedurende de 18de eeuw een bijzonder hoog aandeel innamen (32 à 35 % t.o.v. 11 à 13 % in de 19de eeuw).

Tot slot moet de aandacht gevestigd worden op de situatie in het teljaar 1895.

Naar het einde van de 19de eeuw was het aantal bedrijven in Loenhout sterk teruglopen (302 in 1895 t.o.v. 417 in 1866). Meer nog, deze afname was voornamelijk toe te schrijven aan een vermindering van het aantal kleine bedrijven (-2 ha) en minibedrijfjes (-1/2 ha). Deze laatste groep halveerde bijna op minder dan 30 jaar tijd, terwijl de grotere bedrijven (+5 ha) op hetzelfde peil gehandhaafd bleven (en dus in relatieve cijfers toenemen tot 43,71 %). Dit resulteert vanzelfsprekend in een toename van de gemiddelde exploitatiegrootte. Daar waar de gemiddelde bedrijfsgrootte tot 1866 schommelde rond 6,7 ha, is deze in 1895 toegenomen tot 9,19 ha.

Deze voor Loenhout waargenomen evolutie komt geenszins overeen met wat E. Vanhaute vaststelt voor de Noorderkempen, en meer

(80) VLIEBERG, De Kempen in de 19de-20ste eeuw, pp. 61-62 : hij stelt eveneens een enorme toename vast van het grootbezit in de provincie Antwerpen door de opkoping van de oude adellijke goederen, de gemene gronden en de oude kloostereigendommen (1834 : 141 eigenaars bezitten meer dan 100 ha; 1893 : 152 eigenaars hebben meer dan 100 ha).

bepaald voor het kanton Hoogstraten. Deze regio kende immers een lichte herstelbeweging in de jaren vijftig en zestig van de 19de eeuw. Deze herstelbeweging was echter van zeer korte duur. Vanaf 1870 nam het aantal dwergbedrijven (-1/2 ha) immers terug toe (81).

Hoe moet deze differentiële evolutie geïnterpreteerd worden ? Gaat het slechts om een anomalie of zijn er diepere oorzaken aan te wijzen ?

Wanneer men terugblijkt naar de Loenhoutse bevolkingsevolutie van diezelfde periode (82) wordt enkel het vermoeden gesterkt dat Loenhout vanaf de tweede helft van de 19de eeuw grondige wijzigingen heeft ondergaan. Tussen 1866 en 1890 sloeg de jaarlijkse bevolkingsgroei die voordien gematigd positief verliep, om in een daling.

Men krijgt de indruk dat de toenemende bedrijfsversnippering, die gepaard ging met verpaupering en ondertewerkstelling, de grenzen van haar mogelijkheden bereikt had. Dit werd althans door de tijdgenoot zo aangevoeld. Chr. Oostvogels schrijft : 'Toen de heer Montens zijn verblijf alhier (Loenhout) kwam nemen (1850) waren de bewoners nog gebukt onder groote armoede en ellende, zelfs het grootste gedeelte der boeren had het al niet veel beter dan de arbeiders. Oude mensen weten er nog van mede te spreken (...). Mijnheer Montens liet na korte tijd alhier verblijvende veel werken uitvoeren zoodat hij alras veel volk tewerk stelde, soms dertig man en meer aan de prijs van 1 frank per dag. Dat loon was wel weinig maar toch beter iets als niets, want vele werklieden konden alsdan geen werk vinden. Voor de ambachten was het al niet veel beter (...). Des Winters waren er vele ambachtlieden die bij de boeren gingen smeken om voor de kost te mogen dorschen, want in dien tijd waren er nog geen

(81) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p.136.

(82) zie tabel 1, p. 13.

dorsmachienen.' (83).

Waarschijnlijk was een deel van de keuters, landarbeiders, die enkel over een miniem lapje grond beschikten, uit Loenhout vertrokken om elders werk te zoeken.

We verwijzen in dit verband terloops naar een artikel van M. Goossens. Zij beschrijft de aanleg van de spoorlijn Kalmthout-Antwerpen, die in 1854 werd ingehuldigd, en de daaropvolgende inplanting van niet-agrarische (of semi-agrarische) werkgelegenheid rond het station van Kalmthout. In 1859 werd een boomkwekerij opgestart, tussen 1860 en 1865 werden er steenbakkerijen opgericht. Belangrijker qua werkgelegenheid waren de zandweghalingen uit de Kalmthoutse duinen sinds 1860. Al deze sectoren hebben in Kalmthout menig arbeider tewerkgesteld en hebben de doorbraak van de pendelarbeid enigzins vertraagd (84).

Vermoedelijk werd ook de pendelarbeid voor Loenhout vanaf de late 19de eeuw van belang. A. J. Van Aken schrijft immers : 'Wanneer in 1893 de buurtspoorweg doorgelegd werd naar Wuustwezel, was het een grote opluchting voor vele Loenhoutenaren, die vroeger verplicht waren naar Kalmthout te gaan om den trein te nemen' (85). Vanaf 1870 werd trouwens het systeem van goedkope treinabonnementen voor pendelarbeiders ingevoerd (86). Toch moeten we het hier slechts bij gissingen laten; de ware toedracht zou nader onderzocht moeten worden (87).

(83) OOSTVOGELS, Geschiedenis van Loenhout, p. 17 : hij vertelt een geschiedenis uit eigen ervaring en 'zover het zijn geheugen toelaat'.

(84) GOOSSENS, 'Een negentiende eeuws heidedorp', pp. 226-231.

(85) VAN AKEN, Geschiedenis van Loenhout, p. 51.

(86) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 261.

(87) We hebben dit zeer boeiende fenomeen niet verder kunnen onderzoeken omdat het buiten het door ons vooropgestelde studieterrein viel. Daarenboven was een vluchtig onderzoek in het hedendaags archief van Loenhout nauwelijks doenbaar, omdat dit archief nog niet geïnventariseerd is.

3.c. De exploitatiestructuur volgens bezit of pacht.

Wie bezat in Loenhout de geëxploiteerde grond? Waren de Loenhoutse, of meer algemeen de Kempische, boeren eigengeërfd of moesten zij hun grond pachten? De literatuur laat hierover weinig duidelijkheid bestaan. Enerzijds bestaat bij een aantal auteurs de tendens om al te ongenueanceerd te stellen dat de Kempische boer meester was van zijn eigen grond.

Slicher van Bath stelt dat het eigen boerenbezit voornamelijk voorkomt in arme, minder vruchtbare streken (88), wat dan zeker ook voor de Kempen moet gelden met zijn arme zandgronden. Ook E. Vlieberg schrijft over de Kempische eigengeërfde boer ('hoe armer de grond, hoe meer eigengeërfde boeren'), hoewel hij deze stelling enigzins relativeert. Voor het kanton Brecht, waartoe Loenhout behoort, vermeldt hij immers dat er toch relatief veel pacht was: slechts 45,63 % van de boeren zou eigengeërfde zijn (89). Chr. Oostvogels stelt voor het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw het volgende vast: 'Sedert deze oorlog (1914-1918) is den boer een bemiddeld man geworden daar ze bijna allen eigenaar hunner boerderijen zijn en voor den oorlog veelal pachters waren' (90).

We zullen in de mate van het mogelijke de bezit- en pachtverhoudingen nagaan in de exploitatiestructuur van Loenhout. Zoals reeds eerder is aangestipt, bood het 18de-eeuwse fiscale materiaal van Loenhout niet voldoende informatie om de exploitatiestructuren op te delen naar bezit of pacht.

Enkel in het bedeboek van 1798 werden zowel de eigenaars als de pachters vermeld. De resultaten, bekomen uit de verwerking van

(88) SLICHER VAN BATH, Agrarische geschiedenis, p. 341.

(89) VLIEBERG, De Kempen in de 19de en begin der 20ste eeuw, pp. 54-55.

(90) OOSTVOGELS, Geschiedenis van Loenhout, p. 27.

dit document, zullen we opnieuw vergelijken met de 19de-eeuwse gegevens uit de landbouwtellingen (zie tabellen 14 en 15 op de volgende bladzijden).

Uit beide tabellen blijkt dat noch op het einde van de 18de eeuw, noch in de 19de eeuw de exploitaties uitsluitend toebehoord hebben aan eigengeërfde boeren. Wel lag het aandeel der eigengeërfde boeren op het einde van de 18de eeuw aanzienlijk hoger dan in het midden van de 19de eeuw. In 1789 was immers 2/3 van het totaal aantal exploitanten eigenaar van zijn eigen bedrijf. Deze verhouding ging trouwens op voor alle bedrijfsgrootten. Tegen het midden van de 19de eeuw was hierin een duidelijke kentering gekomen. Opnieuw lijkt de 1ste helft van de 19de eeuw een essentiële periode voor de transformatie van het Loenhoutse platteland.

In 1846 waren nog slechts 43,53 % van de exploitanten in het bezit van het bedrijf waarop ze werkten. Dit bezitsverlies moet vernameijk gezocht worden bij de kleine exploitanten : bijna 85 % van de uitbatingen van -0,5 ha werden in pacht gehouden; iets meer dan 50 % van de bedrijven tussen 1 en 5 ha verkeerden in de zelfde situatie.

Vanaf 1866 werd een lichte herstelbeweging duidelijk die verklaard moet worden door een uitstoting van een aantal mini-exploitanten (-0,5 en -1 ha). Deze categorie daalde in aantal, terwijl vooral de kleine exploitanten (1 tot 2 ha) en meer nog de middelgrote bedrijven (2 tot 5 ha) een grote aanwinst kenden. Daarenboven normaliseerde voor deze groep de bezit- en pachtverhouding : evenals op het einde van de 18de eeuw was 2/3 van de exploitanten eigengeërfd. Deze gunstige trend wordt verdergezet naar het einde van de 19de eeuw, wat, zoals we reeds opgemerkt hebben, gepaard ging met een absolute daling van de

tabel 14 : uitbatingsstructuur volgens pacht op bezit (absolute cijfers).

p.m.	1798			ha	1846			1866			1895		
	(a)	(b)	(c)		(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	(c)
0,01- 0,5	38	17	55	0 - 0,5 ha	18	99	117	40	66	106	26	38	64
0,5 - 1	17	10	27	0,5- 1 ha	11	12	23	40	17	57	26	17	43
1 - 3	33	19	52	1 - 2 ha	13	13	26	35	18	53	15	11	26
3 - 8	56	27	83	2 - 5 ha	22	17	39	36	21	57	19	18	37
8 -20	12	6	18	5 -10 ha	33	16	49	29	14	43	14	20	34
+20	/	4	4	10 -20 ha	40	26	66	38	32	70	50	21	71
TOTAAL	156	83	239	20 -40 ha	10	6	16	15	13	28	12	13	25
				+40 ha	1	3	4	1	2	3	2	/	2
				TOTAAL	148	192	340	234	183	417	164	138	302

(a) bezit : alle uitbatingen in volledig bezit of voor meer dan de helft bezit.
 (b) pacht : alle uitbatingen in volledige pacht of voor meer dan de helft in pacht.
 (c) totaal van (a) en (b).

tabel 15 : uitbatingsstructuur volgens pacht of bezit (relatieve cijfers).

		1798			1846			1866			1895			
	P.m.	(a)	(b)	(c)	ha	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	(c)
	0,01- 0,5	69,09	39,91	100	0 - 0,5	15,38	84,62	100	37,74	62,26	100	40,63	59,38	100
	0,5 - 1	62,96	37,04	100	0,5- 1	47,83	52,17	100	70,18	29,28	100	60,47	39,51	100
	1 - 3	63,46	36,54	100	1 - 2	50	50	100	66,04	33,96	100	57,69	42,31	100
	3 - 8	64,47	32,53	100	2 - 5	56,41	53,59	100	63,16	36,84	100	51,35	48,65	100
	8 -20	66,67	33,33	100	5 -10	67,35	32,65	100	67,44	32,56	100	41,18	58,82	100
	+20	/	100	100	10 -20	60,61	39,39	100	52,29	45,71	100	70,42	29,58	100
	TOTAAL	65,27	34,73	100	20 -40	62,50	34,50	100	53,57	46,43	100	48,00	52,00	100
					+40	25,00	75,00	100	33,33	66,67	100	100	0	100
					TOTAAL	43,53	56,47	100	56,12	43,88	100	54,30	45,70	100

(a) bezit. (b) pacht. (c) totaal van (a) en (b).

minibedrijfjes (-1 ha) en de kleine en middelgrote bedrijven (1 tot 5 ha).

Waarschijnlijk ging de heropleving van het eigengeërfd bedrijf hand in hand met een toenemende polarisatie en een uitstoting van de agrarisch-economisch overtolligen.

Ook moet het herstel van het eigenbezit niet al te sterk overdreven worden. In 1895 dienden immers nog ruim 45 % van de Loenhoutse exploitanten hun jaarlijkse pacht te betalen, wat zeker nog niet overeenkomt met het al te vaak geïdealiseerde beeld van de Kempische eigengeërfde boer.

~ ?

4. EEN POGING TOT SOCIALE STRATIGRAFIE : DE COMBINATIE VAN DIVERSE GEGEVENS.

In de loop van voorgaande hoofdstukken hebben we reeds herhaaldelijk de aandacht gevestigd op een aantal facetten van de Loenhoutse samenleving die nader onderzocht moesten worden. Men denke hierbij aan het probleem van de landarbeiders, aan een betere inhoudsbepaling van de exploitatiestructuur, zowel als van de beroepsstructuur. We zullen trachten dit te doen door een aantal tot nog toe niet gebruikte gegevens in te voeren. Op die manier (door de combinatie van diverse gegevens) hopen wij een zekere sociale gelaagdheid te ontwaren in de Loenhoutse dorpsgemeenschap.

Het bepalen van een sociale stratigrafie stelt tal van problemen, die reeds de pen van menig sociaal historicus hebben bewogen. Deze problemen zijn zowel van theoretische, als van methodologische aard (1).

Een belangrijk punt van discussie vormt de bepaling van de criteria die men kan gebruiken om de bevolking in te delen : deelt men de bevolking in volgens economische criteria als inkomen, bezit van productiemiddelen, plaats in het productieproces, enz. (klassen); of legt men de nadruk op macht, prestige, status en positie in de maatschappij (standen). Nauw hiermee verbonden is de vraag of men dan de appreciatieschaal van de tijdgenoot zelf moet hanteren en of de beroepsgegevens die in de bronnen voor-

(1) Cfr. de talrijke discussies en artikels in het Tijdschrift voor sociale Geschiedenis, het themanummer van het Tijdschrift voor Geschiedenis jrg. 84 (1971) over sociale stratigrafie en sociale mobiliteit; het themanummer van *Studia Historica Gandensia*, nr. 257 (1983) over sociale mobiliteit en sociale structuren.

komen relevant zijn voor de verdeling van de populatie (2).

Deze discussies, waarvan we het belang geenszins willen onderschatten, hebben echter nog niet geleid tot de ontwikkeling van een algemene stratificatiemethode (zoals bv. 'de methodiek van de gezinsreconstructie van Henry in de historische demografie). De concrete uitwerking van een sociale structuur wordt veelal overgelaten aan de spitsvondigheid van de onderzoeker in kwestie, waardoor vaak weinig vergelijkbare gegevens en resultaten bekomen worden. Een aanzet tot een meer gelijkvormige onderzoeksmethode is wel gemaakt voor het negentiende-eeuwse platteland (3), en heeft naar onze mening ook mogelijk omdat men vanaf de Belgische onafhankelijkheid een uniform belastingsstelsel uitgewerkt is voor het hele land. In het Ancien Régime bestond er echter een enorme verscheidenheid van fiscale stelsels en heffingen, wat vrij uiteenlopend bronnenmateriaal opleverde. Daarboven heeft onze sociale studie betrekking op het platteland, waarbij men rekening moet houden met een verschil in de sociale structuur en conjunctuur op het platteland in vergelijking met de steden. Een aparte heuristiek en benaderingswijze is in deze vereist. De indeling van de plattelandsbevolking in sociale gedingen op basis van loon, uitgedrukt in een hoeveelheid brood of graan, is indien dit al mogelijk zou zijn, weinig relevant. Een groot deel van de agrarisch actieven waren immers zelfstandige boertjes. Hun inkomen is niet in een loon uit te drukken.

-
- (2) DE BELDER, 'Beroep of bezit als criterium', pp. 258, 262 en 273;
LUCASSEN en VANTYN, 'Nogmaals sociale stratigrafie', p. 75. Wij menen dat een indeling naar de waardeschaal van de tijdgenoot eerder informatie geeft over de mentaliteit en het sociale bewustzijn, dan over de sociale structuur.
- (3) DE BELDER, kandidatuursoefening 1984-85 : Arbeidsmarkt en sociale mobiliteit op het Vlaamse platteland in de 19de eeuw.

Nochtans is de indeling in sociale groepen op basis van loon een vrij algemeen gevolgde stratificatiemethode voor de steden (4). Voor de sociale stratigrafie van een plattelandsgemeenschap moet dus uitgekeken worden naar andere indelingscriteria. De vraag blijft echter welke criteria betekenisvol zijn als indicatoren van agrarische welstand.

Slicher van Bath meent dat het inzicht in de sociale stratigrafie van een plattelandsbevolking afhangt van inlichtingen over het bevolkingsaantal over demografische ontwikkeling in een bepaalde streek. Over de economische omstandigheden, over de beroepsstructuur, over de indeling van de bevolking naar de grootte der bedrijven, naar het bezit van paarden of trekossen, naar het bezit van runderen, naar de gezinsvorming en de gezinsamenstelling, naar het personeel op het bedrijf en naar het vermogen. Bij een veranderende demografische evolutie moet dan nagegaan worden hoe verschillende groepen hierop reageren, hoe de verhouding agrarische en niet-agrarische tewerkgestelden verloopt, en of er eventueel veranderingen in de sociale verhoudingen waar te nemen zijn (de onderlinge sociale verhoudingen en de sociale stratigrafie blijft immers pas gelijk indien alle lagen in gelijke mate als de totale bevolking vermeerderen). Daarenboven moet men de diverse criteria en de graderingsschaal voor deze criteria toetsen aan de kenmerken van de streek die men onderzocht (een bedrijf met 6 koeien heeft bv. een totaal andere betekenis in een uitgesproken veeteeltgebied dan in een akkerbouwgebied) (5).

(4) SECELLE, Sociaal economische polarisatie, p. 66.

(5) SLICHER VAN BATH, De agrarische geschiedenis van West-Europa, p. 342;
SLICHER VAN BATH, 'Methodiek en techniek van het onderzoek naar de sociale stratigrafie', p. 151.

H. Coppens is van oordeel dat het onderzoek naar diverse objecten van belastingsheffing zeer gunstige perspectieven kan geven voor de studie van de sociale stratigrafie van het platteland, temeer daar essentiële agrarische productiefactoren zoals grond, vee en arbeidskracht getaxeerd werden. Vooral de belasting op vee is van essentieel belang, omdat de veestapel als duidelijk kenmerk van agrarische welstand kan beschouwd worden. De eenzijdige belastingsdruk op de grond werd erdoor verlicht. Anderzijds namen boeren en landarbeiders die weinig grond bebouwden, maar hun vee op de gemeenschappelijke heide konden hoeden, door een dergelijke belasting een rechtvaardiger aandeel in de belastingslast (6). Dat de veestapel in de door ons bestudeerde regio een onmisbare plaats innam, werd door meerdere auteurs benadrukt (7). De basis voor de Kempische landbouw was immers de intensieve stalmestproductie, aangezien de zandgronden in de Noorderkempen een zeer hoge mestbehoefte hadden (zonder bemesting zou op arme gronden niets anders dan boekweit en spurrie geoogst kunnen worden) (8). Deze mestproductie berustte tot diep in de 19de eeuw enkel op stalmest, vermengd met heideplaggen, bladeren en dennenaalden of kompost. De slechte wegeninfrastructuur en de hoge vervoerkosten hebben als gevolg dat de invoer van stadsmest buiten het bereik lag van de doorsnee Kempische boer. De guano (gedroogde vogelmest uit Chili en Peru) en andere

(6) COPPENS, 'Fiscale bronnen van de sociaal-economische geschiedenis', p. 141 en pp. 148-149.

(7) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 214;
KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 19 en p. 98;
GRAUWELS, Een beschrijving van de Kempen, p. 9;
VLIEBERG, De Kempen in de 19de en 't begin der 20ste eeuw, p. 124.

(8) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 211.

(scheikundige) handelsmeststoffen vonden pas een grotere verspreiding na de agrarische crisis van 1880 (9).

Hierdoor was het bezit van enkele stukken vee, dat het grootste deel van het bedrijfskapitaal uitmaakte en dat zo bestendig mogelijk gestald bleef in de 'potstallen' (10), een *conditio sine qua non* voor een min of meer succesvolle bedrijfsvoering in de Noorderkempen. Het bezit van vee zal dan ook een centrale rol spelen in onze beoordeling van de bedrijfsgrootte en in de reconstructie van de sociale stratigrafie van Loenhout.

Met welke gegevens werd voor Loenhout getracht het beeld van de 18de-eeuwse sociale realiteit te verscherpen, en welke bronnen waren hiervoor aanwezig ?

In eerste instantie werd uitgekeken naar bronnen die ons konden inlichten over de totale Loenhoutse bevolking. Aan deze voorwaarde werd voldaan voor de jaren 1698, 1755 en 1801. Voor deze jaren was er namelijk telkens een volkstelling aanwezig (11). De aanwezigheid en het gebruik van dergelijke tellingen, als basis voor doorsneden zijn volstrekt noodzakelijk voor de reconstructie van een sociale structuur of stratigrafie van een gemeenschap. Het is immers noodzakelijk de totale bevolking te beschouwen. In de praktijk betekent dit meestal dat men de bevolking indeelt naar hun gezinssituatie waarbij men per huishouden een gezinsfiche samenstelt. Deze beperking bood nieuwe perspectieven voor het Loenhoutse bronnenmateriaal. Voor de periode

-
- (9) JOIGNEAUX-DELOBEL, L'agriculture dans la Campine, pp. 57-60;
CRAEYBECKX, 'Agrarisch bedrijf', p. 227
- (10) VLIBERG, De Kempen in de 19de en 't begin der 20ste eeuw,
p. 111
CRAEYBECKX, 'Agrarisch bedrijf', p. 27
- (11) voor de bronnenbespreking en archief verwijzingen zie p. 8
en 9, voetnoten 2, 6 en 7.

1707-1758 vonden we in het Loenhoutse gemeentearchief vier zettingboeken van de gezworen bedezetters (12). Deze documenten waren de voorbereidende dossiers voor de heffing van de gemeentelasten. We hebben er reeds eerder op gewezen dat elk dorp voor zich bepaalde welke objecten het belastte als aanvulling op de grondbelastingen. In Loenhout werden er bijkomende belastingen geheven op het veebestand en op de gezinshoofden. Jaarlijks werden er gezworen bedezetters aangesteld die een ronde door het dorp ~~moesten~~ maakten om per huisgezin vast te stellen hoeveel vee zij bezaten. De weerslag hiervan vindt men in de zettingsboeken van de gezworen bedezetters. Aan de hand van deze zettingsboeken werden dan de uiteindelijke cohieren van de personele lasten opgesteld, die de taxatie vermelden per gezinshoofd. Deze taxatie gebeurde volgens vaste tarieven, waaruit de waardebeoordeling voor de verschillende stuks vee blijkt. We geven ze hier weer : iedere weduenaar of 'ionghmans' diende 8 stuivers te betalen, iedere weduwe of 'ionghedochter' 6 stuivers, een gehuwd echtpaar 16 stuivers. Voor het vee golden volgende bedragen : een os : 10 stuivers, een schaap : 1 stuiver, een koe : 16 stuivers, een 'leeghebeest' (dit zijn niet-melkgevende koeien, nl. vaarzen en afgemolken koeien) : 5 stuivers, een paard : 1 gulden, een stok bijen : 5 stuivers (13).

De zettingboeken van de gezworen bedezetters zijn dus bijzonder waardevol voor twee verschillende doeleinden. Ten eerste geven ze inlichtingen over het veebestand dat in Loenhout aanwezig was in de eerste helft van de 18de eeuw. Ten tweede vermelden ze alle gezinshoofden voor dezelfde jaren. Dit laatste was zeer nuttig als basis voor een doorsnede van een teljaar waarvoor geen algemene volkstelling aanwezig was maar wel andere bronnen, die

(12) R.A.A., O.G.A. Loenhout, nrs. 3865-3869.

(13) zetboek 1756 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3964.

bijkomende nuttige gegevens konden geven (bv. de graantelling van 1740). Hoewel de preciese gezinssituatie niet achterhaald kan worden aan de hand van deze bronnen, lichtten zij ons wel in over het totaal aantal gezinnen. Een vergelijking met de volkstelling van 1755 en de zettingsboeken van de jaren 1754, 1755, 1756 wees daarenboven uit dat de gegevens uit de zettingsboeken zeer betrouwbaar waren.

De algemene bevolkingstellingen en de zettingscohierien van de gezworen bedezetters dienden dus als basismateriaal voor de doorsneden van de sociale structuur. Voor alle huishoudens die hierin teruggevonden zijn, werd een fiche opgesteld. Vervolgens hebben we getracht zoveel mogelijk gegevens te verzamelen per gezinsfiche en per teljaar.

Bij de bronnenselectie werd steeds het volgende criterium gehanteerd : elk document moest theoretisch informatie verschaffen over de totale bevolking of althans over het totaal aantal huishoudens. Indien sommige personen of gezinnen niet vermeld werden, dan moest daar een aanwijsbare reden voor bestaan (bv. fiscale vrijstelling voor armen of voor personen die niet in aanmerking komen voor het belastings- of telcriterium in kwestie). Konkreet betekent dit dat de verzamelde inlichtingen op een zelfde tijdstip moeten ingewonnen zijn, en met een welbepaald doel (bv. heffen van belasting, inzicht over een bepaalde situatie verwerven of over een feitelijke toestand).

Om die reden hebben wij afgezien van een onderzoek naar de staten en inventarissen van sterfhuizen en boedels. Hoewel de waarde van deze documenten voor de sociaal-historische navorsing reeds voldoende gebleken is, menen wij toch dat deze bronnen niet beantwoorden aan het vooropgestelde criterium.

De boedels werden immers pas opgemaakt bij het overlijden van

één van de gezinshoofden. Het tijdstip waarop dus gegevens vrijkwamen, was afhankelijk van het overlijden van de man of vrouw. Bijgevolg geven deze documenten nooit inlichtingen over een groter deel van de bevolking op een gegeven ogenblik. Een ernstiger bezwaar bij het gebruik van boedelbeschrijvingen is echter wel de representativiteit van de personen waarvoor een staat van goed is opgesteld. Voor Loenhout werden er immers voor de hele 18de eeuw slechts 25 staten en inventarissen van sterfhuizen bewaard en 9 inventarissen van boedels (14), wat vanzelfsprekend te weinig was voor een representatief onderzoek naar de sociale structuur van het 18de eeuwse Loenhout. Welke bronnen en inlichtingen werden dan wel gebruikt ?

- Een eerste reeks gegevens die wij bijvoegden zijn de inlichtingen over de exploitatiegrootte. Deze gegevens werden reeds eerder gebruikt voor de weergave van de exploitatiestructuur in hoofdstuk 3. In dat hoofdstuk is er reeds uitvoerig op gewezen dat de grootte der exploitaties niet nagegaan kon worden voor de eerste decennia van de 18de eeuw. De doorsneden waarvoor we dus over exploitatiegegevens beschikken zijn de doorsneden van 1740, 1755-58 en 1798-1801.

- Vervolgens werd per exploitatiegroep het veebestand nagegaan, wat een belangrijke welstandsmeter is. Meerdere auteurs hebben dan ook een duidelijk positief verband kunnen waarnemen tussen de exploitatiegrootte en de aanwezige veestapel (15).

(14) DELVAUX, Inventaris van het oud archief.

(15) SECELLE, Sociaal-economische polarisatie, pp. 30-33;
BUYCK, De magistraat van Eeklo, pp. 191-192;
PRAET, Sociale veranderingen, pp. 116-130;
KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 98 : hij merkt op dat de kleine bedrijven relatief meer vee houden dan de grote.

We zullen nagaan of dit voor Loenhout ook het geval is. Voor het begin van de eeuw vonden we informatie over de vee- stapel in het 'cohier van het hoofd-, paarden- en beestengeld' van 1702, doch deze telling was zeer onvolledig (16). We hebben getracht deze leemte op te vullen met de gegevens van het zettingboek van de gezworen bedezetters van 1707, maar opnieuw waren de resultaten weinig bevredigend, als gevolg van het te grote tijdsverschil met de bevolkingstelling van 1698. Slechts voor 197 van de 254 opgestelde fiches kon een veebestand ingevuld worden (= 77,56 %). De gegevens voor het einde van de 17de en het begin van de 18de eeuw zullen om deze reden met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden.

Voor 1740 hebben we beroep gedaan op de zettingboeken van de gezworen bedezetters enerzijds, op de graan- en veetellingen van 1740 (17) anderzijds. Uit de vergelijking van deze twee bronnen bleek een zeer goede overeenkomst voor de opgegeven veestapel per gezin, wat eens te meer ons groot vertrouwen in de zettingsboeken van de gezworen bedezetters versterkte. Deze documenten werden dan ook opnieuw gebruikt voor het onderzoek naar het veebezit voor de doorsnede van 1755-1758.

Voor de tweede helft van de 18de eeuw was de informatie over de veestapel in de Loenhoutse bescheiden heel wat schaarser. Voor deze periode was er immers geen doorlopende reeks meer voorhanden. De enige bronnen die ons inlichtingen konden verschaffen waren een ongedateerde koeientelling (die in de archiefinventaris gedateerd is ca. 1778) en een bevolkings- en veetelling van 1806; die we vonden in het gemeentehuis van Wuustwezel (18). Dit

(16) R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3861; voor de bronnenkritiek zie hoofdstuk 2, p. 26.

(17) R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 35.

(18) Koeientelling ca. 1778 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, (z.o.z)

laatste archiefstuk was het meest bruikbare voor de doorsnede van 1798-1801. Opnieuw moet rekening gehouden worden met het tijdsverschil. Hierdoor konden voor 27 fiches (9 %) geen gegevens over het vee ingevuld worden.

De gegevens over de veestapel zijn steeds in vier of vijf categorieën opgedeeld, naargelang de aard van het vee. Een eerste reeks bevat het aantal koeien. Hierbij zijn ook de zogenaamde 'leghebeesten' gerekend, hoewel deze minderwaardig waren aan het eigenlijke melkvee.

De (trek-)ossen zijn met opzet buiten deze categorie gelaten omdat zij veelal door kleinere boeren als trekkracht gebruikt werden. De meeste boeren bezaten immers niet voldoende kapitaal om een paard te kopen (19). Het bezit van een os of een paard kan dus een extra dimensie geven aan sociale structuur.

In een vierde categorie zijn de schapen ondergebracht. In Loenhout waren tijdens de 18de eeuw nog enorme kudden schapen aanwezig. De schapenteelt is zowel van belang voor de productie van wol als van mest. De mest van schapen is immers zeer vet en leent zich uitstekend voor grondverbeteringen. P. Klep meent echter dat de schaapteelt in de Kempen wellicht belangrijker was voor de productie van wol als voor de mest, aangezien de grote kudden op de heide geweid werden waardoor de mest grotendeels verloren ging (20). Toch menen we dat het aspect van de schaapbemesting ondanks de beweiding op de heidegronden, niet verwaarloosd mag worden. De schapen werden immers dagelijks

nr. 40; de telling van 1806 : gemeentehuis Wuustwezel, ongenummerd archief van de burgerlijke stand.

(19) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 139.

(20) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 145;

JOIGNEAUX-DELOBEL, L'agriculture dans la Campine, pp. 175-176 : zij menen dat vooral bij de grote boeren de schapenteelt diende om de magere gronden vruchtbaar te maken. Kleinere boeren brachten hun schapen meestal naar de heide.

gestald. Op de vloer van de stal werd een laag zand of heideplaggen gelegd; de uitwerpselen van de schapen drongen dan in de zand- of plaggenlaag, zodat er een aanzienlijke hoeveelheid rijke mest bekomen werd (21).

Met de ontginning van de gemene gronden ging de schaaпsteelt trouwens scherp achteruit. In document nr. 5 van de kadastrale expertiseverslagen van Loenhout gewaagt men dat er in Loenhout, door de verkoop van de gemeenteheden, nog maar één kudde schapen is. Enkele jaren ervoor zou men er nog een twintigtal geteld hebben (22). We zullen nagaan op welke bedrijven deze schaaпsteelt voorkwam.

In laatste instantie zal het bezit van varkens nagegaan worden. Dit aspect kan enkel nagegaan worden voor de jaren 1740 en de doorsnede van het einde van de eeuw. In de zettingscohierien werden immers geen varkens opgenomen.

De varkenskweek was in de Noorderkempen nog zeer bescheiden in de 18de eeuw. Het varken diende immers vooral voor de gezinsvoeding : het varkensvlees was ongeveer de enige geconsumeerde vleessoort op het platteland (23). Pas op in de loop van de 19de eeuw zou de kweek van de varkens enorm toenemen (24).

- Als derde variabele voor de sociale structuur zullen we de graanvoorraad nagaan op de Loenhoutse exploitaties. Dit zal gebeuren aan de hand van de graantellingen die we voor Loenhout gevonden hebben. De eerste twee graantellingen werden gehouden op het einde van de 17de en het begin van de 18de eeuw, meer

(21) LINDEMANS, Geschiedenis van de landbouw, p. 406.

(22) kadaster van Antwerpen, kadastrale expertiseverslagen van Loenhout : document nr. 5 : tableau van classificatie van de gronden, s.d.

(23) VANDERBROEKE-VANDERPYPEN, 'de voedingsgewassen in Vlaanderen', p. 200.

(24) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieelkapitalisme, p. 225.

bepaald op 16 en 17 december 1698 en op het 16 juni 1709. Een derde graantelling werd gevonden voor 1740 (12-17 november 1740) (25). Toch moet bij het gebruik van graantellingen enige kanttekeningen geplaatst worden. Al deze tellingen zijn immers opgesteld in tijden van crisis, bij dreigende of reële graanschaarste. De eerste twee voornoemde tellingen dagtekenen uit de woelige oorlogsperiode van het einde van de 17de en het begin van de 18de eeuw. Niet alleen de oorlogsprikelen, doch ook de herhaalde graanschaarste en de graanopkoppingen door de Fransen, baarden de overheid zorgen. Allerlei maatregelen ter bestrijding van de graanschaarste werden genomen, zoals het verbod op het distilleren van brandewijn en het brouwen van bepaalde biersoorten, het verbod op export van graan, de beperking van het graantransport en de regulering van de graanmarkten. In dit kader moet ook het bevel om lijsten aan te leggen met de preciese hoeveelheden geconsumeerd, aanwezig en nodig graan geplaatst worden.

Een eerste telling werd bevolen in 1693. Deze telling werd niet teruggevonden voor Loenhout.

Na de hongersnood van de jaren 1694 en 1693 volgden enkele relatief normale jaren, doch in 1697 begon de graanschaarste weer de kop op te steken. De schade aan de oogst was groot en opnieuw dreigden Franse aankopen. De tarwe bleef erg duur en rond de jaarwisseling werden records gebroken van 14 tot 17 gulden per hectoliter. Er werd tenslotte overgegaan tot een telling van alle personen, huishoudens en hun graanvoorraden. Deze telling werd in Loenhout gehouden op 16 en 17 december 1698. De telling van 1709 werd in gelijkaardige omstandigheden geordonneerd. Hoewel de Spaanse Successieoorlog grotendeels voorbij was, dook

(25) 1698 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 31;
1709 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 32;
1740 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 35.

er opnieuw graanschaarste op en schoten de graanprijzen de hoogte in (26). In Loenhout werden de graanvoorraden geteld op 16 juni 1709.

De graantelling van 1740 werd eveneens gehouden in een crisisjaar : de oogst van 1739 was al mager geweest, en in 1740 waren de graanprijzen bijzonder hoog. Opnieuw wou de regering het totale graanbestand kennen om op die manier de herverdeling van het graan mogelijk te maken (27).

Het feit dat deze graantellingen in crisisjaren gehouden werden heeft een dubbel gevolg. Enerzijds zal de graanvoorraad per gezin lager geweest zijn dan in normale jaren. Anderzijds is het zeker niet denkbeeldig dat de graanbehoeften overschat zijn of dat een deel van de aanwezige graanvoorraad verzwegen werd. Daarenboven vormt de concrete verwerking van deze gegevens voor onze sociale doorsneden een extra complicatie. Aangezien we voor het begin van de 18de eeuw geen exploitatiestructuur kunnen opstellen, is het ook niet mogelijk de resultaten van de graantellingen van 1698 en 1709 te toetsen en te correleren aan de exploitatiegrootten. We zullen deze bronnen dus afzonderlijk moeten verwerken. Voor 1740 is een geïntegreerde verwerking, in combinatie met zowel de exploitatiestructuur als het veebestand wel mogelijk.

De drie voornoemde reeksen gegevens (exploitatiegrootte, veebestand, en graanvoorraad) vormen de hoofdzakelijke basis voor onze sociale doorsneden. Een terechte kritiek hierop is dat het louter agrarische criteria betreft, waarmee de preciese hoedanigheid en positie van niet-agrarische huishoudens niet duidelijk achterhaald kunnen worden. We zijn ons van deze tekortko-

(26) KLEP, 'Brabantse tellingen', pp. 210-211, 217 en 223.

(27) VANDENBROEKE, 'De graanpolitiek', p. 370.

ming bewust, doch vonden in de Loenhoutse archiefbestanden geen informatie die ons specifiek over de niet-agrariërs kon inlichten. Het geschatte inkomen uit handel en nijverheid werd immers belast in de twintigste penning, maar werd er zelden apart vermeld.

Wel hebben we, daar waar mogelijk, de gegevens ingedeeld volgens de beroepssectoren. Dit kon gedaan worden voor de doorsneden 1755-1758 en 1798-1801, aangezien in de respectievelijke tellingen van 1755 en 1801 de beroepsgegevens van de gezinshoofden vermeld werden. Daarenboven werd in beide tellingen eveneens het personeelsbestand genoteerd, een criterium dat niet louter bedrijfsgebonden is. Misschien kan de tewerkstelling van personeel een klaarder beeld tekenen van de sociale differentiatie onder de niet-agrarische gezinnen.

Overigens menen wij dat bovenvermeld bezwaar niet al te sterk mag overschat worden. In een agrarische gemeenschap werden immers vaak beroepen uit de secundaire of tertiaire sector gecombineerd met een landbouwactiviteit. Dat dit ook voor Loenhout het geval was, bleek duidelijk uit de combinatietabel van de dubbelberoepen die opgegeven werden voor 1755 (28).

4.a. Indeling van de uitbatingen op basis van het bezit van vee voor de jaren 1740, 1758 en 1801.

Vooraleer we de verdeling van de veestapel over de uitbatingen zullen nagaan, willen we eerst het totale veebestand in Loenhout nagaan. Reeds eerder is er immers gewezen op het centrale belang van de veeteelt voor het Noorderkempisch agrarisch bedrijf. Hoe omvangrijk was die veestapel ? Zijn er verschuivingen waarneem-

(28) Zie bijlage 2.

baar over de beschouwde periode ? We vergelijken de gegevens uit de achttiende-eeuwse bronnen met de resultaten uit een aantal negentiende-eeuwse tellingen.

tabel 16 : veestapel in Loenhout in de 18de en 19de eeuw (29).

	1709	1740	1758	1806	1816	1845	1846	1866	1880
HOORNVEE	819	1047	1123	963	783	1120	1197	1359	1204
min. ossen	789	1002	1080	883	/	/	/	/	/
ossen	30	45	43	80	/	/	/	/	/
PAARDEN	121	113	122	112	68	87	82	117	113
SCHAPEN (kudden)	635 (29)	757 (34)	637 (27)	?	165 (?)	/	2	33	41
VARKENS	?	37	?	232	300	712	534	582	441

Het hoornvee kende een gestadige toename tot het midden van de 18de eeuw. Naar het einde van de 18de eeuw en tijdens de Franse periode nam het aantal runderen echter aanzienlijk af. Deze daling werd eveneens waargenomen in het arrondissement Turnhout (30), en zou zich trouwens voorgedaan hebben op het hele Vlaamse

(29) Bronnen : 1709, 1740, 1758 : zettingboeken van de gezworen bedezetters (1707-1758), R.A.A., O.G.A. Loenhout, nrs. 3865-3869.

1806 : vee- en volkstelling : gemeentehuis Wuustwezel, ongenummerd archief van de Burgerlijke Stand;

1816 : landbouwtelling : R.A.A., Prov. Archief, I. 174 A;

1845-1846, 1866, 1880 : landbouwtellingen.

(30) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, pp. 141-142.

platteland gedurende de tweede helft van de 18de eeuw. C. Vandenbroeke haalt hiervoor verschillende oorzaken aan. In eerste instantie hebben de veepestplagen van de tweede helft van de 18de eeuw en vervolgens de grote afvloeï naar Frankrijk via verordeningen een stelselmatige achteruitgang van het grootvee in de hand gewerkt. Daarenboven moet men de toenemende bedrijfsversnippering, het verdwijnen van allerlei collectieve gebruiksrechten en de minder gunstige prijsverhoudingen voor het vee in acht nemen (31). Toch menen we ook dat een eventuele onderschatting van veestapel voor de Franse periode niet uitgesloten is, aangezien de veetellingen gehouden werden in een klimaat van wantrouwen uit vrees voor eventuele opeisingen ten voordele van het Franse leger. In dit verband is vooral het aantal ossen dat in 1806 opgegeven werd een opmerkelijk feit. Wellicht hebben vele boeren in de Franse tijd ossen gekocht als trekkracht in plaats van paarden, omdat vooral paarden opgeëist werden door de militaire overheden (32). Toch moet opgemerkt worden dat in het 18de eeuwse Loenhout verhoudingsgewijs steeds een groot aantal ossen voor de ploeg gespannen werden. Daar waar in 1709 nog slechts 19 % van de totale trekkracht bestond uit ossen, was dit in 1740-1758 reeds opgelopen tot 26 à 28 %. Of, indien we het aantal ossen beschouwen in relatie tot het totaal aantal paarden, zoals C. Vandenbroeke doet, komen we tot de volgende verhoudingen : 1709 : 25 % ossen; 1740-1758 : 35 à 40 % ossen, wat goed overeenkomt met de 35 % die de auteur voor de provincie Antwerpen vermeldt voor 1846. Hij noemt het grote aantal ossen dan ook opvallend voor die provincie (33). Klep schrijft dat het grote aantal ossen mag opgevat worden als een uitdrukking van

(31) VANDENBROEKE-VANDERPYPEN, 'Landbouw en platteland', pp. 198-199;

VANDENBROEKE, 'Landbouw in de zuidelijke Nederlanden', p. 97.

(32) KLEP, 'Groeidynamiek en stagnatie', pp. 138-139.

(33) VANDENBROEKE-VANDERPYPEN, 'Landbouw en platteland', p. 199.

relatief grote armoede. In de door hem onderzochte regio (Noord-antwerpse Kempen en de Provincie van Breda) bleken de heidedorpen immers een laag percentage paarden te bezitten. Op de heide beschikten de meeste boeren niet over voldoende kapitaal om een paard te kopen. Overigens meent hij dat het houden van ossen in plaats van paarden niet als een groot nadeel geïnterpreteerd dient te worden. Op lichte gronden zijn ossen immers uitstekend te gebruiken, en ploegen zij zelfs dieper dan paarden (34).

Tot slot moet de aandacht gevestigd worden op twee evoluties die reeds eerder aangestipt zijn.

Ten eerste is de schaaпsteelt, die in de 18de eeuw zeer omvangrijk was, volledig ten onder gegaan in de 19de eeuw. In de eerste helft van de 18de eeuw waren er immers 27 tot 34 kudden met een totaal van 600 à 700 schapen. In 1816 is dit aantal geslonken tot 165, om daarna geheel te verdwijnen. De voortschrijdende verkoop van gemeentegronden en de toenemende ontginningen zijn hier wellicht niet vreemd aan.

De varkenskweek heeft daarentegen wel een sterke uitbreiding gekend. In 1740 werden nog slechts 37 varkens geteld in Loenhout; een eeuw later was hun aantal ruim vertienvoudigd. De varkenskweek was in 1806 verspreid over een groot aantal gezinnen. Van uitgebreide varkenskwekerijen was alleszins nog geen sprake.

Om een duidelijker inzicht te krijgen in de preciese omvang van de Loenhoutse veestapel is het nodig de vee-intensiteit te berekenen. Dit is de verhouding tussen het vee en de bevolking.

(34) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, pp. 139-140.

tabel 17 : vee-intensiteit in Loenhout in de 18de en 19de eeuw.

	1709	1740	1758	1806	1816	1834	1845	1846	1866	1880
HOORNVEE	0,73	0,90	0,94	0,63	0,50	0,66 (35)	0,64	0,69	0,73	0,71
min. ossen	0,70	0,86	0,91	0,56	/	/	/	/	/	/
ossen	0,03 /	0,04		0,04	0,05	/	/	/	/	/
PAARDEN	0,11	0,10	0,10	0,07	0,04	/	0,05	0,05	0,06	0,06
SCHAPEN	0,56	0,65	0,54	?	0,10	/	/	/	0,02	0,02
VARKENS	?	0,03	?	0,15	0,19	/	0,41	0,31	0,31	0,26
BEVOLKING										
jaar	1698	1740	1755	1804	1815	/	1846	1866	1880	
aantal	1126	1169 (36)	1190	1525	1578		1737	1852	1703	

Uit bovenstaande tabel blijkt een zeer sterke vee-intensiteit. Deze vaststelling wordt eveneens bevestigd voor de verhouding hoornvee/akkerland, die we voor de tweede helft van de 19de eeuw hebben kunnen berekenen aan de hand van gegevens uit de 'Statis-

(35) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p.144. Hij vermeldt de hoornvee-intensiteit van 1834 eveneens voor de andere dorpen uit het kanton Brecht : Wuustwezel : 0,79; Brecht : 0,66; Kalmthout : 0,64; Essen : 0,63.

(36) Voor 1740 is het bevolkingscijfer berekend op basis van het aantal huishoudens (nl. 252), vermenigvuldigd met de gemiddelde gezinsgrootte voor Loenhout in de 18de eeuw (4,64 inwoners per gezin).

tique territoriale' en de landbouwtellingen (37).

Telkens werd 1,4 à 1,5 rund per ha bouwland geteld, wat bijzonder hoog was ten opzichte van het provinciaal en nationaal gemiddelde van 0,4 rund/ha voor 1846 (38). Uit deze gegevens blijkt eens te meer dat de veestapel de spil was waarrond het Loenhoutse, en meer algemeen het Noorderkempische agrarische bedrijf draaide.

Het belang van die veestapel ligt ons inziens vooral bij de mestproductie. In een landbouwgebied met magere gronden was meer mest noodzakelijk om tot een grotere productie te kunnen komen (39).

Ook de zuivelproductie was in de Noorderkempen vrij belangrijk. De zuivel was trouwens in de Kempen van een hoge kwaliteit. Dit was te danken aan de productie van spurrie (40), een voedergewas dat op de arme zandgronden goed gedijt. De verdienste van dit gewas was immers tweërlei. Naast het kwaliteitsverhogende aspect. Maakte de productie van spurrie als stalvoeder een grote veestapel mogelijk. Volgende uitspraak is daarvoor typerend : 'zonder spurrie geen vee, geen vee geen mest, zonder mest geen graan' (41).

Binnen de totale zuivelproductie was de aanmaak van boter veruit de belangrijkste. Afgezien van een deel van de melkvoorraad, die naar de kalveren ging, was de melkconsumptie op het platteland bijna onbestaand. Het grootste deel van de melk werd gekarnd tot

(37) oppervlakte bouwland : 1834 : 813 ha (info : statistique territoriale); 1846 : 808 ha; 1866 : 881 ha; 1880 : 851 ha (info : landbouwtellingen).

(38) VANHAUTE, Invloed van de groei van het kapitalisme, p. 223.

(39) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 144.

(40) JOIGNEAUX-BELOBEL, L'agriculture dans la Campine, p. 188.

(41) LINDEMANS, Geschiedenis van de landbouw, dl. 1, p. 427.

boter. De overschot leverde karnemelk op, wat een basisbestanddeel was van de dagelijkse voeding (42). De Kempische 'spurrieboter' was zeer gewaardeerd op de markten van de Brabantse steden (43). De boter was dan ook het enige landbouwproduct dat een belangrijke verkoopfunctie had. De boter werd ofwel aan de rondreizende 'boterkremers', ofwel op de botermarkt verkocht, ofwel als ruilmiddel in de winkels gebruikt (44).

Nu we de omvang en het belang van de veestapel in Loenhout kennen, gaan we voor elke doorsnede het veebezit per bedrijfscategorie na. Vooraleer de resultaten te geven willen we twee voorafgaandelijke opmerkingen geven.

1. Voor de combinatie van de gegevens over de exploitatiegrootte en over de veestapel, werden enkel de gezinnen weerhouden die in beide bronnenreeksen geïdentificeerd werden. In de doorsneden van 1740 en 1758 viel telkens één huishouden weg. Voor de doorsnede van 1801 lag dit aanzienlijk hoger. Op slechts 271 van de 298 (of bijna 91 %) opgestelde fiches kon de veestapel ingevuld worden. Dit hoge aantal niet-geïdentificeerden wordt verklaard door het tijdsverschil tussen de bronnen over de exploitatie en de totale bevolking (resp. 1798 en 1801) enerzijds, en de bron over de veestapel anderzijds (1806).

2. Om dezelfde reden is de doorsnede voor het einde van de 18de eeuw minder nauwkeurig. Het is immers best mogelijk dat een ge-

(42) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 229.

(43) LINDEMANS, Geschiedenis van de landbouw, dl. 2, p. 386.

(44) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 229.

JOIGNEAUX-DELOBEL, L'agriculture dans la Campine, p. 127; en meer specifiek voor Loenhout :

OOSTVOGELS, Geschiedenis van Loenhout, p. 26.

zinshoofd, dat in 1798 nog een bedrijf uitbaatte, zijn exploitatie 8 jaar later verkocht of overgedragen heeft. Dit zal dan zeker ook een weerslag gehad hebben op de omvang van de vee-stapel. Hetzelfde geldt voor de eventuele uitbreiding of inkrimping van exploitaties.

tabel 18 : bedrijven met hoornvee (minus ossen) en het gemiddelde aantal per bedrijfscategorie.

1 7 4 0

bedrijfsopp. in p.m.	aantal bedrijven	aantal bedrijven met hoornvee (-os)	%	gem./bedrijf met hoornvee
0	37	8	21,62	1,13
0,01- 0,5	23	14	60,87	1,57
0,5 - 1	20	11	55,00	2,00
1 - 2	50	45	90,00	2,47
2 - 3	27	27	100,00	2,96
1 - 3	77	72	93,15	2,65
3 - 5	45	45	100	5,58
5 - 8	26	25	96,15	7,08
3 - 8	71	70	98,59	6,11
8 -20	17	17	100	12,06
20+	6	6	100	20,83
TOTAAL	251	198	78,88	5,06

1 7 5 8				
bedrijfsopp. in p.m.	aantal bedrijven	aantal bedrijven met hoornvee (-os)	%	gem./bedrijf met hoornvee
0	56	8	14,29	1,13
0,01- 0,5	22	9	40,91	1,89
0,5 - 1	22	15	68,18	1,87
1 - 2	35	31	88,57	2,58
2 - 3	22	22	100,00	3,64
1 - 3	57	53	92,98	3,02
3 - 5	48	48	100	6,00
5 - 8	27	27	100	8,00
3 - 8	75	75	100	6,72
8 -20	17	17	100	12,76
20+	6	6	100	19,83
TOTAAL	255	183	71,76	5,90

1 8 0 1				
bedrijfsopp. in p.m.	aantal bedrijven	aantal bedrijven met hoornvee (-os)	%	gem./bedrijf met hoornvee
0	73	17	23,29	2,00
0,01- 0,5	47	17	36,17	2,24
0,5 - 1	22	9	40,91	3,30
1 - 2	22	15	68,18	2,13
2 - 3	20	16	80,00	5,38
1 - 3	42	31	73,81	3,81
3 - 5	45	44	97,78	5,93
5 - 8	25	25	100	7,32
3 - 8	70	69	98,57	6,43
8 -20	14	13	92,86	8,46
20+	2	2	100	15,00
TOTAAL	270	158	58,52	5,11

Voor de drie doorsneden is een vrij duidelijke scheidingslijn te trekken tussen de bedrijven waar hoornvee aanwezig is en de bedrijven die praktisch geen hoornvee bezitten. De exploitaties van + 1 p.m. (doorgaans + 2 ha) hebben bijna allen hoornvee. Deze stelling geldt alleszins voor de teljaren 1740 en 1758. Op het einde van de 18de eeuw is de situatie minder duidelijk. Een geringer aantal bedrijven van 1 à 3 p.m. en vooral van 1 à 2 p.m. beschikken op het einde van de 18de eeuw over hoornvee.

Naar het einde van de 18de eeuw is er trouwens een duidelijke afname van het aantal bedrijven met hoornvee. Daar waar voor de periode 1740-1758 nog in 3/4 van het totaal aantal bedrijven hoornvee geteld werd, was dit in 1801 gedaald tot 58,52 %. Deze vaststelling strookt enigszins met het verwachtingspatroon. Wij hebben voor Loenhout immers een tendens tot bedrijfsversnippering vastgesteld voor de tweede helft van de 18de eeuw. Tijdens dezelfde periode werd een daling van het totaal aantal runderen opgemerkt. Bovendien startte de centrale overheid vanaf de jaren '70 van de 18de eeuw haar offensief tegen de gemene gronden, doch zonder veel succes (45). In Loenhout werd immers het grootste deel van de gemene gronden pas verkocht in de jaren 1820-1850. Dit laatste aspect zal bijgevolg niet erg doorslaggevend geweest zijn voor de vermindering van het aantal bedrijven met hoornvee.

Daarenboven moet aan deze vermindering een andere vaststelling gekoppeld worden. Hoewel bij de kleine boeren en keuters (- 1 p.m.) relatief minder bedrijven geteld werden met hoornvee, nam het gemiddeld aantal runderen bij deze kleinste bedrijven met vee toe. De steeds kleiner wordende mogelijkheid om een boerde-

(45) VAN LOOVEREN, 'Privatisering van de gemeentegronden', p. 192.

rij te exploiteren lijkt dan ook voor velen geen beletsel zijn geweest om enkele stuks vee te houden. P. Klep stelde in zijn studie over de Noord-Antwerpse Kempen en de Baronie van Breda hetzelfde fenomeen vast. Hij meent dat het vooral de kleine boeren en de keuters waren die door het houden van wat vee getracht hebben hun inkomen wat aan te vullen (46).

De spreiding van het hoornveebezit wordt duidelijker aan de hand van tabel 18 (47).

(46) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 142

(47) Bovenaan de tabel zijn de bedrijfscategoriën weergegeven. Per bedrijfscategorie wordt weergegeven hoeveel bedrijven een bepaalde hoeveelheid runderen hebben (= 'N' of frequentie) en om hoeveel beesten het dan gaat (= 'n').

omvang

	0		0,01-0,5		0,5-1		1-2		2-3		3-5		5-8		8-20		20+		totaal	
	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n
0	29	0	9	0	5	0	/	/	/	/	/	/	1	0	/	/	/	/	53	0
1	7	7	7	4	10	10	3	3	3	3	/	/	/	/	/	/	/	/	31	31
2	1	2	6	8	16	32	7	14	1	2	2	/	/	/	/	/	/	35	70	
3			1	6	12	36	10	30	3	9	9	/	/	/	/	/	/	28	84	
4				4	4	16	4	16	8	32	32	/	/	/	/	/	/	17	68	
5				1	2	10	2	10	11	55	55	3	15	5	1	1	1	19	95	
6					/	/	/	/	9	54	54	7	42	2	2	2	2	18	108	
7					1	7	1	7	6	42	42	7	49	/	/	/	/	15	105	
8									6	48	48	4	32	1	1	1	1	12	96	
9									6	9	9	2	18	2	2	2	2	5	45	
10									1	1	1	1	10	/	/	/	/	1	10	
11												1	11	/	/	/	/	2	22	
12														1	1	1	1	2	24	
13														2	2	2	2	2	26	
14														2	2	2	2	2	28	
15														2	2	2	2	2	28	
16														/	/	/	/	/	/	
17														1	1	1	1	1	16	
18														1	1	1	1	1	17	
19														/	/	/	/	/	/	
20														1	1	1	1	1	19	
21														/	/	/	/	/	/	
22														1	1	1	1	1	63	
23														2	2	2	2	42	3	
24														/	/	/	/	/	/	
25														/	/	/	/	/	/	
26														1	1	1	1	1	24	
TOT.	37	9	23	22	50	111	27	80	45	251	26	177	17	205	6	125	251	1002		
% v. tot. bedrijven	14,74		9,16	7,97	19,92	10,76	10,76	7,98	17,93	25,05	10,36	6,77	2,39	20,46	12,47	100				
% v. tot. hoornvee	0,90		2,20	2,20	11,08	7,98	7,98	25,05	17,66	20,46	17,66	12,47	100							

omvang

	0		0,01-0,5		0,5-		1		1 - 2		2 - 3		3 - 5		5 - 8		8 - 20		20 +		TOTAAL	
	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n
0	48	0	13	0	7	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	72	0
1	7	7	6	6	6	6	4	4	4	4	3	3	0	0	0	0	0	0	0	0	26	26
2	1	2	2	4	6	12	12	24	24	2	4	1	2	2	2	2	2	2	2	2	24	48
3					2	6	10	30	30	4	6	4	12	3	12	1	1	1	1	1	18	54
4					1	4	3	12	12	7	36	7	28	3	12	1	1	1	1	1	23	92
5							2	10	10	6	25	6	30	2	10	1	1	1	1	1	15	75
6													78	2	12	1	1	1	1	1	16	96
7												13	42	7	49	1	1	1	1	1	14	98
8												6	48	4	32	1	1	1	1	1	11	88
9												6	27	1	9	1	1	1	1	1	6	54
10												3	27	1	10	1	1	1	1	1	3	30
11												1	10	1	10	1	1	1	1	1	12	132
12												1	11	5	55	6	66	6	66	6	2	24
13												1	12	1	12	1	12	1	12	1	2	24
14												1	11	1	12	1	13	1	13	1	1	13
15												1	11	1	12	1	14	1	14	1	1	14
16												1	15	1	15	1	15	1	15	1	2	30
17												1	15	1	16	1	16	1	16	1	2	32
18												1	11	2	34	2	34	2	34	2	2	34
19												1	11	1	15	1	15	1	15	1	1	19
20												1	11	1	20	1	20	1	20	1	1	20
21												1	11	1	15	1	15	1	15	1	1	22
22												1	11	1	15	1	15	1	15	1	1	22
23												1	11	1	15	1	15	1	15	1	1	22
24												1	11	1	15	1	15	1	15	1	1	24
25												1	11	1	15	1	15	1	15	1	1	24
26												1	11	1	15	1	15	1	15	1	1	24
27												1	11	1	15	1	15	1	15	1	1	24
28												1	11	1	15	1	15	1	15	1	1	24
29												1	11	1	15	1	15	1	15	1	1	29
TOT.	56	9	22	17	22	28	35	80	80	22	80	48	288	27	216	17	217	6	119	255	1054	
% v. tot. bedrijven	21,96		8,63	8,63	8,63	8,63	13,73	8,63	8,63	8,63	8,63	18,82	10,58	10,58	6,67	6,67	2,35	2,35	100			
% v. tot. hoornvee	0,85	0,85	1,62	1,62	2,66	2,66	7,59	7,59	7,59	7,59	7,59	20,49	20,49	20,49	20,49	20,59	11,29	11,29	100			

omvang

	0		0,01-0,5		0,5-		1		1 - 2		2 - 3		3 - 5		5 - 8		8 - 20		20+		totaal	
	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n	N	n
0	56	0	30	0	13	0	7	0	4	0	1	0	/	/	1	0	/	/	/	/	112	0
1	10	10	8	8	5	5	6	6	1	1	2	1	/	/	/	/	/	/	/	/	32	32
2	3	6	5	10	/	/	2	4	1	2	/	2	/	/	1	2	/	/	/	/	12	24
3	1	3	1	3	/	/	6	18	3	9	3	9	1	3	1	/	/	/	/	/	15	45
4	1	4	/	/	1	4	1	4	3	12	8	32	2	4	3	12	12	17	18	18	72	72
5	1	5	2	10	/	/	/	4	3	15	8	40	2	10	1	5	/	/	/	/	17	85
6	1	6	/	/	/	/	/	/	2	12	6	36	5	30	/	/	/	/	/	/	14	84
7									/	/	7	49	3	21	/	/	/	/	/	/	14	98
8									/	/	3	24	5	40	1	8	/	/	/	/	9	72
9									2	18	4	36	7	63	/	/	/	/	/	/	14	126
10									/	/	1	10	/	/	3	30	3	4	/	/	4	40
11									/	/	1	11	/	/	1	11	1	11	/	/	2	22
12									/	/	1	11	/	/	1	12	1	12	/	/	3	36
13									/	/	1	12	1	12	/	/	/	/	/	/	/	/
14									/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
15									/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
16									/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
17									1	17	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	17
18																						
19																						
20																						
21																						
TOT.	73	34	47	38	22	30	22	32	20	86	45	261	25	183	14	110	2	30	270	804		
% v. tot. bedrijven	27,04		17,41		8,14		8,14		7,41		16,67		9,26		5,19		0,74		100			
% v. tot. hoornvee	4,23		4,73		3,73		3,98		10,70		32,46		22,76		13,68		3,73		100			

Uit de tabellen van de drie doorsneden blijkt een sterke trapsge-
wijze spreiding voor de jaren 1740 en 1755. Voor beide jaren
werd dan ook een goede correlatiecoëfficiënt bekomen tussen de
gegeven reeksen nl. 0,89 voor 1740 en 0,85 voor 1758. Voor de
doorsnede van 1801 lag de correlatiecoëfficiënt iets hoger nl.
0,74. Wij menen dat het minder gunstige bronnenmateriaal hier-
voor verantwoordelijk is. We kunnen nu nagaan welke hoornveebe-
zit het meest kenmerkend is voor de diverse bedrijfscategorie-
en.

In de kleinste uitbatingen (- 1p.m. of -2 ha) met runderen, wer-
den doorgaans 1 à 2 tot 3 koeien geteld. Voor 1801 werden echter
wel hogere aantallen genoteerd in deze categoriën. Wij vermoe-
den nochtans dat de positie van de keuters hierdoor al te roos-
kleurig wordt voorgesteld en menen dan ook dat het beeld enigsz-
ins vertroebeld is door al te grote tijdspanne tussen de twee
gebruikte documenten.

De uitbaters van een middelgroot bedrijf (1-3 p.m. of 2-5 ha),
die practisch altijd hoornvee op hun bedrijf hielden, hadden
globaal beschikking over 2 tot 4, soms 5 koeien. in de bedrijfs-
categorie 1-2 p.m. ligt de nadruk eerder op 2 tot 3 runderen; in
de categorie 2-3 p.m. is 3 tot 4 hoornbeesten de meest voorkomen-
de waarde. Buiten het feit dat er op het einde van de 18de eeuw
meer bedrijven zonder hoornvee geteld worden, sluiten de gege-
vens van de doorsnede van 1801 goed aan bij de resultaten van de
andere jaren.

De bedrijven van +3 p.m. (+5 ha) hadden over het algemeen meer
dan 5 stuks hoornvee. Voor de bedrijfscategorie 3-8 p.m. (5 tot
10 ha) varieerde het aantal tussen de 5 en 10 runderen.

De beide doorsneden voor het midden van de 18de eeuw wezen uit
dat 60 tot 80 % van de bedrijven van 8 tot 20 p.m. (10-20 ha)

10 à 20 stuks vee telden. Op het einde van de 18de eeuw werd het gemiddelde iets naar beneden gehaald door een aantal bedrijven die minder dan 5 runderen bezaten. Opnieuw kan getwijfeld worden aan de waarden van deze gegevens.

De allergrootste bedrijven (+20 p.m. of +20 ha) bezaten in 1740, op uitzondering van één exploitatie, allen meer dan 20 stuks hoornvee. In 1758 en 1801 beschikten deze grote bedrijven doorgaans over een geringer aantal runderen : slechts de helft van hen had nog meer dan 20 stuks.

Overigens kan aan deze bedrijfscategorie moeilijk een typische waarde toegekend worden, aangezien deze supergrote bedrijven weinig talrijk waren.

Vervolgens gaan we na in welke mate bedrijven een trekkracht aanwezig was. Hierbij zal tevens de verhouding tussen paarden en ossen per bedrijfscategorie nagegaan worden.

tabel 20 : bedrijven met trekkracht en het gemiddeld aantal per
 bedrijfscategorie. (a) totaal. (b) met os (c)
met paard (d) met os en paard

1 7 4 0							
bedrijfsopp. in p.m.	aantal bedrijven	aantal bedrijven met trekkracht				%	gem./bedrijf met trekkracht
		(a)	(b)	(c)	(d)		
0	37	2	2	/	/	5,41	1,00
0,01- 0,5	23	1	1	/	/	4,35	1,00
0,5 - 1	20	4	4	/	/	20,08	1,00
1 - 2	50	18	14	4	/	36,07	1,00
2 - 3	27	19	11	8	/	70,37	1,00
1 - 3	77	37	25	12	/	48,05	1,00
3 - 5	45	45	7	38	/	100	1,00
5 - 8	26	26	1	24	1	100	1,08
3 - 8	71	71	8	62	1	100	1,03
8 -20	17	17	3	14	/	100	1,53
20+	6	6	/	5	1	100	2,50
TOTAAL	251	138	43	93	2	54,98	1,14
1 7 5 8							
bedrijfsopp. in p.m.	aantal bedrijven	aantal bedrijven met trekkracht				%	gem./bedrijf met trekkracht
		(a)	(b)	(c)	(d)		
0	56	/	/	/	/	0	/
0,01- 0,5	22	3	1	2	/	13,64	1,00
0,5 - 1	22	3	1	2	/	13,64	1,00
1 - 2	35	14	12	2	/	40,0	1,00
2 - 3	22	19	10	9	/	86,36	1,00
1 - 3	57	33	22	11	/	57,89	1,00
3 - 5	48	48	14	33	1	100	1,04
5 - 8	27	27	/	25	2	100	1,19
3 - 8	75	75	14	58	3	100	1,09
8 -20	17	17	/	17	/	100	1,59
20+	6	6	/	6	/	100	2,17
TOTAAL	255	137	39	95	3	53,73	1,20

1 8 0 1							
bedrijfsopp. in p.m.	aantal bedrijven	aantal bedrijven met trekkracht				%	gem./bedrijf met trekkracht
		(a)	(b)	(c)	(d)		
0	73	7	5	2	/	9,59	1,00
0,01- 0,5	47	9	6	3	/	19,15	1,00
0,5 - 1	22	3	0	3	/	13,64	(1,67)
1 - 2	22	10	9	1	/	45,45	1,00
2 - 3	20	17	8	9	/	85,00	1,06
1 - 3	42	27	17	10	/	64,29	1,04
3 - 5	45	45	10	29	6	100	1,16
5 - 8	25	25	4	12	9	100	1,48
3 - 8	70	70	14	41	15	100	1,27
8 -20	14	14	1	3	10	100	2,00
20+	2	2	/	1	1	100	2,00
TOTAAL	270	132	43	63	26	48,89	1,29

Voor de bedrijven met trekkracht ligt de scheidingslijn niet meer op 1 p.m. (+2 ha), zoals bij het hoornvee. Het kopen van een trekkracht lag duidelijk niet in de mogelijkheid van de kleinste bedrijfshouders. Anderzijds kan ook betoogd worden dat het houden van een eigen trekkracht economisch niet rendabel geacht werd op kleine exploitaties en dat om die reden dan ook afgezien werd van deze als nodeloos aangevoelde investering.

Voor Loenhout is het alleszins duidelijk dat pas in bedrijven, groter dan 3 p.m. (of +5 ha) overal een trekkracht aanwezig was. In de middelgrote bedrijven van 1-3 p.m. (2-5 ha) bezat in 1740 48 % van de exploitanten een paard of trekos. Voor 1758 en 1801 was dit respectievelijk 57,89 % en 64,29 %.

Het bezit van meerdere trekdieren was voorbehouden aan een absolute toplaag. In de bedrijfscategorie van 8-20 p.m. (10 à 20 ha)

bezat in 1740 en 1758 de helft van de bedrijfsuitbaters meerdere paarden of ossen. Voor 1801 en voor de bedrijven van +20 p.m. (+20 ha) was het gemiddelde bezit van trekkrachten steeds 2 of meer.

In een agrarische samenleving was vooral het bezit van 1 of meerdere paarden (en minder van ossen) niet alleen belangrijk als waardemeter voor iemands sociale positie (48), doch ook als machtsmiddel. Een boer die over meerdere paarden beschikte, kon namelijk zijn paarden aan andere, kleinere landbouwers verhuren, waardoor hij deze laatsten enigszins aan zich kon binden (49).

-
- (48) Een paard werd steeds het hoogst getaxeerd in de zetboeken, nl. 1 gulden Brabants. Voor een os diende men slechts 10 stuivers te betalen, terwijl voor elke koe 16 stuivers aangelsagen werden. Cfr. ook KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 147 : hij berekent een wegingsindex om het verschil in kapitaalsinvestering per rund of paard in te schatten. Voor een paard neemt hij 100 eenheden; voor een koe of os 50 eenheden. Cfr. eveneens DAELEMANS, Veebezit en sociale welvaart, p. 113, die voor een grootvee-eenheid een koe gelijk stelt aan een meerjarig paard, terwijl rond 1800 een paard het dubbele kostte van een volwassene koe of os (nl. 100 gulden Brabants voor een koe, en 200 gulden Brabants voor een paard).
- (49) SECILLE, Sociaal-economische polarisatie, p. 32.

tabel 21 : procentuele verhouding paarden/ossen over de diverse
bedrijfscategorieën.

	1 7 4 0			1 7 5 8			1 8 0 1		
	(o)	(p)	(+)	(o)	(p)	(+)	(o)	(p)	(+)
0	100	/	/	33,33	66,67	/	71,43	28,57	/
0,01- 0,5	100	/	/	66,67	33,33	/	66,67	33,33	/
0,5 1	100	/	/	85,71	14,29	/	/	100	/
1 - 2	77,78	22,22	/	85,71	14,29	/	90	10	/
2 - 3	57,89	42,11	/	52,63	47,37	/	47,06	52,94	/
1 - 3	66,31	33,69	/	66,67	33,33	/	62,96	37,04	/
3 - 5	15,56	84,44	/	29,17	68,75	2,08	22,22	64,44	13,34
5 - 8	3,85	92,31	3,85	/	92,59	7,41	16,0	48,0	36,0
3 - 8	11,27	87,32	1,41	18,67	77,33	4,00	20,0	58,57	21,34
8 -20	17,65	82,35	/	/	100	/	7,14	21,43	71,43
20+	/	83,83	16,67	/	100	/	/	50	50
TOTAAL	31,16	67,39	1,45	28,47	69,34	2,19	32,58	47,73	16,69

(o) os. (p) paard. (+) os en paard.

Voor 1740 wordt een vrij geprofileerd beeld duidelijk. De aller-
kleinste uitbaters (-1 p.m.) die over een trekkracht beschikten
spanden allen een os voor hun ploeg. Voor de middelgrote uitba-
tingen (1-3 p.m.) was de situatie minder uitgesproken. Een aantal

V?

T 232
→ H. Van Lier

- 118 (1) -

Een aantal van deze uitbaters beschikten reeds over een paard, hoewel het zwaartepunt bleef liggen op de os als trekkracht. Voor de exploitanten van een uitbating groter dan 3 p.m. (+5 ha) gold precies het omgekeerde : een minderheid van hen gebruikte nog wel ossen, doch over het algemeen beschikten deze bedrijven over een paard als trekdier.

In de hoogste categorie (+20 p.m. of +20 ha) bezaten alle uitbaters minstens 2 paarden. Voor de andere doorsneden was het bezit van paarden of ossen minder afgeleid. Toch is het voor 1740 beschreven indelingsprincipe eveneens voor de andere jaren van toepassing, mits enige nuancering.

In de kleinste categorieën kwam zowel voor 1758 als voor 1801 ook het bezit van paarden voor. De procentuele verhoudingen zijn echter ietwat overtrokken, aangezien er sprake is van zeer kleine totalen. Daarenboven moet opgemerkt worden dat in deze categorie wellicht nog weinig landbouwers voorkwamen, zodat de paarden waarvan sprake zeer waarschijnlijk geen landbouwpaarden waren.

Een tweede nuancering is nodig voor de uitbatingscategorie 3-5 p.m. In deze groep werden voor 1758, en vooral voor 1801, relatief minder paarden gebruikt.

Voor 1801 werden trouwens over de hele lijn minder paarden geteld. Op dit fenomeen hebben we reeds eerder gewezen. De telling, die gebruikt werd, dagtekent immers uit de periode van de Franse bezetting (nl. 1806). Aangezien vooral paarden door de militaire overheid opgeëist werden, is het niet uitgesloten dat een deel der boeren de trekkracht op hun bedrijf hebben willen veilig stellen door de aankoop van een os i.p.v. een paard. Dit zou tevens het groot aantal bedrijven kunnen verklaren die zowel een os als een paard hielden.

Als derde gegeven van de veestapel onderzoeken we de verspreiding van de schaapskudden over de exploitatiecategorïën. In principe kon elke landbouwer, ongeacht de grootte van zijn exploitatie, een kudde schapen houden, indien hij tenminste over voldoende kapitaal beschikte om schapen aan te kopen (50) en om aangepaste stallingen te bouwen. De schapen konden immers op de gemene gronden geweid worden. In principe was het gebruik van deze gronden gelijk voor iedere burger. In de praktijk werd echter vaak afgeweken van deze gelijkheidsregel : het gebruik van de gemene gronden werd vaak gekoppeld aan het betalen van belasting of aan de bedrijfsgrootte. In beide gevallen werden de grote boeren bevoordeeld.

(50) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 147 : de koopprijs van een schaap was rond 1800 slechts 10 à 15 gulden. Een koe kostte daarentegen 100 gulden, een paard het dubbele.

tabel 22 : bedrijven met schapen voor de doorsneden van 1740 en 1758.

(a)	1 7 4 0			1 7 5 8		
	(b)	(c)	(d)	(b)	(c)	(d)
0	37	0	0	56	0	0
0,01 - 0,5	23	1	4,35	22	0	0
0,5 - 1	20	0	0	22	0	0
1 - 2	50	2	4,0	35	1	2,86
2 - 3	27	3	11,11	22	3	13,64
1 - 3	77	5	6,49	57	4	7,02
3 - 5	45	8	17,78	48		16,67
5 - 8	26	10	38,46	27	8	29,63
3 - 8	71	18	25,35	75	16	21,33
8 - 20	17	10	58,82	17	6	35,29
20+	6	1	16,67	6	2	33,33
TOTAAL	251	35	13,94	255	28	10,98

(a) bedrijfsopp. in p.m. (b) aantal bedrijven
(c) aantal bedrijven met schapen (d) procent

Uit bovenstaande tabel blijkt dan ook dat grote kudden schapen bijna uitsluitend voorkwamen in bedrijven groter dan 3 p.m. (+5 ha). Zij bezaten voor de beide doorsneden telkens 86 % van het totaal aantal kudden. Een vijfde tot een kwart van de exploitaties van 3 tot 8 p.m. (5-10 ha) had een kudde schapen; voor de bedrijven van + 8 p.m. (+10 ha) was dit in 1740 47 %, en in 1758 35 %.

Men kan dus niet stellen dat alle grote bedrijven een kudde schapen bezaten, doch wel dat het aandeel van de bedrijven met schapen toenam naarmate de uitbatingen groter waren. Voor de boeren die wel over een kudde konden beschikken, moet de zeer rijke schaapsmest en de mogelijkheid tot verkoop van de wol zeker een voordeel geweest zijn.

Laten we tot slot kort de verspreiding van de varkens over de exploitatiecategoriën bekijken. Hoewel in de graan- en veetelling van 1740 eveneens het bezit van varkens vermeld werd, gaan wij niet verder in op deze doorsneden, aangezien er in dat jaar slechts 37 stuks geteld werden. Wij beperken ons voor het varkenbezit tot de doorsnede van 1801. Terloops herhalen we dat het kweken van varkens pas in de negentiende eeuw belangrijker werd.

tabel 23 : bedrijven met varkens voor de doorsneden van 1801 en het gemiddeld aantal stuks per bedrijfscategorie.

bedrijfsopp. in p.m.	aantal bedrijven	aantal bedrij- ven met varkens	%	gemiddeld
0	73	25	34,25	1,08
0,01 - 0,5	47	19	40,43	1,11
0,5 - 1	22	13	59,09	1,15
1 - 2	22	14	63,64	1,00
2 - 3	20	15	75,00	1,40
1 - 3	42	29	69,05	1,84
3 - 5	45	43	95,56	1,37
5 - 8	25	25	100	1,60
3 - 8	70	68	97,14	1,46
8 - 20	14	14	100	2,14
20+	2	2	100	2,00
TOTAAL	270	170	62,96	1,36

Naarmate de bedrijven groter werden, steeg het aantal bedrijven dat een varken hield. Toch lijkt de varkensteelt niet echt gebonden aan een of andere bedrijfscategorie : ook op de kleine bedrijven kwamen vrij frequent varkens voor.

Overigens was het aantal varkens per bedrijf beperkt (1 tot 3 varkens). Slechts op 1 bedrijf uit de categorie 8-20 p.m. werden vijf stuks geteld.

Hieruit blijkt dat er toen nog geen varkens gefokt werden voor commerciële doeleinden.

Het mesten van varkens leverde nog weinig winst op (cfr. 'een varken kost een varken'). Men hield doorgaans een varken voor eigen gebruik. De kleine boeren kweekten soms een tweede varken dat ze vet verkochten (51).

(51) LINDEMANS, Geschiedenis van de landbouw, p. 427;
VANDENBROEKE-VANDERPYPEN, 'Landbouw en platteland', p.
200.

4.a'. Indeling van de uitbatingen op basis van de graanvoorraad voor 1740 + toetsing aan de gegevens uit andere graantellingen.

Enkel voor de doorsnede van 1740 kan een vergelijking gemaakt worden tussen de exploitatiegrootte en de aanwezige graanvoorraden. Naar aanleiding van de nijpende graanschaarste en de hoge graanprijzen werd er in dit jaar bevolen een graantelling te houden. Tevens konden we voor datzelfde jaar een exploitatiestructuur opstellen.

De andere graantellingen die voor Loenhout gevonden werden en die we eerder voorstelden, hebben betrekking op de late 17de eeuw (1698) en het begin van de 18de eeuw (1709). In het voorgaande hoofdstuk hebben we reeds uitvoerig aangetoond dat een onderzoek naar de Loenhoutse exploitatiestructuur voor die periode niet mogelijk was met het beschikbare bronnenmateriaal. Voor de jaren 1698 en 1709 kunnen we dan ook alleen nagaan welk aandeel van de bevolking op het tijdstip van de telling nog over een graanvoorraad beschikte en hoe groot het overschot of het tekort was voor elk huishouden.

4.a". onderzoek naar de landbouwproductiviteit in het begin van de 19de eeuw.

Vooraleer we deze gegevens zullen verwerken willen we eerst enkele inlichtingen geven over de verbouwde gewassen, het teeltplan, en de productiviteit.

Het 18de-eeuwse bronnenmateriaal geeft hierover nauwelijks informatie. In de graantellingen wordt enkel vermeld welke graangewassen er bij de gezinnen aangetroffen werden.

De graangewassen, die in de drie tellingen voorkwamen, zijn koren, boekweit, haver en gerst. In 1698 werd eveneens de voorraad erwten en bonen geteld.

Met de term 'koren' wordt het broodgraan aangeduid (52). In de Kempen was rogge het belangrijkste broodgraan : op de zanderige gronden werd nauwelijks tarwe geteeld. Dit blijkt onder andere uit de aparte vermelding van tarwe als broodgraan in de graantelling van 1709.

Met de teelt van rogge konden op de arme zandgronden vrij goede rendementen bekomen worden, mits voldoende bemesting en een regelmatige vruchtwisseling.

Op de magerste gronden werd boekweit gezaaid, dat een geringe mestbehoefte had (53).

Na het midden van de 18de eeuw, met de toenemende verspreiding van de aardappel, nam de boekweitteelt in de leemstreken sterk af. Op de zandgronden en in de Antwerpse kempen bleef de productie van boekweit echter belangrijk tot in de eerste helft van de 19de eeuw (54).

Gerst werd voornamelijk gewonnen voor het voeden en mesten van vee en voor het brouwen van bier. In jaren van nood kon deze graansoort ook wel gebruikt worden als broodgraan.

De productie van haver was echter belangrijker. Dit gewas kon enkel op betere gronden geteelt worden (55).

(52) LINDEMANS, Geschiedenis van de landbouw, dl. 2, p. 5.

(53) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 17.

(54) VANDENBROEKE-VANDERPYPEN, 'Landbouw en platteland', p. 186.

(55) LINDEMANS, Geschiedenis van de landbouw, dl.2, p. 102, en p. 106.

We beschouwen nu het relatieve belang van de graansoorten, die in de tellingen vermeld werden.

tabel 24 : relatief aandeel van de graangewassen (in %) (56).

	1698	1709	1740
koren	47,27 %	87,04 %	47,48 %
haver	21,90 %	0,68 %	21,16 %
boekweit	28,35 %	11,76 %	27,85 %
gerst	1,82 %	0,18 %	3,51 %
tarwe	/	0,18 %	/
bonen	0,26 %	0,09 %	/
erwten	0,40 %	0,07 %	/

In Loenhout zijn koren (rogge), haver en boekweit de belangrijkste graangewassen die in de eerste helft van de 18de eeuw geteeld werden. Het aandeel van gerst, tarwe, bonen en erwten was te verwaarlozen. Opmerkelijk is wel het geringe aandeel van de hoeveelheid haver in 1709. Wij hebben voor deze vaststelling niet direct een verklaring kunnen vinden.

Indien we deze gegevens vergelijken met de inlichtingen uit de landbouwtelling van 1816 (57), blijkt dat rogge tot in het eerste kwart van de 19de eeuw het belangrijkste gewas bleef. De verhoudingen zijn : rogge : 44,65 %; gerst : /; haver : 14,88%; erwten en wortelen : 0,78 %; boekweit : 4,96 %; aardappelen : 34,73 %.

(56) bronnen : graantelling 1698 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr 31; graantelling 1709 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 32; algemene resultaten : A.R.A.B., Fiscaal Officie, nr. 330; graantelling 1740 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 35.

(57) R.A.A., Provinciaal Archief, J 170 A.

(58) -

9v

In het begin van de 19de eeuw was de aardappelteelt reeds belangrijk. Wanneer in Loenhout voor het eerst aardappelen geteeld werden, hebben we niet kunnen nagaan. In Kalmthoutse bronnen wordt de aardappel voor het eerst vermeld in 1733 en later in 1764 (59).

Doorgaans neemt men aan dat dit gewas in de Antwerpse Kempen vanaf ~~vanaf~~ de tweede helft van de 18de eeuw in toenemende mate verbouwd is. De doorbraak werd mogelijks gestimuleerd door de graanmislukkingen van 1740, 1756 en vooral 1770-1772 (60).

De verspreiding van de aardappel heeft belangrijke veranderingen gestimuleerd. Met eenzelfde oppervlakte aardappelen konden immers dubbel zoveel mensen gevoed worden dan met dezelfde oppervlakte rogge, wat de bedrijfsversnippering aangewakkerd heeft (61). In Loenhout ging de uitbreiding van de aardappelteelt gepaard met een achteruitgang van de boekweitproductie. In 1816 nam de boekweitopbrengst nog slechts 7,6 % in van de totale graanproductie in; voor het 'normale' jaar 1845 was dit 9,4 % en voor 1846 14,19 %.

Eenzelfde evolutie werd vastgesteld voor het arrondissement Turnhout in de periode 1813-1844. Het areaal waarop men aardappelen verbouwde, werd fors uitgebreid, terwijl de productie van boekweit verminderde (62).

Naar het einde van de 19de eeuw zou de boekweitproductie trouwens helemaal verdwijnen in de Noorderkempen (63).

Voor wat de productiviteit van de landbouw of het gebruikte teeltplan betreft, tasten we voor de 18de eeuw volledig in het

(59) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 18.

(60) VANDENBROEKE-VANDERPYPEN, 'Landbouw en platteland', p. 191.
KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 18.

(61) VANDENBROEKE-VANDERPYPEN, 'Landbouw en platteland', p. 188.

(62) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 168.

(63) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 194.

duister. De belangstelling voor de grondproductiviteit, en de weerspiegeling hiervan in statistische documenten of in de beschrijvende literatuur, dateert slechts uit de 19de eeuw. Voor het Ancien Régime kan de productiviteit van de landbouw slechts onrechtstreeks afgeleid worden uit tiendenreeksen of via systematisch onderzoek van meetboeken, pachtcontracten en boedelbeschrijvingen (64). Een dergelijk onderzoek naar de landbouwproductiviteit voor het achttiende-eeuwse Loenhout zou reeds stof kunnen bieden voor een hele verhandeling. Aangezien we het onderzoek naar de landbouwproductiviteit slechts als een nevenaspect van onze studie beschouwen, werd dan ook enkel beroep gedaan op de beschikbare gegevens uit de landbouwtelling van 1816 en de kadastrale expertiseverslagen. Deze gegevens kunnen o.i. een beter licht werpen op de aard en de mogelijkheden of beperkingen van de Loenhoutse landbouwactiviteit. Wij menen trouwens dat de productiviteitscijfers van het begin van de 19de eeuw voldoende representatief kunnen zijn voor de achttiende-eeuwse situatie. Over het algemeen wordt immers aangenomen dat een wezenlijke productiviteitsstijging uitbleef voor het midden van de 19de eeuw. Voor die periode werd een productietoename vooral op extensieve wijze bereikt (door areaaluitbreiding of invoering van nieuwe gewassen zoals de aardappel) (65). Pas vanaf de tweede helft van de 19de eeuw, en nog meer op het einde van de eeuw kan men gewagen van een duidelijke productiviteitsverhoging (66).

Voor Loenhout bekijken we de grondproductiviteit op twee manieren : in eerste instantie gaan we na welke de opbrengsten zijn

(64) VERHULST-VANDENBROEKE, Landbouwproductiviteit, pp. IV-V.

(65) VANDENBROEKE, 'Landbouw in de zuidelijke Nederlanden', pp. 92-93;

VERHULST-VANDENBROEKE, Landbouwproductiviteit, pp. VIII-IX.

(66) GADISSEUR, 'Contribution à l'étude de la production', pp. 38-39;

CRAEYBECKX, 'Agrarisch bedrijf', p. 20.

per ha voor de verschillende gewassen. Vervolgens geven we de verhouding zaaigraan/opbrengst (yield-ratios).

tabel 25 : grondproductiviteit (hl/ha) in Loenhout tijdens de eerste helft van de 19de eeuw (68).

teelt		1816-1826	1845	1846
tarwe		/	18 hl	18 hl
rogge	klasse 1	18 hl		
	klasse 2	16 hl		
	klasse 3	11 hl	18 hl	9 hl
	klasse 4	9 hl		
	gemiddeld	13,5 hl		
haver	klasse 1	28 hl		
	klasse 2	20 hl		
	klasse 3	15 hl	35 hl	29 hl
	klasse 4	/		
	gemiddeld	21 hl		
boekweit	klasse 1	20 hl		
	klasse 2	15 hl		
	klasse 3	12 hl	22 hl	22 hl
	klasse 4	10 hl		
	gemiddeld	14,25 hl		
aardappelen	klasse 1	150 hl		
	klasse 2	130 hl		
	klasse 3	120 hl	80 hl	65 hl
	klasse 4	/ hl		
	gemiddeld	133,33 hl		

(67) Bronnen : 1816-1826 : document nr. 5 bis van de kadastrale expertiseverslagen. De Loenhoutse gronden zijn ingedeeld in 5 klassen, volgens kwaliteit; de opbrengsten zijn hier weergegeven in mudden : 1 mud = 1 hl (cfr DOURSTHER, Dictionnaire universelle, pp. 356-357); bronnen van 1845-1846 : landbouwtelling van 1846 : 1845 is een 'normaal' jaar.

Over het algemeen wordt aangenomen dat de opbrengsten in de Kempen lager waren dan het algemene gemiddelde : in het begin van de 19de eeuw lag het gemiddelde rendement een derde tot een vierde lager dan in Vlaanderen.

Toch moet dit algemene beeld enigszins genuanceerd worden. Enerzijds moet rekening gehouden worden met de regionale verschillen binnen de Kempische regio zelf. Uit de literatuur bleek duidelijk een geringere productiviteit voor de zuid-oostelijke kantons Herentals, Mol en Westerlo. Voor de Noorderkempische gemeenten werden daarentegen hogere rendementen genoteerd.

In het kanton Herentals schommelde de gemiddelde roggeopbrengst in het eerste kwart van de 19de eeuw tussen 8,7 en 14,9 hl per ha. Voor het kanton Mol lagen de opbrengsten tussen 11,3 en 12,1 hl per ha, voor het kanton Westerlo bedroegen de gemiddelde rendementen 8,4 tot 15,4 hl per ha (68).

Voor het kanton Hoogstraten was de gemiddelde opbrengst voor dezelfde periode 15 hl per ha (69).

Deze gemiddelde opbrengstcijfers verbergen een deel van de realiteit. Binnen eenzelfde kanton of gemeente kan de kwaliteit van de percelen immers aanzienlijk variëren. We kunnen dit uitstekend illustreren aan de hand van de door ons bestudeerde gemeente. In het kadastraal expertiseverslag van Loenhout werden de percelen bouwland opgedeeld in 5 klassen. Uit tabel 23 blijkt duidelijk dat op de betere gronden hogere rendementen behaald werden. Toch is een opbrengst van 18 hl rogge per ha (het rendement van de gronden van klasse 1) niet representatief voor de gemeente.

(68) JACOB, De eerste kadastrale documenten, p. 60 : zie ook de tabellen VII, VIII en IX.

(69) VANHAUTE, De invloed van de groei van het industriëel kapitalisme, p. 204.

Slechts 5 % van de totale oppervlakte bouwland kwam in aanmerking voor klasse 1. Bijna de helft van het bouwland werd daarentegen ondergebracht in klasse 3 (70). Deze gronden brachten slechts 11 hl rogge, 15 hl haver, 12 hl boekweit en 120 hl aardappelen per ha op.

Rekening houdend met deze relativiserende factor, kan besloten worden dat de opbrengsten in Loenhout in het eerste kwart van de 19de eeuw zeker niet hoog waren, temeer daar in de beide Vlaamse provincies een absolute productiviteit bereikt werd van 18 hl per ha voor broodgranen (71).

De opbrengsten van haver waren voor Loenhout iets beter, ook de absolute productiviteit van aardappelen was, zoals te verwachten aanzienlijk hoger, nl. het tienvoud van de absolute productiviteit van broodgranen. Toch werd ook voor dit gewas niet eenzelfde gemiddelde bereikt als in Oost- en West-Vlaanderen. In deze provincies was de gemiddelde aardappelproductie per ha immers 200 hl, terwijl voor Loenhout in het meest gunstige geval (op gronden van klasse 1) slechts 150 hl per ha kon geoogst worden.

Al deze cijfers geven nog geen zuiver beeld van de productiviteit van de gronden. We weten immers niet welke hoeveelheid zaai-goed er vereist was, of welk aandeel van de opbrengsten voor consumptie aangewend kon worden.

Daarom is het nuttig de yield-ratio (of opbrengstfactor) na te gaan. Deze opbrengstfactor geeft immers een meer genuanceerd beeld van de rendementen.

(70) De procentuele verdeling van het bouwland over de 5 klassen is als volgt : klasse 1 : 4,99 %; klasse 2 : 28,94 %; klasse 3 : 46,04 %; klasse 4 : 18,06 %; klasse 5 : 1,97 %.

(71) VANDENBROEKE-VANDERRYPEN, 'Landbouw en platteland', p. 186.

tabel 26 : de yield-ratio van de geteelde gewassen (1812-1816).

	zaaigoed (hl/ha)	opbrengstfactor per klasse					gem.
		1	2	3	4		
rogge	2 hl	9	8	5,5	4,5	6,75	
haver	2,5 hl	11,2	8	6	/	8,4	
boekweit	1 hl	20	15	12	10	14,25	
aarappel	30 hl	5	4,3	4	/	4,33	

Vergelijken we opnieuw de yield-ratio's van Loenhout met de andere Kempische kantons.

In het kanton Hoogstraten zijn de gemiddelde yield-ratio's :
 voor rogge : 6; haver : 10; boekweit : 10; aardappelen : 4 (72),
 Voor de zuidoostelijke kantons werden volgende opbrengstfactoren
 gevonden :

- kanton Herentals : rogge : 7,5; boekweit : 14,68; haver : 10,09; gerst : 9; aardappelen : 3,58.
- kanton Westerlo : rogge : 6,58; boekweit : 15,77; haver : 8,38; gerst : 9,63; aardappelen : 4,36.
- kanton Mol : rogge : 6,58; boekweit : 14,12; haver : 10,28; gerst : 9,82; aardappelen : 3,6 (73).

Buiten enkele regionale verschillen, stemmen de yield-ratio-verhoudingen voor de 3 kantons goed overeen. Nochtans werd eerder aangestipt dat de zuidoostelijke kantons een geringere opbrengst per hectare hadden. Deze schijnbaar tegenstrijdige vaststelling moet verklaard worden door een dunnere bezaaiing in deze kantons. In het kanton Hoogstraten werd er in het begin van de 19de

(72) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 209.

(73) JACOB, De eerste kadastrale documenten, p.115, tabel VI.

eeuw gemiddeld 2,3 hl rogge, 3 hl haver, 1,18 hl boekweit en 33,75 hl aardappelen per hectare zaai- of pootgoed gebruikt (74).

In de kantons Herentals, Westerlo en Mol lag de gebruikte hoeveelheid zaai- of pootgoed ruim 30 % lager (75).

Ondanks de dichte bezaaiing bleef het rendement van de noordelijke kantons van de Kempen laag, zeker in vergelijking met de provincies Oost-en West-Vlaanderen, waar de yield-ratio voor broodgranen ongeveer 10 bedroeg.

In de Kempen lagen de yield-ratio's voor de aardappelen zelfs nog lager dan die van graangewassen. In geen enkel kanton werd de gemiddelde yield-ratio van 11 bereikt, die door C. Vandenbroeke opgegeven wordt voor het begin van de 19de eeuw (76).

Enkel de boekweitteelt kende hoge productiefactoren. Dit gewas leverde op de magere Kempische zandgronden een hoge opbrengst met een geringe hoeveelheid zaai- of pootgoed en mest (77).

Hierdoor kan wellicht verklaard worden waarom de boekweitteelt in de Kempen tot ver in de 19de eeuw gehandhaafd werd. In het begin van de 19de eeuw kon de aardappel, met een laag rendement en een hoge mestbehoefte, geen alternatief bieden in deze regio. De lage opbrengstfactoren en de traditionele dichte bezaaiing impliceerden dat de Noorderkempische boer genoodzaakt was een belangrijk deel van de oogstopbrengsten opzij te zetten om als zaai- of pootgoed te gebruiken. De kosten voor het zaai- of pootgoed waren trouwens niet de enige onkosten voor de boer. De bemesting, de bewerking van de grond, de lonen van de arbeiders en andere productie-

(74) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 385.

(75) JACOB, De eerste kadastrale documenten, p.174, tabel X.

(76) VANDENBROEKE-VANDERPIJPEN, 'Landbouw en platteland', p. 187.

(77) JACOB, De eerste kadastrale documenten, pp. 51 en 123 (tabel XIX).

kosten moeten eveneens van de bruto-opbrengsten afgetrokken worden.

De verhouding opbrengst-onkosten wordt weergegeven in de kadastrale expertiseverslagen. De berekening ervan is gebaseerd op drie variabelen : de opbrengst per vruchtwisselingsstelsel, de gemiddelde marktwaarde van de opbrengsten (voor Loenhout wordt de Antwerpse marktprijs over de jaren 1812-1826 gebruikt) en de totale productiekosten (78).

De meest gebruikelijke opvolging van bebouwing is in Loenhout als volgt.

tabel 27 : het Loenhoutse teeltplan tijdens het begin van de 19de eeuw (79).

	klasse 1	klasse 2	klasse 3	klasse 4	klasse 5
jaar 1	rogge + rapen	rogge + rapen	rogge	rogge	geen
jaar 2	haver	haver	rogge + spurrie	rogge + spurrie	vaste
jaar 3	klaver	klaver	haver	boekweit	opvolging
jaar 4	rogge	rogge	rogge + spurrie	rogge	van
jaar 5	rogge + spurrie	rogge + spurrie	½ aardappelen ½ boekweit	spurrie	bebouwing
jaar 6	½ boekweit ½ aardappelen	½ boekweit ½ aardappelen			

Uit het teeltplan blijkt dat in Loenhout niet alleen de gewone braak verdwenen was, doch ook de zgn. 'winterbraak'. Dit is de tijd die verloopt tussen de oogst van het wintergraan en de zaai-tijd van het zomergraan. Deze winterbraak, die ook wel groen-

(78) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 293.

(79) Bron : K.A.A., expertiseverslagen Loenhout, document nr. 5 bis. De gronden van klasse 1 zijn lichte zandgronden, van klasse 2 : lichtere grond met zacht zandbed, klasse 3 : zeer lichte zandgrond met licht zandbed, klasse 4 : droge lichte zandgrond en klasse 5 : zeer lichte of pas ontgonnen grond.

braak genoemd wordt, was essentieel voor de productie van veevoeder. Ook dienden de nateeltgewassen als groeibemesting voor het volgende gewas (80).

Nu we het teeltplan kennen kunnen we voor elke grondklasse de productiekosten nagaan en deze vergelijken met de totale opbrengst.

tabel 28 : opbrengsten en onkosten van de Loenhoutse akkerbouw in het begin van de 19de eeuw (81).

	klasse 1	klasse 2	klasse 3	klasse 4
OPBRENGSTEN	626,89 fr	536,77 fr	339,01 fr	230,26 fr
ONKOSTEN	509,92 fr	442,83 fr	284,77 fr	200,33 fr
Σ	81,34	82,50	84,00	87,00
NETTO-OPBRENGST PER JAAR/HA	19,5 fr	15,66 fr	10,84 fr	5,98 fr

Ruim 81 tot 87 % van de opbrengsten vloeiden af naar de productiekosten. Bij de berekening van deze productiekosten werd daarenboven geen rekening gehouden met de eventuele pachtprijs, die moest betaald worden, met de belastingen en met de investeringskosten.

De productiekosten kunnen verder ontleed worden.

De verwerking van de grond (ploegen, eggen, effenen) slurpte 21 % van de totale kosten op, het zaaigoed 16 %, de daglonen 21 % en het onderhoud van sloten, wegen, etc. 2 %. De bemesting nam tenslotte het grootste aandeel in, nl. 40 % van de totale

(80) JACOB, De eerste kadastrale documenten, p. 19.

(81) Voor de gronden van klasse 5 werden geen berekeningen gemaakt.

productiekosten, wat een derde van de bruto opbrengst is !

De bemestingskosten werden als volgt omschreven : 'de gewone mest die de werf van de landman opleveren, zullen hier onder uitgaven gebracht worden omdat het strooi hier onder de opbrengsten gerekend wordt. (...) De kosten van de gewone bemesting en de uitgaven van buitengewone bemesting en vervoer der oortbrengselen naar de schuur en naar de gewone verkoopplaats (de stedelijke belasting die op sommige voortbrengselen geheven worden daar onder begrepen worden) brengt men voor geheel dezer kosten' (82).

Het is dus duidelijk dat de Loenhoutse boer voornamelijk de mest van zijn veestapel gebruikte, vermengd met stro, plaggen en strooisel, de zogenaamde mest uit de potstal. We hebben reeds eerder het belang van deze stalmestproductie aangetoond.

Opvallend is ook het hoge aandeel van de grondbewerkings- en arbeidskosten : beide posten slorpen 42 % van de totale productiekosten op. Voor de zuidoostelijke kantons en voor het kanton Hoogstraten werden gelijkaardige aandelen vastgesteld (83).

De intensieve verzorging van de teelt, evenals de hoge bemestingsgraad wijzen op een uiterst intensieve bedrijfsvoering. Toch menen wij dat het aandeel van de betaalde arbeid (21 %) in de bedrijfskosten enigszins overschat is. Meerdere auteurs hebben er immers op gewezen dat de Kempische landbouwbedrijven bijna uitsluitend op de arbeidskracht van de eigen gezinsleden draaiden. Enkel in de zomer, in het oogstseizoen, werd er mogelijk beroep gedaan op de arbeid van dagloners (84). In een voor-

(82) K.A.A., kadastrale expertiseverslagen, document nr. 5 bis.

(83) JACOB, De eerste kadastrale documenten, p. 91; .. VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel Kapitalisme, p. 218.

(84) VLIBERG, De Kempen, p. 21 en pp. 137-138; BARENTSEN, Het oude Kempenland; pp. 80-82.

gaand hoofdstuk hebben we trouwens vastgesteld dat de Loenhoutse boeren naar het einde van de 18de eeuw steeds minder vaste personeelsleden in dienst namen, maar eerder tijdelijke arbeidskrachten exploiteerden. Eenzelfde evolutie werd vastgesteld voor de Baronie van Breda (85).

P. Klep stelt daarenboven dat het merendeel van de Brabantse agrarische bedrijven niet streefden naar een maximale winst met gehuurde arbeid en geleend kapitaal, doch dat zij eerder de instandhouding en de bloei van het eigen familiale bedrijf beoogden, dwars door de sterk fluctuerende tijdsomstandigheden heen. Bij een minder gunstige economische conjunctuur werden oudere kinderen langer thuis tewerk gesteld, ook al zou hun bijdrage volledig gemist kunnen worden. Deze vorm van verborgen werkloosheid dat alleen weggewerkt kon worden door een intensievere bedrijfsvoering of door de afvoer van overtollige arbeid. Dit laatste was echter moeilijk realiseerbaar, aangezien het grootste deel der arbeidenden familieleden waren. Daarenboven moest er voldoende vraag zijn naar laag- of ongeschoolde rurale arbeiders in de niet-agrarische sectoren en moest de weerstand t.o.v. stedelijke en industriële arbeid afnemen (86).

(85) KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, pp. 100-101.

(86) KLEP, Bevolking en arbeid, pp. 269-271;
KLEP, Groeidynamiek en stagnatie, p. 162.

4.b. Verwerking van de graantellingen uit de 18de eeuw.

Uit het onderzoek naar de productiviteit van de landbouw bleek dat de rendementen in het vroeg negentiende-eeuwse Loenhout vrij laag waren, en dit ondanks de zware bemesting, de dichte bezaaiing en de arbeidsintensieve bewerking van de gronden. Hoewel voor de 18de eeuw geen preciese berekeningen konden gemaakt worden, zal de situatie niet veel rooskleuriger geweest zijn. De enige bronnen die ons daar over kunnen inlichten zijn de graantellingen. Bij de voorstelling van deze bronnen in het begin van dit hoofdstuk hebben wij er reeds op gewezen dat deze tellingen enkel gehouden werden in crisisjaren. Dit is enigszins een nadeel, aangezien we nooit inlichtingen krijgen over een 'normaal' oogstjaar. Anderzijds kan een vergelijking met de uitbatingsgrootte aantonen welke bedrijven te kampen hadden met een graan tekort in een slecht oogstjaar. ✓ 9

De verwerking van de graantellingen gebeurde als volgt.

In eerste instantie werden de graanhoeveelheden omgerekend naar liters, om onderlinge vergelijking mogelijk te maken. In de drie graantellingen die we voor Loenhout vonden, werden immers niet altijd dezelfde inhoudsmaten gebruikt. In de tellingen van 1698 en 1709 werden de graanvoorraden in 'viertelen' opgetekend (87). In de telling van 1740 daarentegen werden de graanhoeveelheden hoofdzakelijk uitgedrukt in 'schoven', een term die verwijst naar een armvol gepikte, al dan niet gebonden koren- of haverhalmen (88). In de geraadpleegde werken met omrekenings-tabellen werd echter nergens de 'schoof' als inhoudsmaat ver-

(87) VANDEWALLE, Oude maten en gewichten, p. 26 : voor Loenhout, dat in het kwartier van Antwerpen en in de meierij van Hoogstraten ligt, golden de Antwerpse koren- en haver-maten : een viertel koren : 79,627 liter, een viertel haver : 99,539 liter.

(88) GOOSSENAERTS, De taal van en om het landbouwbedrijf.

meld. Evenmin troffen we het document nr. 2 van de expertise-verslagen ('vergelijkende tabel der oude en nieuwe maten') aan in het kadastraal archief van Loenhout. Ook in de boedelbeschrijving werden geen omrekeningsverhoudingen voor schoven teruggevonden. Enkel in publicaties van P. Vandewalle vonden we opbrengsten per schoof voor de kasselrij Veurne.

'Daar enerzijds bij het pikken van het graan de pikker steeds dezelfde hoeveelheid vruchten binden en daar anderzijds de aren naargelang de oogst meer en omvangrijk graan kunnen bevatten, kan de hoeveelheid graan per schoof ons toelaten een benaderend beeld van de opbrengst voorop te zetten' (89). De opbrengsten van tarwe schommelden in de 17de en 18de eeuw in de kasselrij Veurne tussen 0,65 en 2,10 liter; voor gerst lag de opbrengst in dezelfde periode tussen 1,46 en 3,86 liter per schoof; voor rogge tussen 1,44 en 2,19 liter per schoof en voor haver tussen 0,98 en 4,01 liter per schoof.

In de kasselrij Veurne was de gemiddelde opbrengst van een schoof tarwe in de 18de eeuw 1,58 liter en van een schoof rogge in de 17de eeuw 1,8 liter (90). Aangezien de polder- en zandleemgronden in de kasselrij van betere kwaliteit zijn, dan de lichte Kempische zandgronden, menen wij dat de hierboven vermelde opbrengstfactoren voor de Kempen veel te hoog zijn. Uit een rondvraag bij enkele Kempische landbouwers leerden we dat 'een goede schoof' in het begin van deze eeuw slechts 1 kilo graan opbracht. Als we de negentiende-eeuwse productiviteitsstijging in rekening brengen (het rendement van de bebouwde grond is in de Noorderkempen in de 19de eeuw bijna verdubbeld (91)), schatten wij de opbrengst van een schoof in de 18de eeuw op ongeveer 0,6 kilo.

(89) VANDEWALLE, De geschiedenis van de landbouw, p. 194.

(90) VANDEWALLE, De geschiedenis van de landbouw, pp. 194-205; VANDEWALLE, 'Graanopbrengst in de kasselrij Veurne', p. 73.

(91) VANHAUTE, De invloed van de groei het industrieel kapitalisme.

Voor de omzetting naar liter moeten we het soortelijk gewicht van de graansoorten kennen. Hiervoor werd beroep gedaan op de verhoudingen die in de negentiende-eeuwse landbouwtellingen gebruikt werden. De resultaten zijn als volgt : 1 schoof rogge = 0,85 liter, 1 schoof haver = 1,5 liter, 1 schoof boekweit is 0,95 liter en 1 schoof gerst = 0,6 liter.

Deze verhoudingen komen vrij goed overeen met wat H. Van Isterdael vermeldt voor het Land van Aalst (92).

Hoewel de coëfficiënt niet absoluut nauwkeurig is, menen wij toch dat via deze omrekening een zinniger vergelijking mogelijk is tussen de drie jaartellingen onderling. Daarenboven was deze omrekening noodzakelijk voor de verdere verwerking. Onze doelstelling was namelijk voor elk gezin na te gaan welke haar graanbehoefte was tot aan de volgende oogst en over welke voorraad ze nog beschikte op het tijdstip van de telling.

Tot omstreeks 1740, het jaar van onze laatste graantelling, schommelde het hoofdelijke graanverbruik in de Zuidelijke Nederlanden tussen 0,9 en 1 liter per dag (93). De gemiddelde gezinsgrootte bedroeg in Loenhout 4,6 à 4,7 personen per gezin (94). Indien we het gemiddelde rendement nemen van 11 hl/ha (dit is het rendement voor rogge op gronden van klasse 3 in het begin van de 19de eeuw), dan betekent dit dat enkel voor de graanconsumptie van het gezin al een oppervlakte van 1,56 ha moest verbouwd worden. Bij deze zeer ruwe schatting werd geen rekening gehouden met de productiekosten, met de bedrijfsinvesteringen,

(92) VAN ISTERDAEL, 'De opbrengstfactoren in het Land van Aalst', p. 151 : voor gerst vond hij in de staten van goed voor het jaar 1739 : '1400 schoven twelk zal schieten 10 mokens' (0,64 liter), tarwe bracht in 1789 '10 mokens per 100 schooven op' (=0,904 liter).

(93) LIS-SOLY, Armoede en kapitalisme, p. 215.

(94) zie p. 21, tabel 6.

de belastingen, de eventuele pachtsom, de besteding voor kleding en andere voedingsproducten, met de teelt van andere gewassen, zoals veevoeders. Op het einde van de 18de en bij het begin van de 19de eeuw was ongeveer 60 tot 70 % van het bouwland bestemd voor de productie van graangewassen (95).

Voor de berekening van de graanbehoefte en de toetsing van deze behoefte aan de aanwezige graanvoorraad, hebben wij niet het volledige oogstjaar als termijn genomen. Wel werden het aantal dagen tot aan de volgende oogst geteld. Uit de oude almanakspreuken, die P. Lindemans opsomt voor de Kempen blijkt dat de roggeoogst vroeger iets eerder begon dan nu, namelijk rond 20 juli. Vanaf augustus waren de nieuwe oogstresultaten bekend (96).

De graantelling van 1698 werd gehouden op 16 en 17 december. Vier maanden na de oogst waren dus verlopen. We schatten de graanbehoefte per gezin voor de resterende 245 dagen op 1150 liter ($4,7 \text{ liter} \times 245 = 1151,5 \text{ liter}$). Voor 1709 werden de aanwezige graanvoorraden pas geteld op het einde van het oogstjaar, nl. op 16 juni 1709. We rekenen 2 maanden voor de volgende oogst, wat de graanbehoefte per gezin brengt op ongeveer 300 l ($4,7 \text{ l} \times 60 = 282 \text{ l}$).

De laatste graantelling, die van 1740, werd gehouden tussen 6 en 12 november. Voor de overblijvende 275 dagen rekenen we een graanbehoefte van 1300 l ($4,7 \text{ l} \times 275 = 1292,5 \text{ l}$).

Aan de hand van deze geschatte graanbehoeften kunnen we nagaan welke huishoudens gedurende de beschouwde jaren een tekort of een overschot aan graan hadden.

(95) VANDENBROEKE-VANDERPYPEN, 'Landbouw en platteland', pp. 185-186.

(96) LINDEMANS, De geschiedenis van de landbouw, p. 57.

Vermits we voor dezelfde jaren eveneens over bronnen beschikken die ons inlichten over het totaal aantal huishoudens, kunnen we eveneens onderzoeken hoeveel huishoudens geen graanvoorraad bezaten (97). Deze gezinnen werden meestal niet in de graantellingen opgetekend.

tabel 29 : verdeling van de huishoudens volgens een graantekort of -overschot voor de jaren 1698, 1709 en 1740.

	1698	1709	1740
aantal huishoudens zonder graanvoorraad	55	124	62
%	22 %	50,20 %	24,60 %
aantal huishoudens met een tekort aan graan	102	51	48
%	40,80 %	20,65 %	19,05 %
aantal huishoudens met een graanoverschot	93	72	142
%	37,20 %	29,15 %	56,35 %
TOTAAL	250 = 100 %	247 = 100 %	252 = 100 %

Indien we aannemen dat het aandeel van de niet-agrarische huishoudens in ruraal Brabant 17 à 18 % van de totale huishoudens vertegenwoordigde in het begin van de 18de eeuw, en 24 à 26 % in

(97) Deze bronnen zijn voor 1698 : volkstelling van 1698 : R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 28 ; 1709 en 1740 : zettingsboeken van de gezworen bedezetters, nrs. 3866-3869.

het midden van dezelfde eeuw (98), dan kunnen we veronderstellen dat de gezinshoofden van huishoudens zonder graanvoorraad wellicht niet in de agrarische sector tewerk gesteld waren (99). Deze veronderstelling gaat ons inziens alleen op voor de graantellingen van 1698 en 1740, omdat beide tellingen vrij vlug na de oogst gehouden werden. In 1709 werd echter zeer laat tot een graantelling overgegaan, zodat een groter aantal gezinnen reeds hun geoogste graanvoorraad verbruikt konden hebben. Bij de helft van de huishoudens werd dan ook twee maanden voor de volgende oogst geen graan meer geteld.

De ongelijktijdige optekening van de graanvoorraden bemoeilijkt overigens de interpretatie van de drie telvoorraden. Enkel de huishoudens met een graanoverschot kunnen zonder meer vergeleken worden. In 1698 en 1709 hadden 30 à 40 % van de gezinnen een graanoverschot; in 1740 was het zelfs 56 %, hoewel ook dat jaar een duurtejaar was.

We gaan voor de drie jaren na hoe groot de graanoverschotten waren (zie tabel 30 op volgende pagina) (100)

(98) KLEP, Bevolking en arbeid, pp. 459, 471 en 475.

(99) We kunnen deze veronderstelling echter onmogelijk bewijzen aangezien noch in de volkstelling van 1698, noch in de zettingboeken beroepsvermeldingen opgetekend werden. Enkel in de 'capitatie' van 1702 (R.A.A., O.G.A. Loenhout nr. 3862) werden sporadisch beroepsaanduidingen gegeven. Een vergelijking van deze bron met de graantelling van 1709 wees uit dat bijna alle landbouwers over een graanvoorraad beschikten. Dit zegt natuurlijk nog niets over de gezinnen zonder beroepsvermelding en de niet-geïdentificeerde gezinnen (bijna 50 %).

(100) Als uitgangspunt werden de respectievelijke consumptiebehoeften genomen voor de drie jaren : dit is voor 1698 : 1150 l, voor 1709 : 300 l en voor 1740 : 1300 l.

tabel 30 : grootte van de graanoverschotten.

	1698		1709		1740	
	abs	%	abs	%	abs	%
0 - 500 liter	19	20,43	41	56,94	25	17,62
500 - 1000 liter	22	23,66	19	26,39	10	7,04
1000 - 2000 liter	24	25,82	7	9,72	27	19,01
2000 - 3000 liter	10	10,75	3	4,17	20	14,08
3000 - 4000 liter	10	10,75	/	/	20	14,08
4000 - 5000 liter	2	2,15	/	/	4	2,82
5000 - 10000 liter	5	5,38	2	2,78	26	18,31
+ 10000 liter	1	1,07	/	/	10	7,04

Andermaal wijken de resultaten van het teljaar 1740 af : in 1740 werden niet alleen meer huishoudens met graanoverschotten geteld, maar bleken deze overschotten ook veel omvangrijker te zijn. Ruim één vierde van de huishoudens had een graanoverschot van meer dan 5000 l. Hoe moet dit verschil met de andere twee teljaren verklaard worden ?

Bij de omrekening van 'schoven' naar liters kunnen wij de graanvoorraden van 1740 eventueel overschat hebben, doch de afwijking kan geenszins zo groot zijn. We menen dan ook eerder een verklaring te moeten zoeken bij de opmaak van de telling zelf. Wij stipten reeds aan dat de tellingen van 1698 en 1709 opgesteld werden in oorlogsperioden en in een sterk klimaat van wantrouwen. Vele gemeenten, doch in het bijzonder de Kempische, hebben zich in de jaren 1690-1710 schuldig gemaakt aan zeer

onvolledige of zelfs vervalste bevolkingsopgaven (101). Ook de graantellingen uit die periode moeten wellicht met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden : uit angst voor op-eisingen werden mogelijk te kleine graanvoorraden en -over-schotten opgetekend. Indien dit echter niet het geval was, dan moet de situatie voor de jaren 1698 en 1709 allesbehalve roos-keurig geweest zijn. De door ons berekende graanbehoefte waren immers minimale schattingen, waarbij geen rekening werd gehouden met de benodigde hoeveelheid zaaigoed of veevoeder.

Een onderlinge vergelijking van de graantekorten heeft weinig zin, omdat we slechts ingelicht zijn over de graanvoorraden op het ogenblik van de telling. Hierdoor weten we niets over de to-tale opbrengst per bedrijf of gezin en in welke mate die op-brengst ontoereikend was. De omzetting van de graantekorten in het aantal werkdagen nodig om het gezinstekort aan te vullen, zoals dit door D. Lamarcq is gedaan voor Velzeke (102) biedt evenmin een uitweg omdat ook hiervoor de totale opbrengst van het gehele jaar gekend moet zijn.

Daarenboven zijn we van oordeel dat de bespreking van de te-korten slechts betekenisvol is, wanneer deze tekorten vergeleken kunnen worden met de uitbatingsgrootte. Zulk een vergelijking was jammer genoeg alleen mogelijk voor de doorsnede van 1740. We gaan voor dit jaar na welke bedrijven over een graanvoorraad beschikten.

(101) KLEP, Bevolking en arbeid, p. 447.

tabel 31 : bedrijven met een graanvoorraad in Loenhout in 1740.

bedrijfsopp. in p.m.	aantal bedrijven	aantal bedrij- ven met graan	%	gemiddeld
0	37	4	10,82	872 l
0,01 - 0,5	23	14	60,87	908 l
0,5 - 1	20	10	50,00	1742 l
1 - 2	48	39	81,25	1520 l
2 - 3	26	25	96,15	2139 l
1 - 3	75	64	85,33	1762 l
3 - 5	46	46	100	3702 l
5 - 8	26	26	100	6496 l
3 - 8	72	72	100	4711 l
8 - 20	17	17	100	8935 l
20+	6	6	100	18415 l
TOTAAL	249	187	75,10	4000 l

In de bedrijven groter dan 3 p.m. (+5 ha) werden steeds graanvoorraden aangetroffen. De gemiddelde graanvoorraad lag ook ruimschoots boven de vereiste hoeveelheid van 1300 liter, om een gezin van 4 tot 5 personen te voeden.

In de bedrijfscategorie van -1 p.m. (-2 ha) daarentegen bezat slechts 50 tot 60 % van de bedrijven een graanvoorraad. De bedrijven tussen 1 en 3 p.m. (2-5 ha) vormden een overgangscategorie. Het merendeel van de bedrijven uit deze categorie kon graan opslaan, doch het gaat hier niet om zeer grote voorraden.

(102) LAMARCO, 'Een poging tot sociale stratigrafie', p. 291.

Om een duidelijker beeld te krijgen van de leefbaarheid van de bedrijven is het echter nodig na te gaan welke voorraden voldoende waren voor de voeding van een gezin tot aan de volgende graanoogst.

tabel 32 : bedrijven met een graanvoorraad in Loenhout in 1740.

bedrijfsopp. in p.m.	tekort (-1300 l)	overschot (+ 1300 l)	totaal aantal be- drijven met graan
0	4	0	4
0,01 - 0,5	10	4	14
0,5 - 1	6	4	10
1 - 2	18	22	39
2 - 3	8	17	25
1 - 3	26	35	64
3 - 5	1	45	46
5 - 8	0	26	26
3 - 8	1	71	72
8 - 20	0	17	17
20+	0	6	6

De bedrijven kleiner dan 0,5 p.m. (-1 ha) laten we voorlopig buiten beschouwing. Hoewel in 30 % van deze bedrijven graanvoorraden geteld werden, menen wij toch dat het nauwelijks volwaardige landbouwbedrijven waren. Of dit werkelijk zo is zullen we later nagaan, wanneer de exploitatiestructuur vergeleken zal worden met de beroepsgegevens.

De bedrijfjes tussen 0,5 en 1 p.m. (1 à 2 ha) waren duidelijk weinig rendabel. Slechts de helft van hen had beschikking over een graanvoorraad. Van deze voorraden waren nauwelijks de helft toereikend voor de voeding van een doorsnee gezin. De tekorten schommelden tussen 100 en 1100 l.

De middelgrote bedrijven tussen 1 en 3 p.m. (2-5 ha), die we hierboven een overgangscategorie noemden, vormden een risicogroep. Hoewel op de meeste van deze bedrijven graan geteld werd, leek het productiepeil niet altijd voldoende om rond tekomen : 40 % van de bedrijven met een graanvoorraad had een serieus tekort, gaande van slechts enkele liters tot 1000 of meer liters. Het is onduidelijk of op deze uitbatingen de landbouw, als hoofdactiviteit beoefend werd.

De bedrijven groter dan 3 p.m. (+5 ha) konden allen, op uitzondering van 1, rekenen op een graanoverschot.

Let wel : als overschot beschouwen we het graan dat niet strikt voor de consumptie noodzakelijk was, doch dat kon opzij gezet worden als zaaigoed, als veevoeder of op de markt kon verkocht worden. Daarenboven hebben wij bij de bepaling van een graan-tekort of -overschot steeds de term graan in de ruimste zin geïnterpreteerd. In de graantelling van 1740 werden immers naast de voorraden broodgraan of koren eveneens de aanwezige hoeveelheid boekweit, haver en gerst geteld, die niet noodzakelijk bestemd waren voor menselijke consumptie.

Wij bekijken kort de graanoverschotten op de bedrijven van +3 p.m.

tabel 33 : verdeling van de graanoverschotten (in liters) over de bedrijven van +3 p.m.

	tot 1000	tot 2000	tot 3000	tot 4000	tot 5000	tot 10000	+
exploitatie- grootte in p.m.							
3 - 5	5	17	7	12	1	3	/
5 - 8	2	1	5	5	/	12	1
3 - 8	7	18	12	17	1	15	1
8 - 20	/	/	2	1	1	12	1
20+	/	/	/	/	/	/	6

Hieruit blijkt dat vooral op de allergrootste bedrijven enorme overschotten voorkwamen.

Wanneer we nu de gegevens over de graanvoorraden vergelijken met de inlichtingen over het veebestand, kunnen we een ruwe indeling maken van de Loenhoutse exploitaties in de 18de eeuw.

1. Een eerste categorie zijn de uitbatingen kleiner dan 1 p.m. (= 1 ha). Deze bedrijfjes vertegenwoordigen in 1740 32 % en in 1755 39 % van het totaal aantal uitbatingen. Naar het einde van de 18de eeuw was hun aandeel gestegen tot 53 %. Deze stijging moet voornamelijk toegeschreven worden aan een toename van de huishoudens die enkel een huis met een zeer klein lapje grond bewoonden en de huishoudens die niet in de bedeboeken werden opgenomen (= uitbating 0). Voor wat deze laatste betreft hebben wij niet kunnen nagaan of zij werkelijk geen eigen huis bewoonden, of enkel vrijgesteld waren van de belasting.

Mogelijk woonden een aantal gezinnen elders in, anderzijds kunnen ook een aantal van hen illegaal een hut gebouwd hebben op de heidegronden (103).

Ongeveer de helft van deze zeer kleine uitbaters bezit runderen, meestal 1 of 2, soms 3 stuks. Naar het einde van de 18de eeuw waren er echter relatief minder hoornveebezitters in deze bedrijfscategorie, doch 30 tot 50 % van hen bezat toen wel een varken. Ossen en paarden, en ook schapen werden op deze bedrijven zelden of nooit aangetroffen.

(103) GOOSSENS, 'Een negentiende eeuws heidedorp', p. 222 : in Kalmthout was de illegale inbezitname van heide gronden een veel voorkomend fenomeen. In de volksmond sprak men dan van 'bouwen met de lichte maan' : men trachtte zo snel mogelijk vuur in de haard te krijgen als bewijs van wonen; cfr. ook VANHAUTE, 'Leven aan de rand van het land', p. 566, die een afbeelding van een dergelijke pioniershut geeft.

Waarschijnlijk was het merendeel van deze kleine exploitanten geen volwaardige landbouwer : 4/5 van hen had helemaal geen of een ontoereikende graanvoorraad.

2. De middelgrote bedrijven van 1-3 p.m. (2-5 ha) vormen een tweede categorie. In tegenstelling tot de kleinste bedrijven nam het relatieve belang van deze categorie af naar het einde van de 18de eeuw. In 1740 vertegenwoordigden deze middelgrote bedrijven nog 1/3 van het totaal aantal bedrijven; in 1755 was dit nog 22 % en in 1801 nog slechts 15 %. Hoewel op de meeste middelgrote bedrijven een graanvoorraad aangetroffen werd, was deze niet altijd toereikend voor de voeding van een gezin van 4 à 5 personen. Voor 40 % van deze bedrijven werd een graantekort opgetekend. De overschotten bleven beperkt.

Op praktisch al deze bedrijven was een veestapel aanwezig, die bestond uit 2 tot 5 runderen, 1 of 2 varkens op het einde van de 18de eeuw en nu en dan eens een kudde schapen. Slechts 50 - 60 % van de middelgrote uitbaters kon een eigen trekdier, meestal een os voor de ploeg spannen.

De grote bedrijven (+3 p.m. of +5 ha) kunnen nogmaals in 2 categorieën onderverdeeld worden, namelijk een eerste tot 8 p.m. (-10 ha) en een tweede boven 8 p.m. (+10 ha). Het aandeel van deze grote bedrijven bleef gedurende de 18de eeuw zeer stabiel : zij vertegenwoordigen ongeveer 1/3 van het totaal der bedrijven.

3. De bedrijven tussen 3 en 5 p.m. (26 à 28 %) hadden nagenoeg allen een graanoverschot en een rundveestapel van 4 à 5 tot 10 stuks. Ook beschikten al deze bedrijven over een trekkracht. Daar waar het zwaartepunt bij de middelgrote bedrijven lag op de os als trekkracht, werd voor deze categorie het bezit van een paard overwegend.

Tevens moet opgemerkt worden dat ook de schaapteelt in deze be-

drijfscategorie aan belang won : de helft van het totaal aantal schaapskudden werden in bedrijven van 3-8 p.m. teruggevonden, hoewel slechts 1/5 (1758) tot 1/4 (1740) van de uitbaters een kudde bezat.

4. De allergrootste bedrijven (+8 p.m. of +10 ha.), die steeds minder dan 10 % vertegenwoordigden, vormden duidelijk een top-laag. Op deze bedrijven werden altijd enorme graanoverschotten en een grote veestapel geteld. De meeste van deze bedrijven bezaten meer dan 10 runderen; de bedrijven van +20 p.m. zelfs meer dan 20. Daarenboven konden ze allen beroep doen op de trekkracht van 1 of meerdere trekdieren, soms een os, doch meestal een paard. Pas op het einde van de eeuw kwam de combinatie van een paard en een os vaker voor. Dit fenomeen hebben we reeds vroeger verklaard.

4.c. Indeling van de uitbatingscategorïën volgens de beroepssectoren.

In de voorgaande delen van dit hoofdstuk hebben we getracht een beeld te schetsen van de bedrijfstypen en -categorïën in het 18de eeuwse Loenhout. De combinatie van gegevens over veestapel en over de graanvoorraden gaf aanduidingen betreffende het economische belang van de bedrijven. Grosso modo konden twee economische groepen onderscheiden worden :

- a. de allerkleinste bedrijven (-1 p.m. of min 1 ha), die vanuit agrarisch oogpunt weinig rendabel leken.
- b. de bedrijven groter dan 1 p.m. (of +2 ha) die, volgens het criterium van de graanvoorraden, als volwaardig agrarische bedrijven mochten beschouwd worden. Binnen deze categorie vormen de middelgrote bedrijven (1-3 p.m. of 2 tot 5 ha) een risicogroep, aangezien het productiepeil niet altijd voldoende was voor de voeding van een doorsnee gezin. De bedrijven groter dan

3 p.m. (+5 ha) behoorden met zekerheid tot de rendabele uitbatingen.

De tot nu toe gehanteerde criteria waren echter vrij eenzijdig. Daarom leek het ons aangewezen de hierboven geschetste bedrijfsindeling te toetsen aan de beroepsstructuur.

Met dit opzet willen wij een dubbele nuancering aanbrengen. Enerzijds willen we nagaan welke bedrijven door landbouwers uitgebaat werden. Op die manier kan de door ons vooropgestelde bedrijfsindeling gecontroleerd worden.

Anderzijds willen we de gegevens uit de beroepsstructuren nader bepalen en controleren. Komen de beroepsopgaven uit de tellingen overeen met de economische en sociale positie van de beoefenaar ervan? Vormen de gezinnen van een bepaalde beroepssector een homogene groep of is er sprake van een sociale differentiatie? Is er een sterke vermenging tussen de primaire en secundaire of tertiare sector?

Deze en vele vragen trachten we te beantwoorden voor de doorsneden van 1755-1758 en 1798-1801. Enkel voor die jaren konden we beschikken over een volkstelling met beroepsgegevens. Voor de doorsnede van 1740 konden we deze nuancering niet aanbrengen bij gebrek aan een algemene volkstelling. Dit is bijzonder jammer, omdat we enkel voor dit jaar informatie hadden over de graanvoorraden.

In tabel 34 geven we de combinatie van de beroepen en de uitbatingscategorieën voor de beide doorsneden.

tabel 34 : combinatietabel van de beroepen en de uitbatingscategorïën (in p.m.) voor 1755-1758.

1755-1758	- 0,5	0,5-1	1-3	3-8	8-20	+20
1. landbouw	2	7	32	69	15	5
2. landarbeider	10	2	5	/	/	/
3. nijverheid	37	9	12	4	1	2
4. handel	4	2	2	1	/	/
5. diensten en vrije beroepen	7	1	2	1	1	/
6. geen beroeps- vermelding	18	1	4	/	/	/
TOTAAL	78	22	57	75	17	7

Van de 100 zeer kleine (-5 p.m.) en kleine uitbatingen (-1 p.m.) werden er in 1755-1758 21 geëxploiteerd door personen die een agrarisch beroep uitoefenden. 9 ervan noemden zich 'landbouwer', de overige 12 waren landarbeiders.

Het overgrote deel van de kleine uitbatingen werd in het midden van de 18de eeuw echter ingenomen door personen met een hoofdberoep buiten de landbouw, nl 46 % van de kleine uitbatingen werden bewoond door mensen uit de nijverheidssector, respectievelijk 6 en 8 % door personen uit de handel- en diensten-sector.

Voor de bedrijven van +1 p.m. was het aandeel van de landbouw overwegend. Dit overwicht was vooral overweldigend voor de bedrijven groter dan 3 p.m., doch minder voor de middelgrote bedrijven (1-3 p.m.), waar de nijverheidssector nog een belangrijk aandeel (21,05 %) innam. Tevens werden er in deze sector een aantal zeer grote bedrijven waargenomen, wat wijst op een sterke sociale differentiatie binnen deze sector. Aan de top

stonden de 3 uitbaters van bedrijven van +8 p.m. (+10 ha). Deze uitbaters waren Geeraert Bertrans, die brouwer-herbergier ('tavernier') en tevens landbouwer was, Erasmus Kerstens, met dezelfde beroepen en Jasper Assenbergs, molenaar. Zij hadden allen meer dan vijf, de twee grootsten zelfs tien personeelsleden (104). De uitbatingen van 3 tot 8 p.m. werden beheerd door Jan Geeraert Kievits, lakenmaker en herbergier, Willem van den Heuvel, wagenmaker, met opnieuw een herberg en een winkel, Jan Louis Arnouts, beenhouwer en Jan Nicolaes van Dyck, smid, brouwer en herbergier.

Opvallend bij al deze grote uitbaters uit de nijverheidssector was de cumulatie van meerdere beroepen en het feit dat praktisch allen een herberg open hielden. Ook hadden allemaal minstens één personeelslid.

Bij de middelgrote bedrijven van 1 tot 3 p.m. vonden we volgende beroepen terug : 2 wevers, een spinster en een kantwerker, een schoenmaker, een klompenmaker, een raaimaker, een beenhouwer, een dekker, een timmerman, een bakker en een wagenmaker met een herberg.

De kleinste uitbatingscategorieën binnen de nijverheidssector bestonden voornamelijk uit wevers, metsers, spinsters, schoenmakers, een klee- en lakenmaker, een timmerman, een dekker, wagenmaker en bezembinder.

Uit deze opsomming kunnen drie opmerkingen weerhouden worden :

1. De Loenhoutse nijverheidssector kende een grote sociale differentiatie in het midden van de 18de eeuw, met aan de top de molenaar, enkele brouwers-herbergiers, een beenhouwer, een laken-

(104) Voor het personeelsbestand verwijzen we naar bijlage 7, waar per beroepscategorie een samenvatting is opgenomen van alle gegevens.

maker en een wagenmaker. Onderaan de ladder stonden een aantal wevers en spinsters, metsers, schoenmakers en dergelijke meer.

2. Een belangrijk deel van de ambachtslui combineerden hun beroep met een handels- en/of een agrarische functie.

3. De beoefenaars van eenzelfde beroep vormen geenszins een homogene sociale groep.

Voor Loenhout leek de differentiatie toe te nemen naar mate verschillende beroepen gecombineerd werden.

Voor de andere beroepssectoren, de agrarische uitgezonderd, was de hiërarchisering minder uitgesproken.

In de handelssector beschikte enkel Adriaen Vergouwen over een uitbating groter dan 3 p.m. Hij was winkelier, herbergier, landbouwer en tevens 'visiteur' van de Raad van State, en had meer dan 5 vaste personeelsleden in dienst.

Bij de vrije beroepen en de dienstensector werden nauwelijks grote uitbatingen gevonden. Enkel mevr. van Elsacker, die belastingontvangster (en waarschijnlijk in de eerste plaats landbouwster) was, en de schout hadden een bedrijf groter dan 3 p.m. Toch zou het fout zijn deze groep qua sociale positie, gelijk te schakelen met bvb. kleine of middelgrote landbouwers, aangezien het hier vooral gaat om beoefenaars van een invloed- of prestigerijke functies in de dorpsgemeenschap, zoals de pastoor, de vorster, de 'chirurgijn', de koster enz. . Daarenboven hadden meer dan de helft van deze personen of gezinnen één of meerdere personeelsleden in dienst. Hieruit blijkt duidelijk de beperktheid van de door ons gehanteerde criteria, en de noodzaak om deze te controleren aan de hand van de beroepsstructuur. We doen dit opnieuw voor de doornede van 1798-1801.

tabel 35 : combinatietabel van de beroepen en de uitbatingscategorïën (in p.m.) voor 1798-1801.

⁹⁸⁻¹⁸⁰¹ 1755-1758	- 0,5	0,5-1	1-3	3-8	8-20	+20
1. landbouw	13	7	25	65	14	2
2. landarbeider	38	4	7	6	1	1
3. nijverheid	25	5	9	3	2	1
4. handel	2	2	5	2	1	/
5. diensten en vrije beroepen	8	1	/	/	/	/
6. particulieren	6	2	1	3	/	/
7. geen beroeps- vermelding	29	2	2	3	/	/
TOTAAL	121	23	49	82	18	4

Voor wat de niet-agrarische sector betreft, zijn de resultaten voor het einde van de 18de eeuw goed te vergelijken met die van het midden van de eeuw.

De nijverheidssector was weerom gekenmerkt door een brede sociaal-economische differentiatie. De toplaag van deze sector bestond opnieuw uit twee brouwers (François van Elsacker, en Adriaen Vromans) en een molenaar (Jan van de Wijngaert), die alle drie een uitbating van +8 p.m. (+ 10 ha) uitbaatten.

De allerkleinste uitbaters (³5 p.m.) waren in deze sector op het einde van de 18de eeuw minder talrijk dan een halve eeuw voordien. De verklaring hiervoor ligt voor de hand : in de telling van 1755 werden een aantal spinsters geteld, die practisch allen tot de laagste bedrijfscategorie behoorden. Wij hebben vroeger reeds uitgelegd dat vooral weduwen of alleenstaande vrouwen wa-

ren, die een beroepsvermelding kregen bij afwezigheid van een mannelijk gezinshoofd. In de telling van 1801 werd voor deze groep geen beroep genoteerd. Dit verklaart tevens het grote aantal 'beroepslozen' in de laagste bedrijfscategorie op het einde van de 18de eeuw.

De agrarische sector willen we uitvoeriger bespreken. In deze sector vonden immers belangrijke verschuivingen plaats. In het midden van de 18de eeuw werden slechts 27 % van de kleine uitbatingen (-1 p.m.) uitgebaat door families uit de agrarische sector. In 1801 was dit aandeel daarentegen opgelopen tot 43 %. Hoewel een twintigtal van deze kleine uitbaters zich 'landbouwer' noemde, zal hun positie waarschijnlijk niet erg verschillend hebben van die van de 42 landarbeiders.

Opmerkelijk is wel een aantal grote bedrijven bij deze landarbeidersgroep, wat niet direct overeenstemt met het 'te verwachten profiel' van deze groep. Bij nader onderzoek bleek dan ook dat deze 'afwijking' grotendeels te wijten was aan het tijdsverschil tussen de door ons opgestelde exploitatiestructuur (1798) en de beroepsstructuur (1801). Aan de hand van de in het bedeboek opgetekende mutaties werd voor vier van de acht 'landarbeiders met een grote exploitatie' vastgesteld dat zij hun bedrijf in 1801 hadden overgedragen. Dit was o.a. het geval voor Peeter Bolckmans, die in 1798 een bedrijf groter dan 20 p.m. van de heer van Loenhout pachtte. In 1801 werd deze exploitatie overgenomen door Martinus Visser.

In vergelijking met de resultaten van de doorsnede van 1755-1758 menen wij dan ook dat de landarbeiders zelden of nooit een exploitatie uitbaatten die groter was dan 3 p.m. (5 ha).

Op het einde van de 18de eeuw was het aantal zeer kleine bedrijven (-1 p.m. of -2 ha) in de agrarische sector dus aanzienlijk gestegen : zij vertegenwoordigden zelfs 1/3 van het totaal aantal landbouwbedrijven.

Uit de doorsnede van 1740 bleek dat op deze kleine bedrijven zelden voldoende graan geproduceerd werd. Voor het einde van de 18de eeuw moet dit enigszins genuanceerd worden daar de aardappelteelt een hogere calorieopbrengst per ha gaf (105). Toch meent E. Vanhaute dat op het einde van de 18de en in het begin van 19de eeuw twee ha het absolute minimum was voor een zelfstandige uitbating in normale oogstjaren (106). Een groot deel van de kleine exploitanten en van de bezitloze of bijna bezitloze landarbeiders zagen zich dus genoodzaakt om hun inkomen met agrarische loonarbeid aan te vullen, wat hen volledig of althans grotendeels afhankelijk maakte van de arbeidsmarkt. Was de vraag naar agrarische loonarbeiders echter toereikend om de loonarbeid een voldoende inkomen te garanderen ? E. Vanhaute stelt dat in een arme zandstreek als de Noorderkempen met kleine boerderijtjes, loonarbeid slechts in beperkte mate het gezinsbudget kon aangevuld hebben (107). In een voorgaand hoofdstuk hebben we vastgesteld dat het vast agrarische dienstpersoneel in het laat 18de eeuwse Loenhout afnam, waardoor waarschijnlijk meer agrarische arbeid vrijkwam voor losse dagloners. Daarenboven kon de verspreiding van de aardappel, een zeer intensieve teelt, meer arbeidsplaatsen gecreëerd hebben (108). Toch moet hierbij opgemerkt worden dat het op een Kempisch bedrijf doorgaans de regel was om zoveel mogelijk op eigen arbeid te steunen. Door het opdrijven van de zelfexploitatie konden de loonkosten immers gedrukt worden. Enkel in het oogstseizoen werd beroep gedaan op losse arbeidskrachten (109). De landarbeider kreeg daardoor niet

(105) KLEP, Groedynamiek en stagnatie, p. 10.

(106) VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 242.

(107) VANHAUTE, 'Leven aan de rand van het land', p. 569.

(108) KLEP, Groedynamiek en stagnatie, p. 121 en p. 164.

(109) VLIEBERG, De kempen in de 19de eeuw, p. 21 en p. 138;
VANHAUTE, Invloed van de groei van het industrieel kapitalisme, p. 249.

altijd de gelegenheid om werk te verrichten.

Hoewel we hierover geen inlichtingen hebben gevonden voor het einde van de 18de eeuw, maken zowel C. Oostvogels als de gemeenteraadsverslagen van 1845 melding van een ernstig gebrek aan werk voor de 'arme en werkende klas' (110).

Naast gedeeltelijke werkeloosheid, en ondertewerkstelling werden de loontrekkenden op het einde van de 18de eeuw geconfronteerd met een daling van de reële lonen. Het absolute peil van de landarbeiderslonen bleef op het einde van de 18de en begin 19de eeuw gelijk (10 tot 12 stuivers), maar de prijzen van rogge, boekweit en aardappelen kenden een aanzienlijke stijging tussen 1750 en 1850. Daarenboven stegen de pachtprijzen in dezelfde periode (111).

Deze factor was echter nog niet zo belangrijk voor het laat 18de eeuwse Loenhout aangezien nog 2/3 van de kleine uitbaters zijn bedrijfje in eigen bezit had (112).

Toch menen wij dat de positie van de bezitlozen of bijna bezitloze landarbeiders bijzonder wankel was, dit zowel door de daling van de reële lonen als door de ondertewerkstelling en het feit dat de inkomsten afhingen van wisselvallige omstandigheden. Het merendeel van deze mensen mag waarschijnlijk als arm beschouwd worden, en de meeste zelfs als behoeftig (113), zeker in crisisjaren.

Voor de kleine ambachtslui was de situatie wellicht niet veel rooskleuriger. Ook in deze sector kwam ondertewerkstelling fre-

-
- (110) OOSTVOGELS, Geschiedenis van Loenhout, p. 17;
'maatregelen in het belang der arme en werkende klas, zitting van de gemeenteraad van 15 oktober 1845.
- (111) KLEP, Groeydynamiek en stagnatie, pp. 158-160 en pp. 170-172.
- (112) zie tabel 14 en bijlage 7.
- (113) LIS-SOLY, Armoede en kapitalisme, p. 206

quent voor. C. Oostvogels schrijft immers voor het midden van de 19de eeuw 'voor de ambachten was het al niet veel beter, want als er een jaar was dat eene boerderij moest opgebouwd worden dat was hun al eene groote voldoening, want daar werkten de ambachten bijna een gehele zomer aan. En des winters waren er veele ambachtslieden die bij de boeren gingen smeken om voor de kost te mogen dorschen ...' (114)

Deze kleine ambachtslieden waren dus eveneens aangewezen op bijkomende verdiensten, hetzij uit een eigen landbouwbedrijf, hetzij uit loonarbeid. Bij gebrek hieraan moeten ook zij waarschijnlijk tot de armen gerekend worden.

Of al deze personen of gezinnen ook werkelijk armensteun genoten, gaan we na in volgend hoofdstuk.

4.d. besluit.

Aan de hand van een drietal criteria (de exploitatiegrootte, het veebestand en de graanvoorraad) hebben wij getracht de Loenhoutse bevolking voor de 18de eeuw in te delen. Dit was mogelijk voor de jaren 1740, 1755-1758 en 1798-1801. Een volledige verwerking van deze gegevens vindt men in bijlage 7. Voor het begin van de 18de eeuw kon echter geen doorsnede gemaakt worden, daar het bronnenmateriaal onvolledig was.

Uit een combinatie van de gegevens over de exploitatiegrootte en de graanvoorraden kon min of meer de leefbaarheid van de landbouwbedrijven afgeleid worden. De bedrijven kleiner dan 1 p.m. (-2 ha) waren duidelijk weinig rendabel : 90 % van deze uitbatingen had een onvoldoende graanvoorraad.

(114) OOSTVOGELS, Geschiedenis van Loenhout, p. 17. Hij bedoelt hier voornamelijk de seizoenwerkloosheid in de bouwsector.

De uitbaters van een middelgroot bedrijf (1-3 p.m. of 2 tot 5 ha) hadden meestal een graanvoorraad, maar in 40 % van de gevallen was de graanvoorraad onvoldoende. De bedrijven groter dan 3 p.m. (+5 ha) konden praktisch allen rekenen op een graanoverschot.

In 1740 beschikten 31,87 % van de gezinnen over een uitbating die kleiner was dan 1 p.m., wat dus betekent dat bijna 1/3 van de huishoudens niet kon leven van de producten van zijn bedrijfe. Let wel : deze gezinnen waren waarschijnlijk voor het overgrote deel niet in de landbouw tewerkgesteld, maar dit kon voor 1740 niet precies nagegaan worden, daar in het bronnenmateriaal geen informatie over de beroepen teruggevonden werd. Minder dan de helft van deze uitbatingen had een of twee runderen. Paarden, schapen en ossen kwamen er zelden of niet voor.

De gezinnen met een uitbating van 1 tot 3 p.m. (2-5 ha) vertegenwoordigden voor datzelfde jaar 30,68 % van de totale gezinnen. Deze uitbaters hadden praktisch allen een veestapel van 2 tot 5 runderen. Indien ze over een trekkracht konden beschikken, was dit meestal een os. Het bezit van paarden en schapen was eerder zeldzaam op deze bedrijven.

De overige gezinnen (37,45 % van het totaal) baatten een exploitatie uit die groter was dan 3 p.m. (+5 ha). Drie vierden van deze grote exploitaties waren kleiner dan 8 p.m. (10 ha), had een veestapel van 5 tot 10 runderen, meestal een paard of in het slechtste geval een os als trekkracht. In deze categorie kwamen ook de helft van het totaal aantal schaapskudden voor.

De zeer grote bedrijven van +10 ha of zelfs +20 ha waren eerder zeldzaam. Vooral de laatste categorie behoorde toe aan een absolute topklaag; bijna allen waren ze pachters van de heer van Loenhout. Op de meeste van deze bedrijven werden meer dan 10

stuks hoornvee geteld; op de bedrijven van +20 p.m. zelfs meer dan 20. Al deze bedrijven bezaten een of meerdere trekdieren, meestal paarden.

Voor de andere doorsneden kon een meer genuanceerd beeld geschetst worden, daar voor deze jaren ook beroepsgegevens voorhanden waren.

In 1755-1758 hadden bijna 15 % van de gezinnen, met een hoofdberoep in de landbouw, een uitbating die kleiner was dan 1 p.m. De meeste van deze kleine uitbaters gaven als hoofdberoep landarbeider op, wat ook logisch is, aangezien deze bedrijven niet voldoende opbrachten voor de voeding van een gezin.

Eén vierde van de landbouwersgezinnen exploiteerden een middelgrote uitbating (1-3 p.m.).

Ruim 60 % van de landbouwers had een uitbating die groter was dan 3 p.m. Bij deze 'grote' landbouwers exploiteerden 78 % een uitbating kleiner dan 8 p.m. (-10 ha). De overigen hadden een uitbating groter dan 8 p.m. (+10 ha). De allergrootste exploitanten (+20 p.m.) waren allen pachters van de heer van Loenhout of van het klooster van St.-Margrietendael en hadden allen meerdere personeelsleden in dienst.

Het veebestand was, op uitzondering van dat van de keuters, vergelijkbaar met 1740. De keuters hadden zelden of nooit vee.

Drie kwart van de gezinnen uit de nijverheidssector hadden geen of een zeer kleine exploitatie. Ruim 18 % van hen beschikte over een middelgrote (1-3 p.m.) uitbating. Een kleine minderheid, waaronder twee brouwers en één molenaar, exploiteerden een zeer groot bedrijf.

In de handel- en de dienstensector was ook het kleinbedrijf overwegend, doch vooral in de dienstensector ging het om beoefenaars van een invloedrijk beroep (pastoor, koster, dokter, ...), zodat

de grootte van de uitbating niet direct van belang was.

Naar het einde van de 18de eeuw hadden zich vooral in de landbouwsector belangrijke wijzigingen voorgedaan. Het aantal gezinnen met een bedrijf groter dan 3 p.m. was in vergelijking met het midden van de eeuw gelijk gebleven. In relatieve cijfers vertegenwoordigden zij nog 48,9 % van de bedrijven.

De gezinnen met een middelgroot bedrijf hadden zich minder goed kunnen handhaven : in relatieve cijfers vertegenwoordigden zij nog slechts 18,68 %.

De belangrijkste veranderingen deden zich voor bij de kleinste bedrijven. Hun aantal was vrij sterk gestegen, zodat een derde van de gezinnen in de landbouwsector een uitbating hadden die kleiner was dan 1 p.m.

Een tweede opvallend fenomeen was dat zij vaker een koe gingen houden. Vermits Loenhout op het einde van de 18de eeuw nog over een aanzienlijke hoeveelheid gemene gronden beschikte, kon zelfs de kleinste uitbater enig vee houden dat hij eventueel op de heide dreef.

Voor de andere sectoren bleven de resultaten vrijwel gelijk. In de nijverheidssector, de handel- en dienstensector bleven de kleine bedrijven overwegend.

Opnieuw tekende zich binnen de nijverheidssector een topgroep af, waaronder weerom twee brouwers en de molenaar. Zij hadden zowel een uitgestrekte exploitatie als een groot veebestand en stelden allen meerdere personeelsleden tewerk.

5 ARMENZORG IN LOENHOUT GEDURENDE DE 18de EEUW.

In het voorgaande hoofdstuk hebben we vastgesteld dat een aantal bezitloze of bijna-bezitloze dagloners en ambachtslui, mits afwezigheid van bijkomende inkomsten, op de rand van de armoegrens leefden. Naar het einde van de eeuw was deze groep nog uitgebreid. Vooral het aantal gezinnen die geen twintigste-penningbelasting hoefden te betalen, was toegenomen, wat zou kunnen wijzen op fiscale armen.

De toenemende afhankelijkheid van loonarbeid op zich moest niet leiden tot verarming. Deze positie leidde echter wel tot een grote kwetsbaarheid, een gevolg van de afhankelijkheid van wisselvallige omstandigheden. In tijden van oorlog, economische recessie en hongersnood was het voor de kleine man slechts een kleine stap om tot behoeftigheid te vervallen. Zelfs de meest geprivilegieerden konden door werkloosheid, honger of ziekte in de grootste ellende belanden en bleven dus potentiële armen (1).

De vraag is echter welke van deze personen werkelijk armenzorg genoten. Vond de toenemende proletarisering en de bedrijfsversnippering een weerspiegeling in het aantal ondersteunde armen? Welke criteria hanteerden de beheerders van de armeninstelling om steun te verlenen? Waar legden zij hun nadruk? En tot slot wie waren de armen?

Was de 'Tafel van de Heilige Geest' de enige instelling die in Loenhout aan armenzorg deed. Deze instelling, die in praktisch elk dorp voorkwam, was tijdens het Ancien Régime het actiefst op vlak van de armenzorg (2). De 'Tafel van de Heilige Geest' was parochiaal georganiseerd en stond in voor de ondersteuning van

(1) LIS en SOLY, Op vrije voeten?, p. 47;

SCHOLLIERS, 'De materiele verschijningsvormen, p. 463.

(2) BLOCKMANS-PREVENTIER, 'Armoede in de Nederlanden', p. 524-525.

'officiële armen' (3).

Naast de Heilige-Geesttafel was een andere bedelingsinstelling actief, de 'Huisarmen'. De steun van deze 'huisarmen' was meer individueel bepaald, en kwam ten goede aan niet-openbare noodlijdenden. Deze laatste instelling kwam bijna uitsluitend voor in steden (4). In Loenhout zelf lag de verantwoordelijkheid voor de bedeling van 'huisarmen' en 'schamele of anonieme huishoudens' niet bij een afzonderlijke instelling. Ook deze steun werd verleend door de 'Tafel van de Heilige Geest'.

Voor Loenhout kon de werking van de armeninstelling slechts op indirecte wijze nagegaan worden. Zoals voor de meeste plattelandsgemeenten waren resolutieboeken van de armenmeesters of andere beleidsnota's niet aanwezig. Enkel de jaarlijkse armenrekeningen werden teruggevonden, maar ook deze reeks was allesbehalve volledig voor de 18de eeuw (5).

Ondanks de serieuze hiaten, hebben we toch de aanwezige rekeningen onderworpen aan een grondige analyse, temeer daar deze rekeningen vrij degelijk opgesteld werden. Per ondersteunde persoon werd vermeld hoeveel steun hij ontving en onder welke vorm. Op die manier konden de prioriteiten in de 18de eeuwse armenzorg in Loenhout achterhaald worden. Tevens kon onderzocht worden hoeveel en welke personen steun genoten.

Voor een studie naar de preciese omvang van de armoede of behoeftigheid zijn deze bronnen minder geschikt. De armenzorg was im-

(3) BONENFANT, *Le problème du paupérisme*, pp. 172-173.

(4) MARECHAL, '*Armenzorg te Brecht*', pp. 32-33 : ook in Brecht, een aangrenzende gemeente van Loenhout, kwamen 'Huisarmen' voor als zelfstandige instelling.

(5) O.G.A., K.A. Loenhout, rekeningen van de Tafel van de Heilige Geest van 1712-1791, nrs. 151-205. De ontbrekende jaren zijn : 1713, 1716, 1717, 1720, 1722, 1723, 1725, 1730, 1731, 1735, 1736, 1737, 1738, 1740, 1745, 1748, 1753, 1756, 1759, 1761, 1765, 1768, 1769, 1772, 1773 en 1775.

mers bepaald door velerlei factoren, waaronder bv. de financiële draagkracht van de instelling (6).

Uit een onderzoek naar de armenzorg in Wuustwezel en Brecht bleek dat de uitgavepolitiek voor beide dorpen erg gecontroleerd en voorzichtig was : de rekeningen werden practisch altijd met een positief saldo afgesloten (7). Integenstelling tot de 19de eeuwse situatie, waarin de gemeentebesturen verplicht waren, het eventuele verlies van hun weldadigheidsburelen aan te vullen (8), moesten de armenmeesters immers persoonlijk de tekorten van het armenbestuur bijpassen (9) !

5.a. Inkomsten en uitgaven van de Tafel van de Heilige Geest.

De werkingmogelijkheden van de Loenhoutse Tafel van de Heilige Geest kunnen nagegaan worden door een vergelijking van de totale inkomsten en uitgaven. Hoewel voor verscheidene jaren de rekeningen ontbraken, hebben we toch aan de hand van de wel bewaarde rekeningen een gemiddelde berekend per decennium om op die manier een meer algemeen en gestructureerd beeld te bekomen.

(6) SCHOLLIERS, 'De materiële verschijningsvormen', pp. 461-462.

(7) MARECHAL, 'Armenzorg te Brecht', p. 41 en p. 50;
DEVOS, 'Noodlijdenden en armenpolitiek', pp. 42-45.

(8) VANHAUTE, 'De armenzorg op het Antwerpse platteland', p. 13.

(9) NEYS, 'Armenzorg in vroegere tijden', p. 17.

tabel 36 : inkomsten en uitgaven per decennium van de Tafel van de Heilige Geest in Loenhout tijdens de 18de eeuw (in gulden Brabants) (10).

INKOMSTEN	TOTAAL BEDRAG	JAARLIJKS GEMIDDELDE	INDEX
1712/19 (5)	3562 fl. Br.	712 fl. Br.	100
1721/29 (6)	4166 fl. Br.	694 fl. Br.	94
1732/34 (3)	2554 fl. Br.	851 fl. Br.	119
1741/49 (7)	6656 fl. Br.	951 fl. Br.	133
1750/58 (7)	6929 fl. Br.	990 fl. Br.	139
1760/67 (6)	6734 fl. Br.	1122 fl. Br.	158
1770/79 (7)	7708 fl. Br.	1101 fl. Br.	155
1780/91 (12)	14081 fl. Br.	1174 fl. Br.	165

UITGAVEN	TOTAAL BEDRAG	JAARLIJKS GEMIDDELDE	INDEX
1712/19	3562 fl. Br.	712 fl. Br.	100
1721/29	4673 fl. Br.	779 fl. Br.	109
1732/34	2680 fl. Br.	893 fl. Br.	125
1741/49	6566 fl. Br.	938 fl. Br.	132
1750/58	5820 fl. Br.	831 fl. Br.	117
1760/67	4472 fl. Br.	745 fl. Br.	105
1770/79	7562 fl. Br.	1080 fl. Br.	152
1780/91	12305 fl. Br.	1025 fl. Br.	144

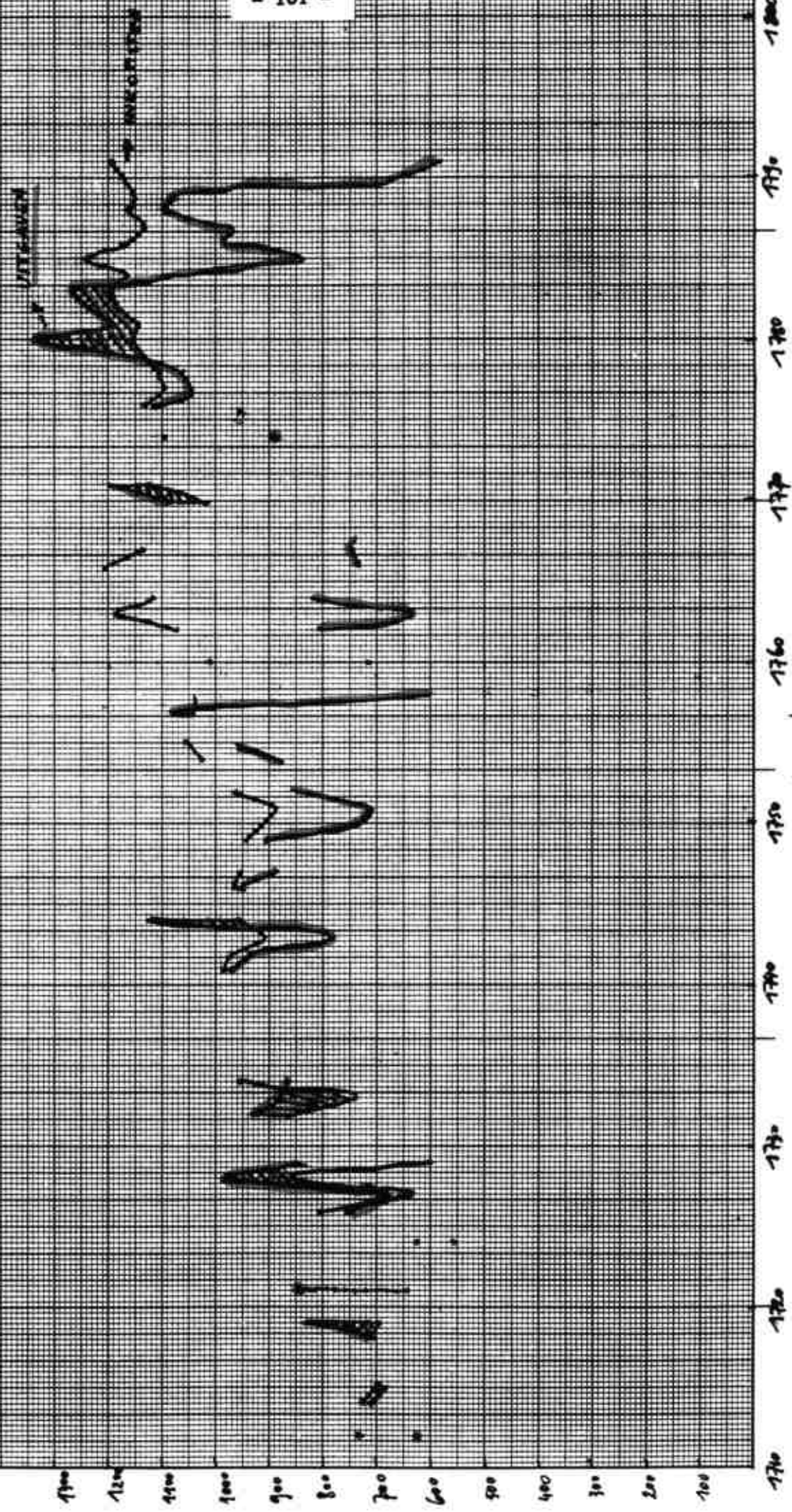
(10) Voor de volledige lijst wordt verwezen naar bijlage (8); het aantal rekeningen dat per decennium aanwezig is, is tussen haakjes vermeld naast de jaartallen.

Tijdens de 18de eeuw namen zowel de inkomsten als de uitgaven van de Tafel van de Heilige Geest toe, met respectievelijk 65 en 44 %. De jaarlijkse uitgaven stegen tot aan het midden van de eeuw van gemiddeld 712 gulden Brabants (index 100) tot gemiddeld 938 gulden Brabants (index 132). In de twee daaropvolgende decennia daalden de jaarlijkse uitgaven : in de jaren '60-'67 lagen nauwelijks hoger dan in het eerste kwart van de 18de eeuw. Vanaf de jaren zeventig van de 18de eeuw stegen de jaarlijkse uitgaven sterk en werd een hoogtepunt bereikt.

De gemiddelde jaarlijkse inkomsten van de 'Tafel van de Heilige Geest' stegen voortdurend tijdens de beschouwde periode. Twee perioden vertoonden een afwijkend beeld vertonen. In de jaren twintig van de 18de eeuw lagen de gemiddelde jaarlijkse inkomsten lager dan de jaren ervoor. Dit was ook het geval voor de jaren 1770-1779.

Wanneer men de gemiddelde uitgaven t.o.v. de gemiddelde inkomsten afveegt, blijkt dat de rekeningen van de armentafel tot ongeveer 1734 globaal genomen deficitair waren. Vanaf de jaren 40 echter bleven de inkomsten over het algemeen hoger dan het bedrag besteed aan de armenzorg.

Toch schuilen achter deze gemiddelde bedragen, die een vrij regelmatig verloop weergeven, sterk schommellende jaarlijkse gegevens. De hierna volgende grafiek toont een meer gedetailleerd beeld.

Grafiek 1, die de inkomsten met de uitgaven vergelijkt, toont dat de rekening van de armentafel tot 1734 grotendeels deficitair waren.

In de periode 1740-1770 werden de rekeningen veelal met een positief saldo afgesloten. Uitzonderingen op deze regel vormen de jaren 1744 en 1757.

In tegenstelling tot wat hiervoor vastgesteld werd, waren de rekeningen vanaf 1770 opnieuw regelmatig deficitair. Dit was zeker het geval voor de jaren 1770-1771 en de jaren 1779-'84. Opmerkelijk is wel de fikse daling van de uitgaven in de daaropvolgende jaren, ondanks de zware economische crisis van het einde van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig, een crisis die nog verergerd werd door de talrijke regimewisselingen en militaire operaties (11).

We vergelijken de deficitaire jaren en meer algemeen de uitgaven van de armentafel met de graanprijzen, die een indruk kunnen geven van de duurtelijden. Hiervoor werden drie reeksen geraadpleegd :

1. de jaarlijkse spijkerprijzen voor voor de cijzen van tarwe en rogge van Antwerpen, in stuivers per viertel.

Deze prijzen zijn geen precieze weerspiegeling van de marktprijzen, maar benaderen de reële prijzen van de maand december. De mercurialen of de wekelijkse notering van de prijzen van de Antwerpse marktdagen zijn voor de 18de eeuw slechts zeer onvolledig bewaard (12).

2. de vermeldingen van de spijkerprijzen in de Loenhoutse zetboeken van de gezworen bedezetters voor de periode 1740-52 (13). Deze prijzen verschillen nauwelijks van de Antwerpse spijker-

(11) LIS en SOLY, Op vrije voeten, p. 118

(12) VERLINDEN, documenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen, pp. 504-506 en 519-520.

(13) R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 3868-3869.

prijzen.

3. de prijzen die vermeld staan in de armenrekeningen.

Tot 1729 werden in deze rekeningen steeds de Antwerpse spijkerprijzen gebruikt. In de rekeningen van de andere jaren werden roggeprijzen van de markt vermeld. Dit is de prijs die de armentafel moest betalen voor de graanaankoop bij de plaatselijke molenaar.

Zowel de spijkerprijzen als de prijzen van de markt worden in grafiek 2 weergegeven (zie volgende bladzijde).

In het begin van de 18de eeuw kwamen de jaren, waarin de armenrekeningen met een deficit werden afgesloten niet overeen met de duurtejaren, in casu 1724 en 1740. Voor de tweede helft van de 18de eeuw lag de situatie enigszins anders. In 1755, 1771 en 1780 waren de roggeprijzen in Loenhout in vergelijking met de andere jaren, bijzonder hoog. Voor deze jaren moesten de armenmeesters ook telkens een tekort op hun rekeningen noteren.

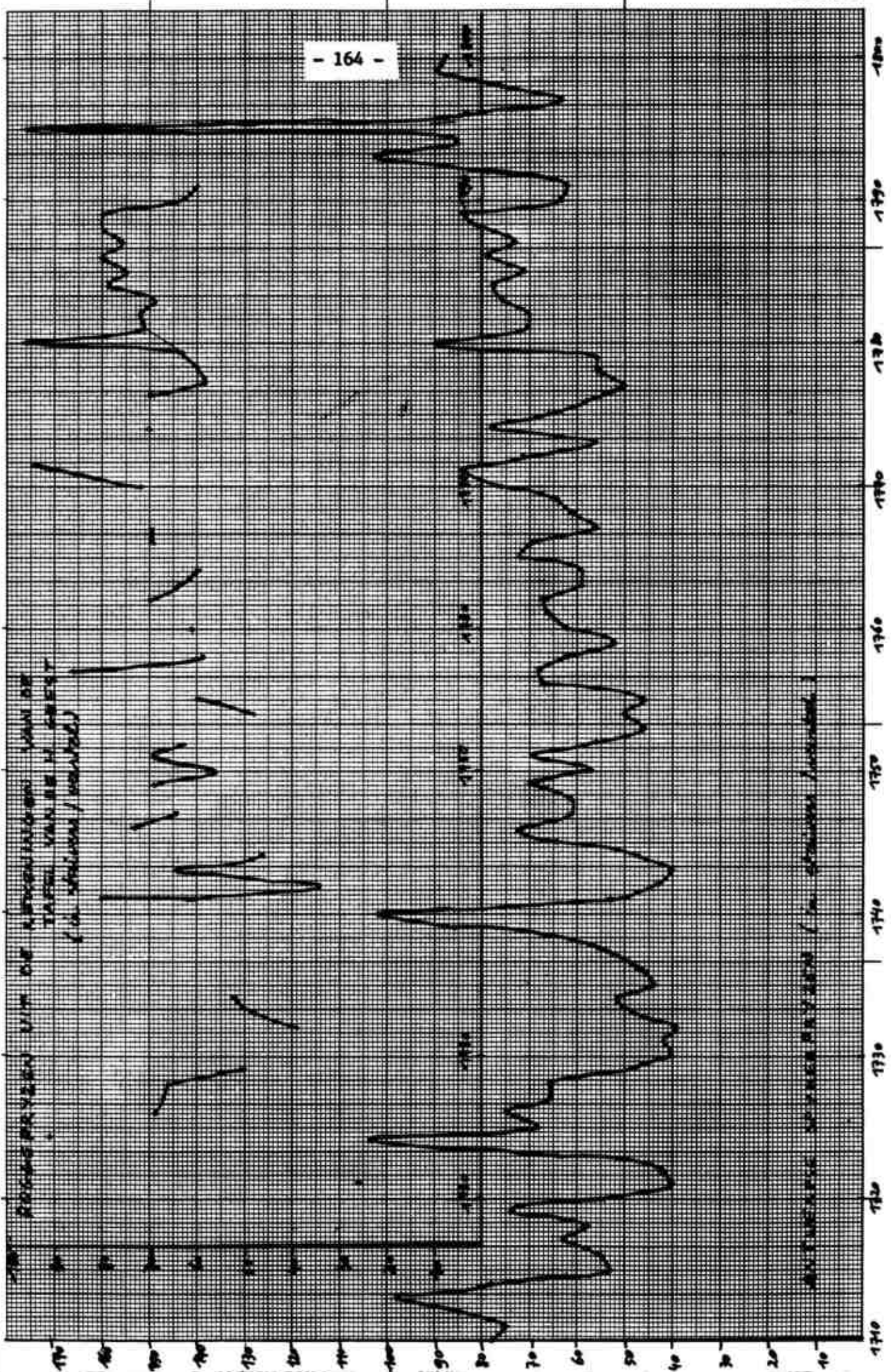
Deze vaststelling lijkt enigszins paradoxaal, aangezien precies vanaf de tweede helft van de 18de eeuw, de consumptie van aardappelen belangrijker werd, waardoor hoge graanprijzen niet noodzakelijk een voedselcrisis tot gevolg moesten hebben (14). Natuurlijk kon de mislukking van de graanoogst, als gevolg van een slechte weersgesteldheid, ook gepaard gegaan zijn met een mislukking van de aardappel oogst of met hoge aardappelprijzen. Dat was bijvoorbeeld het geval 1780 (15).

Anderzijds bleven de graanprijzen in 1784 en 1789 op een vrij hoog niveau, maar voor deze jaren werden grote overschotten op de Heilige-Geest-rekeningen genoteerd.

Dit alles doet bij ons de vraag rijzen naar de aard en de bete-

(14) BRUNEEL, 'La mortalité dans les campagnes', pp. 583-584.

(15) KLEP, 'Groeidynamiek en stagnatie', p. 196 en p. 205.

KONZENTRATIONEN VON DIE STÄUEN VON DIE M. GIBST (in Schichten / meters)

KONZENTRATIONEN VON DIE STÄUEN VON DIE M. GIBST (in Schichten / meters)

1710 1720 1730 1740 1750 1760 1770 1780 1790 1800

kenis van de bedelingen van de armenzorg. Heeft de Tafel van de Heilige Geest tijdens de tweede helft van de 18de eeuw werkelijk getracht de meest schrijnende nood te lenigen in duurtelijaren of werden haar gelden elders besteed ? Waarom werden tijdens de eerste dertig jaren van de 18de eeuw zo vaak negatieve saldi bekomen en hoe kwam het dan dat in de daaropvolgende decennia de uitgaven aanzienlijk konden dalen ? Een meer gedetailleerde ontleding van zowel de inkomsten als de uitgaven kan hierop misschien een antwoord bieden.

5.b Een verdere ontleding van de inkomsten.

Bij de inkomsten kunnen grosso modo twee vaste rubrieken onderscheiden worden.

- Een eerste post waren de inkomsten van de renten en obligaties op het bezit van de Tafel van de Heilige Geest. Al deze bezittingen waren opgenomen in een 'manuaal van renten en cijzen' (16). In dit 'manuaal' werden zelden de opervlakten weergegeven, zodat de preciese omvang van de hoeven en landerijen van de armeninstelling niet achterhaald kon worden. Tot 1771 werd een deel van deze renten in natura (19 viertelen of 1512,4 l rogge) ontvangen. Na 1771 werden alle roggerenten omgerekend en werden voor deze post nog enkel geldbedragen in ontvangst genomen.
- Een tweede belangrijke en vaste bron van inkomsten waren de bedragen uit de omhalingen en het offerblok in de kerk. Bij deze post moeten ook de inkomsten uit de armenbussen in de herbergen gerekend worden.

Naast deze twee vaste inkomensbronnen konden de armenmeesters nu en dan eens rekenen op enige supplementaire inkomsten. Deze in-

(16) R.A.A., O.G.A. Loenhout, nr. 128.

komsten, die wij onder de rubriek 'varia' zullen behandelen, bestonden voornamelijk uit tijdelijke interesten op geleend kapitaal, de verkoop van inboedels van armen en de winst op de uitbesteding van arme personen, die bij het gezin waarin zij ondergebracht waren 'hun kost' verdiend hadden.

In de volgende tabel wordt het belang en het aandeel van de diverse posten weergegeven (zie volgende bladzijde).

Net zoals in Hoogstraten en Wuustwezel (17) bestond het leeuwen-aandeel van de totale inkomsten uit de inkomsten van rente en obligaties op het bezit van huizen en gronden. Tot 1733 bleven de inkomsten van deze post op een vrij gelijk peil. Het jaar daarop was het bedrag van de geld rente gestegen met ruim 200 gulden. Vanaf dan bleven de inkomsten van renten en obligaties rond hetzelfde peil hangen. De grootste schommelingen werden uiteindelijk veroorzaakt door roggerenten die in geld uitbetaald moesten worden, naargelang de prijs van de rogge.

Deze uitbetaling van renten in natura had zeker voordeel voor de armeninstelling. Enerzijds werden op die manier haar inkomsten gedeeltelijk behoed voor muntdevaluaties, anderzijds lagen de inkomsten bij graanschaarste en hoge graanprijzen iets hoger, en moest het graan, vereist voor de bedeling, in zulke jaren niet volledig op de markt gekocht worden (18).

De omhalingen voor de armen via de schaal, de offerblok of de armenbussen brachten al bij al weinig op. Het aandeel van deze

-
- (17) DEVOS, Noodlijdenden en armenpolitiek, pp. 32-35;
VANHAUTE, 'De armenzorg op het Antwerpse platteland', p. 29;
VAN LAER, De rekeningen van de Tafel van de Heilige Geest
(kandidatuursoefening), p. 3.
(18) TITS-DIEVAIDE, 'Les tables des pauvres', p. 573.

tabel 37 : ontleding van de inkomsten van de Tafel van de Heilige Geest in de 18de eeuw (in gulden Brabants).

	renten en obligaties		schaal+offerblok+armenbussen		voorzien	
	totaal gem./jaar	%	totaal gem./jaar	%	totaal gem./jaar	%
1712/19	3196	90,98 %	295	7,27 %	62	1,75 %
1721/29	3540	84,97 %	244	5,87 %	382	9,16 %
1732/34	2033	79,63 %	137	5,36 %	383	15,01 %
1741/49	6288	94,21 %	360	5,40 %	26	0,39 %
1750/58	6422	92,69 %	424	6,11 %	83	1,20 %
1760/67	6200	92,07 %	460	6,83 %	74	1,10 %
1770/79	7191	93,29 %	475	6,17 %	42	0,54 %
1780/91	12591	89,42 %	1294	9,18 %	198	1,40 %

inkomster schommelde tussen 5 en 7 %.

Enkel naar het einde van de 18de eeuw, in de jaren tachtig werd een hoger % bekomen : de jaarlijkse gemiddelde inkomsten uit de schaal en armenbussen was toen ruim 100 gulden.

De variabele inkomsten waren zeer beperkt. Enkel in de jaren twintig en dertig van de 18de eeuw werden grotere aandelen genoteerd, als gevolg van de interesten op leningen, door het dorpsbestuur aangegaan.

5.c. Een verdere ontleding van de uitgaven.

In de meeste studies over de armenzorg wordt er onderscheid gemaakt tussen de uitgaven, de bedeling van de armen besteed worden, en de uitgaven voor het beheer van de instelling zelf. Laatst vernoemde post slurpte vaak een belangrijk deel van de uitgaven op.

In Kalmthout werd in de 18de eeuw gemiddeld 85 % van de beschikbare gelden besteed aan de armenzorg; de resterende 15 % diende voor de beheers- en administratiekosten van de instelling zelf (19).

In Hoogstraten was dit aandeel gedurende de 18de en het begin van de 19de eeuw bijna het dubbele, nl. 25 tot 30 % van de totale uitgaven.

E. Vanhaute merkte echter op dat Hoogstraten, als dienstencentrum, enigszins afweek van de zuiver rurale gemeenten uit de Antwerpse Kempen, omdat de armentafel van Hoogstraten al zeer vroeg financieel actief was.

Werd op het Antwerpse platteland globaal genomen 80 tot 90 % van hun uitgaven besteed aan de behoeftigen (20).

(19) DEVOS, Noodlijdenden en armenpolitiek, p. 49

(20) VANHAUTE, 'De armenzorg op het Antwerpse platte- (z.o.z.)

C. Maréchal vond echter voor de armeninstellingen van Brecht op het einde van de 16de eeuw het begin 17de eeuw heel andere verhoudingen. De 'huisarmen' besteedden slechts 25-36 % van hun uitgaven in specie aan de armenzorg. Voor de 'Tafel van de Heilige Geest' was dit 38 tot 50 %. Bij de uitgaven in natura lagen de verhoudingen iets gunstiger voor de armen : hiervan werd gemiddeld 14 % aan hen besteed.

Het grootste deel van de uitgaven werd in Brecht echter opgeslorpt door het beheer en het onderhoud van het patrimonium en de administratie. Ook de investeringen en de vergoedingen voor 'ideologieverspreiders' (schoolmeesters, koster en pastoor) namen een belangrijk aandeel in (21).

Voor het Vlaamse platteland vonden we inlichtingen bij D. Lamarcq en Secelle (22).

In de gemeenten Voorde en Hofstade (Land van Aalst) werd in 1745 slechts 6,53 en 7,27 % van de totale uitgaven besteed aan de 'administratie'.

In Nevele lag het aandeel van de administratiekosten en de aflossing van renten echter veel hoger, nl. tussen 15 en 60 % (gemiddeld 27 %). Vooral de aflossingen van renten nam in deze gemeenten soms zeer hoge aandelen in (23).

Onderstaande tabel geeft het aandeel van de uitgaven voor de armen aan in het achttiende-eeuwse Loenhout.

land', pp.45-50;

VAN LAER, De rekeningen van Tafel van de Heilige Geest, p. 11.

(21) MARECHAL, 'Armenzorg te Brecht', p. 42 en pp. 51-52.

(22) LAMARCO, 'Armoede en armenzorg', p. 21.

(23) SECELLE, 'Sociaal-economische polarisatie', p. 80.

tabel 38 : uitgaven voor de armen (in gulden Brabants).

	TOT. BEDRAG	JAARL. GEM.	INDEX	% v.d. tot. uitgaven
1712/19	3353 f1.	671 f1.	100	94,13 %
1721/29	4317 f1.	720 f1.	107	92,39 %
1732/34	2486 f1.	828 f1.	123	92,78 %
1741/49	5952 f1.	850 f1.	127	90,65 %
1750/58	5401 f1.	772 f1.	115	92,81 %
1760/67	4160 f1.	693 f1.	103	93,09 %
1770/79	7085 f1.	1012 f1.	151	93,69 %
1780/91	11442 f1.	953 f1.	142	92,98 %

Ruim 90 % van de totale uitgaven van de Loenhoutse 'Tafel van de Heilige Geest' werd gebruikt voor de bedeling aan armen. De overige 7 à 10 % werd besteed voor diverse doeleinden.

Een eerste deel hiervan ging naar de administratie van de instelling zelf : het opmaken en bundelen van de manualen, het schrijven en opstellen van de rekeningen en het 'auditierect' van schout en schepenen. Tevens kregen de schout, schepenen en de pastoor elk jaar een paar schoenen. De pastoor ontving daarenboven jaarlijks een bedrag van 5 gulden Brabants als 'Beneficie' van de Tafel van de Heilige Geest. Een laatste vaste uitgave was een natura loon van 3 viertelen rogge (238,8 liter) voor het verdrijven van de honden uit de kerk. De betaling van de dorpslasten van arme personen en de aflossing van schulden vormden 2 bijkomende, niet vaste-uitgavenposten.

Als gevolg van het vrij stabiele aandeel van de uitgaven voor de armen (om en bij de 90 %) in de totale uitgaven, hadden beide uitgavenoverzichten een zeer gelijk verloop, namelijk een gema-

tigde stijging tot 1750, een daling in de daaropvolgende decennia en een forse stijging na 1770, gevolgd door en stagnatie en zelfs een daling naar het einde van de eeuw toe.

Hoe werden de steungelden verdeeld ? Bij een verdere ontleding van de uitgaven voor de armen gaan we na welk aandeel van de gelden effectief uitgedeeld werden en welk aandeel naar de uitbesteding van arme personen ging.

5.c.1. De besteding van de armen.

De uitbesteding van arme personen was een van de belangrijkste taken van de armeninstelling op het platteland : 'dans les communes rurales qui n'ont pas d'hospices, les bureaux de bienfaisance pourvoient en outre aux services médicaux des indigents, aux placements des infirmes, des vieillards, des orphelins, des enfants trouvés etc. ' (24). Het gaat hier dus om een groep steungenietenden die niet in staat waren om in hun eigen levensonderhoud te voorzien en die op initiatief van de Helige Geesttafel uitbesteed werden aan particuliere personen.

Meestal werden deze armen voor een jaar uitbesteed aan diegene die hem aan de laagste prijs wilde onderhouden. Daarenboven waren aan de uitbesteding bepaalde voorwaarden verbonden : de bestedeling moest behoorlijk geschoeid, gevoed en behandeld worden. Zijn kleding, die hij meestal van de armeninstelling ontving, moest regelmatig hersteld worden. De arme mannen moesten gratis geschoren worden en de kinderen moesten minstens 2 maanden per jaar naar school gaan (25).

(24) citaat uit 'Exposé de la situation', geciteerd door VANHAUTE, 'De armenzorg op het Antwerpse platteland', p. 81.

(25) R.A.A., K.A. Loenhout, nr. 108 : voor de integrale tekst, zie bijlage (9).

tabel 39 : uitbesteding van armen in Loenhout in de 18de eeuw
(in gulden Brabants).

	TOT. BEDRAG	JAARL. GEM.	INDEX	% v.d. tot. uitgaven
1712/19	1174 fl. ¹	235 fl.	100	35,02 %
1721/29	1535 fl.	256 fl.	109	35,56 %
1732/34	914 fl.	305 fl.	130	36,78 %
1741/49	1328 fl.	190 fl.	81	22,31 %
1750/58	824 fl.	118 fl.	50	15,25 %
1760/67	664 fl.	111 fl.	47	15,96 %
1770/79	1729 fl.	247 fl.	105	24,40 %
1780/91	4024 fl.	335 fl.	143	35,17 %

Tot en met het derde decennium van de 18de eeuw spendeerde de Loenhoutse Tafel van de Heilige Geest ruim 1/3 van haar uitgaven voor de armenzorg aan de uitbesteding van arme personen. Ondanks de blijvende stijging van de uitgaven in de jaren veertig, namen de aandelen voor de uitbesteding zowel absoluut als relatief af. In de jaren vijftig en zestig werd het absolute minimum bereikt : de uitgaven voor bestedingen waren nog nauwelijks de helft van die van een halve eeuw voordien. Vanaf de jaren zeventig trad er een aanzienlijke stijging op. In de jaren tachtig bedroeg het aandeel van de uitgaven voor de uitbestedingen opnieuw een derde van de totale uitgaven voor de armen.

Met degelijke hoge aandelen stond Loenhout niet alleen.

In Hoogstraten werd gedurende de 18de eeuw eveneens ruim 30 tot 40 % van de totale uitgaven besteed aan onderhoudsgeld (26). Ook

(26) VAN LAER, De rekeningen van de tafel, p. 16.

in de eerste helft van de 19de eeuw werd op het platteland van de Antwerpse Kempen gemiddeld $1/5 - 1/3$ van de totale uitgaven van de armenzorg opgeslorpt door de kosten voor de uitbestedingen (27).

In Kalmthout lagen de uitgaven voor de bestedingen echter veel lager in de eerste helft van de 18de eeuw. In de tweede helft van de eeuw werden daarentegen meer en meer armen uitbesteed (28).

In Nevele was gedurende de 18de eeuw gemiddeld $1/4$ van de uitgaven voor de armen bestemd voor onderhoudsgeld. Tot de jaren '20 van de 18de eeuw werd echter tot $1/3$ van de totale uitgaven besteed aan uitbestedingen. In de daaropvolgende decennia daalde dit aandeel echter, maar opnieuw werd voor het einde van de 18de eeuw een stijging vastgesteld (29).

In de volgende tabel gaan we na hoeveel mensen gemiddeld jaarlijks uitbesteed werden en hoeveel er voor een uitbesteding betaald werd. Let wel : het aantal uitbesteede personen dat per decennium vermeld wordt, komt niet overeen met het effectieve aantal bestedingen aangezien meerdere van hen verschillende jaren na elkaar in een gezin geplaatst waren.

(27) VANHAUTE, 'De armenzorg op het Antwerpse platteland', pp. 45-47.

(28) DEVOS, Noodlijdenden en armenpolitiek, pp. 60-68 : wij menen echter dat het aandeel van de bestedingsuitgaven onderschat zijn omdat uit de tabel op pp. 65-68 en uit de grafiek 11 blijkt dat een groot aandeel ongespecificeerde uitgaven vermeld zijn.

(29) SECELLE, Sociaal-economische polarisatie, pp. 91 en 93.

tabel 40 : jaarlijks aantal uitbestede armen en gemiddelde uitkeringen van onderhoudsgelden tijdens de 18de eeuw in Loenhout.

	totaal aantal uitbestede personen	gemiddeld aantal uitbestede personen per jaar	gemiddeld bedrag per bestedeling	index
1712/19	64	13	18,35 fl.	100
1721/29	90	13	17,06 fl.	93
1732/34	56	19	16,33 fl.	89
1741/49	102	15	13,02 fl.	72
1750/58	64	9	12,87 fl.	70
1760/67	35	6	18,97 fl.	103
1770/79	91	13	19,00 fl.	104
1780/91	188	16	21,40 fl.	117

Op uitzondering van de jaren 1750-1760, slorpten de onderhoudskosten voor uitbestede personen gedurende de 18de eeuw ruim, 1/5 tot ruim 1/3 van de totale uitgaven voor de armen op. Toch kwam deze steun slechts toe aan een zeer beperkt deel van de bevolking. Het aantal uitbestede personen vertegenwoordigde nauwelijks meer dan 1 % van de totale bevolking. Tijdens de eerste helft van de 18 de eeuw werden jaarlijks 12-18 personen ondergebracht. In de jaren 50 en 60 daalde dit aandeel echter tot 5 à 9 personen. Op het einde van de 18de eeuw werd opnieuw het niveau van het begin van de 18de eeuw bereikt.

De kostprijs per besteding lag op een vrij hoog niveau. In het begin van de onderzochte periode werd gemiddeld 18 gulden Brabants per persoon uitbetaald. Dit bedrag verminderde echter tot het einde van de jaren 50. Daarna werden opnieuw hogere onder-

houdsgelden per persoon uitgedeeld.

De reële waarde van de onderhoudsgelden kan beter nagegaan worden via de omrekening van dit bedrag in liter rogge. Hiervoor worden de 10 jaarlijkse gemiddelden van de Antwerpse spijkerprijzen voor rogge gebruikt (30).

tabel 41 : omrekening van de onderhoudsgelden in liters rogge.

	tienjaarlijks gem. van de spijkerprijzen (st./viertel)	onderhoudsgeld in liter rogge	index
1712/19	71,7	407 1	100
1721/29	62,9	432 1	106
1732/34	50,6	514 1	126
1741/49	61,5	337 1	83
1750/58	57,3	358 1	88
1760/67	63,7	474 1	116
1770/79	65,0	465 1	114
1780/91	77,1	442 1	109

Indien we uitgaan van een graanbehoefte van 1 liter rogge per dag, dan blijkt dat het onderhoudsgeld enkel voor de periode 1741-1758 onvoldoende is. In het begin van de eeuw daalde de nominale waarde van het onderhoudsgeld, maar steeg de reële waarde ervan. Na 1770 gebeurde precies het omgekeerde : voor een

(30) VERLINDEN, documenten, dl. 1, pp. 514-515.

stijgend aantal noodlijdenden die niet in staat waren in hun eigen levensonderhoud te voorzien, werd een groter bedrag aan onderhoudsgeld uitbetaald. De stijging van de nominale waarde van dit bedrag bleef echter achter op de prijsstijging van het graan. Toch bleek dit bedrag ruimschoots voldoende voor de graanconsumptie van een volwassen persoon. Bovendien werd eveneens de kleding voor de uitbestede arme door de Tafel van de Heilige Geest geschonken.

Ten slotte moet nog opgemerkt worden dat de bovenvermelde tarieven voor het onderhoudsgeld natuurlijk gemiddelde bedragen zijn. Voor de uitbesteding van kinderen werd doorgaans minder betaald dan voor volwassenen en voor het onderhoud van zieken en gebrekkigen werden nogmaals grotere bedragen toegekend. Daarenboven verdienden een aantal bestedelingen een deel van hun onderhoudsgeld terug door arbeid in het gezin, waarin ze geplaatst waren.

5.c.2. Andere vormen van steunverlening.

Naast de onderhoudskosten van uitbesteedde armen werd ruim 50 tot 60 % van de totale uitgaven van de armentafel gebruikt voor andere vormen van steunverlening. Het grootste deel van deze steun kwam toe aan thuiswonende armen, doch de scheiding was niet altijd duidelijk te trekken. Hierboven werd immers aangestipt dat een deel van de uitgaven voor kleding was bestemd van de uitbestede armen. Dit was zeker ook het geval voor de medische kosten en de uitgaven voor begrafenissen en onderwijs. De geld- en voedselbedelingen waren steeds voor behoeftige thuiswonende personen en gezinnen.

Aan de hand van tabel 42 gaan we het belang van deze kosten na.

tabel 42 : overzicht van de diverse vormen van steunverlening
(31).

	voeding	kleding	geld	medische kosten	onderwijs	begrafnis	huur
17/2/19 :							
a	821	1237	105	14,0	/	0,9	/
b	164	247	201	(2,8)	/	(1)	/
c	37,71 %	56,79 %	4,83 %	0,63 %	/	0,04 %	/
1721/29							
a	1303	1315	63	31	/	25	24
b	217	219	10	5	/	4	4
c	47,19 %	47,63 %	2,27 %	1,13 %	/	0,90 %	0,88 %
1732/34							
a	277	1125	111	25	/	14	20
b	92	375	37	8	/	5	7
c	17,63 %	71,54 %	7,06 %	1,60 %	/	0,88 %	1,89 %
1741/49							
a	1447	2395	496	33	119	52	83
b	207	342	71	5	17	7	12
c	31,29 %	51,79 %	10,73 %	0,73 %	2,56 %	1,12 %	1,78 %
1750/58							
a	1547	2344	239	259	96	31	62
b	221	335	34	37	14	4	9
c	33,79 %	51,21 %	5,22 %	5,66 %	2,10 %	0,68 %	1,34 %
1760/67							
a	1416	1565	293	116	54	19	34
b	236	261	49	19	9	3	6
c	40,49 %	44,74 %	8,38 %	3,32 %	1,55 %	0,55 %	0,97 %
1770/79							
a	2115	1919	661	101	94	64	11
b	302	247	95	14	13	9	2
c	42,56 %	38,61 %	13,37 %	2,04 %	1,89 %	1,30 %	0,37 %
1780/92							
a	4026	1923	968	91	169	91	25
b	334	160	81	7	14	8,5	2
c	55,21 %	23,36 %	13,27 %	1,24 %	2,32 %	1,25 %	0,35 %

(31) a het totaal bedrag in gulden Brabants
b het gemiddeld bedrag per jaar in gulden Brabants

In Loenhout, evenals in de andere Noordkempische gemeenten ging de voorkeur van de armenmeesters klaarblijkelijk uit naar steunverlening in natura. Geldbedelingen waren eerder van ondergeschikt belang.

Deze bedelingspolitiek was duidelijk gemotiveerd : wanneer de steun in natura werd verleend, was men zeker van het gebruik ervan; bij geldelijke steun daarentegen was de controle heel wat moeilijker (32).

In de stedelijke armenbureaus, en ook in de plattelandsgemeente Nevele, waren gelduitdelingen in de 18de en 19de eeuw daarentegen de belangrijkste vorm van ondersteuning (33).

Naar het einde van de 18de eeuw werden ook in Loenhout geldbedelingen iets belangrijker, doch al bij al bleef het aandeel t.o.v. andere bedelingsposten beperkt tot maximaal 13 %.

De bedeling van kleding was gedurende de hele beschouwde periode de belangrijkste vorm van steunverlening : deze post slorpte 40 à 50 % van de steunverlening op. Hiervoor hebben we reeds opgemerkt dat een belangrijk deel hiervan naar de uitbestede armen ging.

De voeding nam over het algemeen 30 tot 40 % van de steunverleningskosten in. Naar het einde van de 18de eeuw nam dit aandeel nog toe tot 50 %.

Het uitgedeelde voedingspakket was weinig gevarieerd. De steuntrekkers ontvingen vooral rogge, soms ook brood. Melk en boter werden eveneens vrij frequent uitgedeeld. Eieren, bier, gort, karnemelk, vlees, wijn en jenever daarentegen werden enkel aan zieken uitgedeeld. Voor de verzorging en genezing van deze laatsten werden ook regelmatig dokters- en chirurgijnshonoraria betaald. Evenals de kosten voor de begrafenissen waren deze uitgaven zeer

(32) VANHAUTE, 'De armenzorg op het Antwerpse platteland', p. 53; DEVOS, Noodlijdenden en armenpolitiek, p. 71.

(33) SECELLE, Sociaal-economische polarisatie, pp. 96-97; VANHAUTE, 'De armenzorg op het Antwerpse platteland', p. 55.

situatiegebonden en bleven ze dan ook zeer beperkt.

Pas vanaf de jaren veertig van de 18de eeuw werd er door de Loenhoutse armeninstelling jaarlijks een bedrag uitgekeerd voor het onderwijs van armere kinderen. De schoolmeester ontving hiervoor elk jaar 6 viertelen rogge (477,6 liter) wat neer komt op een gemiddeld aandeel van 2 % in de totale steunverleningsuitgave.

Een laatste vorm van steunverlening die in de rekeningen van Tafel van de Heilige Geest vermeld werd, is de betaling van huis- of huurgelden.

In Nevele en meer algemeen in Zuid- en Binnen-Vlaanderen moesten de armeninstellingen vanaf de tweede helft van de 18de eeuw een groter deel van hun inkomsten besteden aan de bedeling van keuters die hun pacht niet meer konden betalen. In Nevele slorpte deze uitgave in de jaren tachtig van de 18de eeuw zelfs 1/5 van de totale steunverleningsuitgaven op (34).

In Loenhout lag de situatie voor de 18de eeuw echter helemaal anders. Ten eerste waren de bedragen die aan de huishuur besteed werden heel gering. Daarenboven betaalde de Loenhoutse armeninstelling bijna uitsluitend kamerhuren. De steuntrekkers, die in aanmerking kwamen voor deze vorm van bedeling, waren geen kleine pachters, doch veelal alleenstaande weduwen of weduwnaars een kamer betrokken.

In Loenhout was de bedeling van voeding kleding en geld de belangrijkste vorm van steunverlening. In onderstaande tabel gaan we na hoeveel personen en gezinnen jaarlijks een dergelijke steun genoten en hoe groot deze toelagen waren. Voor de

(34) SECELLE, Sociaal-economische polarisatie, pp. 96-97;
LIS-SOLY-VANDAMME, Op vrije voeten ?, p. 114.

tabel 43 : het verloop van de geld- en voedselbedelingen

	VOEDING			GELD	
	gemiddeld aantallen personen per jaar	gemiddeld bedrag vr. voeding in fl, Br.	gemiddelde hoev. rogge a viertelen b liters	gemiddeld aantal personen per jaar	gemiddeld steungeld in gulden Brabants
1712/19	13	12,26	a 2,51 v. b 200,19 l	4	5,25
1721/29	22	9,95	a 2,79 v. b 222,39 l	3	3,92
1732/34	12	7,70	a 2,79 v. b 222,39 l	7	5,04
1740/49	22	9,22	a 2,92 v. b 232,59 l	13	5,45
1750/58	30	7,26	a 1,70 v. b 135,66 l	10	3,32
1760/67	19	12,31	a 2,35 v. b 187,40 l	13	3,67
1770/79	11	33,42	a 2,90 v. b 230,84 l	18	5,33
1780/91	10	34,12	a 2,61 v. b 208,11 l	16	5,21

kledingsrubriek is deze specificering nauwelijks mogelijk, aangezien de uitgaven voor kledingstukken veelal rechtstreeks vergoed werden aan de leveranciers. Daarenboven kwam een belangrijk deel van de kledingskosten ten goede aan de uitbestede armen.

Voor de voedingsrubriek vermelden we zowel het totale bedrag dat per persoon aan voedsel besteed werd als de hoeveelheid rogge, die ieder van hen ontving.

Het gemiddeld uitbetaalde steungeld schommelde gedurende de 18de eeuw tussen 3 en 5 gulden Brabants. De laagste waarden werden geteld in de jaren twintig, vijftig en zestig.

Het stijgende aandeel van de geldbedelingen naar het einde van de 18de eeuw werd dus niet zozeer veroorzaakt door een toename van het geldbedrag dat per persoon werd uitgedeeld, maar eerder door een vermeerdering van het aantal personen die op steungeld konden rekenen.

Met uitzondering van de jaren 1750-1760 bleef ook de gemiddelde hoeveelheid uitgedeelde rogge tijdens de 18de eeuw vrij stabiel, namelijk om en bij de 200 liter rogge per bedeelde persoon. Indien we opnieuw uitgaan van een gemiddelde consumptiebehoefte van 1 liter rogge per dag per persoon, dan was de gemiddelde hoeveelheid uitgedeeld graan per persoon onvoldoende voor de dagelijkse voeding, laat staan voor de voeding van een heel gezin of voor het volledige levensonderhoud.

Hierbij moeten echter 2 bedenkingen gemaakt worden :

1. De gegevens over de graanbedelingen zijn berekende gemiddelden, en verdoezelen dus een deel van de realiteit. Uit de armenrekeningen bleek immers dat een beperkt aantal bedeeden maandelijks een hoeveelheid rogge ontvingen : 10 tot 12 maal per jaar kregen zij dan ook 1, 2 of zelfs 4 lopen rogge, wat neer komt op een totaal van 238, 478 of 955 liter per jaar.

Andere personen of huishoudens ontvingen daarentegen slechts enkele keren per jaar een geringe hoeveelheid rogge. Voor een aantal bedeeden kan dus de graanhoeveelheid die zij van de Tafel van de Heilige Geest ontvingen, voldoende geweest zijn.

2. In de vroegste rekeningen uit de 18de eeuw werden per bedeelde eveneens de kledingstukken, de andere voedingsmiddelen en hun respectievelijke kostprijzen vermeld. In de rekeningen van latere datum werd enkel de totale kostprijs, betaald aan de leveranciers van deze goederen, opgetekend. Uit de eerste

rekeningen bleek echter dat het merendeel van de personen die rogge ontvingen, ook konden rekenen op een aantal kledingstukken en een zekere hoeveelheid melk en boter. Deze supplementaire steun moet waarschijnlijk op het einde van de 18de eeuw in belang zijn toegenomen, aangezien vanaf de jaren zeventig het gemiddelde bedrag voor de uitgedeelde voedingsproducten enorm steeg (zie tabel 43).

Zelden werd echter aan de personen die reeds voedsel ontvangen hadden ook geld uitgedeeld.

5.d. Een nadere omschrijving van de gesteunde armen.

Na een analyse van de aard en de omvang van de bedeling van de Loenhoutse armeninstelling, willen wij, in de mate van het mogelijke, een licht werpen op de ondersteunden zelf.

De informatie over het aantal ondersteunden kon gehaald worden uit de armenrekeningen, daar bij de meeste bedelingen de naam van de steuntrekker werd vermeld. Enkel voor de voedingsproducten als melk, boter, bier, en de kleding was dit niet altijd het geval, maar uit de andere rekeningen bleek dat de personen, die een van deze producten ontvingen meestal elders reeds steun hadden genoten.

Toch levert het meten van de gesteunde bevolking nog andere moeilijkheden op.

Bij de ontleding van het aantal ondersteunden, werd niet altijd even duidelijk of alleen de gezinshoofden als steuntrekkers opgetekend werden, dan wel of ook andere gezinsleden steun ontvingen. Dit probleem werd nog verergerd doordat een groot aantal vrouwen vermeld werden met hun meisjesnaam, en niet als zijnde

de echtgenoot of weduwe van een mannelijk gezinshoofd (35).

Een tweede probleem vormde de groep anonieme steuntrekkers, de zogenaamde 'schamele of onbekende huishoudens'. Voor deze groep kon moeilijk achterhaald worden hoe talrijk zij waren.

Ten derde moeten de uitbestede armen gescheiden worden van de andere steuntrekkers. Voor hen was het immers duidelijk dat zij geen gezinshoofden waren.

Rekening houdend met deze bedenkingen, hebben wij getracht het totaal aantal ondersteunden te benaderen. In eerste instantie werden de uitbestede armen geteld. Vervolgens zijn we ervan uitgegaan dat de rest van de ondersteunden gezinshoofden waren, tenzij het tegendeel kon aangetoond worden. Voor de controle van de gegevens werd enerzijds beroep gedaan op de gegevens uit de armenrekeningen zelf. Anderzijds werden deze laatste gegevens gecontroleerd aan de hand van de volkstellingen, die reeds eerder voor de sociale doorsneden gebruikt werden.

De omzetting van gezinshoofden naar gesteunde bevolking gebeurde aan de hand van een gezinscoëfficiënt, die uit de volkstellingen kon afgeleid worden.

In de volkstelling van 1755 werden de arme huishoudens apart geteld. Hieruit bleek dat de gemiddelde gezinsgrootte 2,83 personen was. Deze eerder lage coëfficiënt kan verklaard worden door een groot aantal alleenstaanden en weduwen.

In een telling van het jaar VIII werden eveneens de arme huishoudens geteld. Voor dit jaar was de gemiddelde gezinsgrootte 3,54 personen. Hoewel ook hier een groot aantal alleenstaanden voorkwamen, werd het gemiddelde vertekend door een groot gezin met negen kinderen.

(35) van de 377 niet-uitbestede steuntrekkers waren 124 vrouwen vermeld met hun meisjesnaam. Dit is 1/3 van het totaal aantal niet uitbestede steuntrekkers.

Een laatste inlichting in verband met de gezinsgrootte van arme huishoudens vonden we in een verslag over de armenzorg van het jaar XII. Hierin werden 35 personen vermeld, verdeeld over tien gezinnen, wat een gemiddelde gezinsgrootte geeft van 3,5 personen per gezin (36). We rekenen de gemiddelde gezinsgrootte op 3 personen per gezin.

In tabel 44 beschouwen we het aantal gesteunde gezinshoofden en het aantal uitbestedelingen tijdens de 18de eeuw, in absolute en in relatieve cijfers (37).

-
- (36) Volkstelling 1755 : A.R.A.B., Fiscaal Officie, nr. 384; telling jaar VIII en verslag jaar XII : R.A.A., Ongeordend archief uit de Franse Tijd.
VANHAUTE, 'De armenzorg op het Antwerpse platteland', p. 82. De auteur berekent voor Hoogstraten, Dessel en Walem de gezinscoëfficiënt van de arme huishoudens in het begin van de 19de eeuw. Deze zijn voor Hoogstraten : 2,8, voor Dessel : 3,8 en voor Walem : 4,0.
- (37) voor de volledige opgaven per jaar, zie bijlage 10. Het aantal gezinnen bedraagt in 1698 : 250 i, in 1740 : 252; in 1755 : 256; in 1801 : 298. Het totaal aantal inwoners is in 1698 : 1126; in 1740 : ca. 1196; in 1755 : 1190; in 1784/85 : 1259; in 1789 : 1373; in 1801 : 1464 en in 1804 : 1525.

tabel 44 : gemiddelde van de gesteunde gezinshoofden, gesteunde bevolking en % t.o.v. van het totaal aantal gezinshoofden en de totale bevolking.

	aantal huishoudens	% van totaal aantal huishoudens	aantal uitbesteden	totaal aantal ondersteunden	% van de totale bevolking
1712/19	17	6,80	13	65	5,77
1721/29	22		13	79	
1732/34	19		19	71	
1741/49	30	11,90	15	101	8,64
1750/58	28	9,38	9	91	7,65
1755	24	9,38	5	73	6,13
1760/67	24		6	81	
1770/79	22		13	80	
1780/91	20	6,71	16	74	5,39-5,88
1799	14	4,70		56	3,83
1804	10		6	41	3,69

Tijdens de 18de eeuw werd steeds 3 tot 8 % van de Loenhoutse bevolking door de armentafel ondersteund. Het hoogtepunt werd bereikt omstreeks het midden van de 18de eeuw : 6 à 8 % van de bevolking ontving toen steun. Naar het einde van de 18de eeuw daalde het aantal ondersteunden echter tot 5 % en later tot 3 % van de totale bevolking. Het aandeel der ondersteunde gezinnen lag echter iets hoger en schommelde tussen 5 en 11 %.

In Hoogstraten werden tijdens het laatste kwart van de 18de eeuw iets hogere aandelen gevonden : in 'normale' jaren werd 5 tot 10 % van de inwoners bedeed door de armenbureau's (38).

(38) VANHAUTE, 'De armenzorg', p. 57.

Op het Oostvlaamse platteland werd op het einde van de 18de eeuw, en op het begin van de 19de eeuw 9 à 10 % van de totale bevolking ondersteund. In het Land van Aalst ontving in 1795 11,96 % van de bevolking steun van de armendis. Nogmaals 10,25 % werd als arme beschouwd, wat betekent dat niet minder dan 22,22 % van de totale bevolking arm werd genoemd (39).

In vergelijking met de andere regio's werd in de Noorderkempen dus een betrekkelijk klein deel van de bevolking ondersteund (40).

Toch moet deze vaststelling enigszins genuanceerd worden. Ten eerste zijn de gegevens uit de rekeningen van de Tafel van de Heilige Geest geen perfecte meter voor de omvang van de armoede of behoeftigheid. De omvang van de bedeling, en ook van het aantal bedeelden wordt immers bepaald door velerlei factoren, waaronder de financiële mogelijkheden van de armeninstelling, de houding van de armenmeester ten opzichte van armoede en de daaraan verbonden normen en prioriteiten voor de armenzorg. Daarenboven hebben wij het aantal ondersteunde geteld op basis van de jaarlijks opgemaakte rekeningen, waardoor de steuntrekkers van de omliggende jaren niet meegerekend zijn.

We kunnen de beperktheid van deze methode het best illustreren aan de hand van de armenrekening van 1755 en de volkstelling van datzelfde jaar.

In 1755 werden 26 gezinnen door de armentafel ondersteund waarvan er 3 'anonieme huishoudens' waren. Acht personen werden uitbesteed.

(39) VANDENBROEKE, Sociale geschiedenis, pp. 266-267;
LAMARCO, 'Armoede en armenzorg', p. 10.

(40) LIS, Social Change, p. 50;
BONENFANT, Le problème du pauperisme, p. 26.

In de volkstelling van 1755 werden 24 gezinnen genoteerd als 'levend van de Tafel van de Heilige Geest'. Van deze 24 gezinnen ontvingen er in 1755 slechts 7 steun, wat het aantal al dan niet ondersteunde arme gezinnen brengt op een totaal van 38 (de drie anonieme gezinnen werden er niet bijgeteld).

Vervolgens werd voor de periode 1745-1765 onderzocht welke gezinnen uit de doorsnede van 1755 eens in aanmerking gekomen waren voor armensteun. Uit deze steekproef bleek dat 43 van 265 gezinnen (16,80 %) eens in de beschouwde periode van 20 jaar armensteun hadden ontvangen. Bijna 40 % van hen was meer dan 5 jaar ondersteund. Bij slechts 6 van deze gezinnen bleef de armensteun beperkt tot één jaar.

Uit deze steekproef kunnen 2 opmerkingen weerhouden worden :

- a. De arme huishoudens ontvingen niet noodzakelijk jaarlijks armensteun van de Heilige Geesttafel.
- b. Een telling van het aantal armen op basis van de rekeningen van de armeninstelling is allesbehalve nauwkeurig. Via de ontleiding van deze rekeningen worden we enkel ingelicht over een beperkte groep structurele armen. Enkel een beschouwing over een langere periode op basis van een volledige reeks armenrekeningen kan een licht werpen op een grotere groep conjuncturele armen, die nu en dan eens aangewezen zijn op steun.

Ten einde een duidelijker beeld te schetsen van de ondersteunde armen, gaan we voor de doorsnede van 1755-1758 en de doorsnede van 1798-1801, die beiden een beroepsstructuur bevatten, na wie deze steuntrekkers precies waren, welk beroep zij eventueel uitoefenden en welke exploitatie zij eventueel uitbaatten. Voor de doorsnede van het midden van de 18de eeuw worden zowel de steuntrekkers uit de rekeningen van de Tafel van de Heilige Geest over de periode 1745-1765, als de armen uit de volkstelling van 1755 in beschouwing genomen.

Aangezien voor het einde van de 18de eeuw slechts rekeningen

bewaard zijn tot 1791, beperken wij ons tot die armen, die in de telling van het jaar VIII vermeld staan als levend van de Tafel van de Heilige Geest.

1. De doorsnede van 1755-1758.

Van de 43 ondersteunde armen waren er 11 die als beroep landbouwer opgegeven hadden. Drie ervan werden niet in de bedeboeken teruggevonden en waren waarschijnlijk vrijgesteld van belastingen. De andere arme landbouwers exploiteerden allen een uitbating kleiner dan 3 p.m. (-5 ha). Vijf ondersteunden waren landarbeiders. Op een totaal van 17 arbeiders in 1755 betekent dit dat bijna 1/3 van deze rurale arbeiders tijdens de beschouwde periode beroep moest doen op de Tafel van de Heilige Geest.

In de nijverheidssector werden 14 ondersteunde gezinshoofden geteld, nl. 7 wevers, 1 schoenlapper, 1 bezembinder, 1 metser, 1 dekker, 1 timmerman en 2 spinsters. De helft ervan had geen uitbating, werd niet in de bedeboeken teruggevonden, en was dus vrijgesteld van belastingen. Van de overige 7 hadden er 5 een uitbating kleiner dan 1 p.m. De overige 2, met een uitbating van +1 p.m. hadden beiden een bijberoep in de landbouw.

Tot slot waren er nog 13 ondersteunde armen voor wie geen beroep vermeld werd.

2. De doorsnede van 1798-1801.

Aangezien we voor deze doorsnede enkel inlichtingen hebben over de gezinshoofden die in de telling van 1799 als arm vermeld zijn, gaat het hier slechts om 13 personen.

Twee van de 13 arme gezinshoofden noemden zich 'landbouwer', hoewel ze beiden een uitbating hadden die kleiner was dan 1 p.m. Vijf andere arme gezinshoofden zijn in de landbouw tewerkgesteld als landarbeiders. De nijverheidssector werd vertegenwoordigd door een hoefsmid en metser. Voor de resterende 4 armen werd geen beroepsvermelding gegeven. Het gaat hier om 3 bejaarde koppels en een weduwe.

Hoe summier deze gegevens ook zijn, kunnen er toch enkele voorlopige conclusies getrokken worden. Buiten de traditioneel gesteunden als weduwen en wezen, moesten twee categorieën van gezinshoofden met een beroep regelmatig gesteund worden. Deze twee waren de landarbeiders en de kleine landbouwers enerzijds, en de kleine ambachtsslui anderzijds.

Toch bestond er naar het einde van de 18de eeuw, ondanks een toename van het aantal landarbeiders, een tendens om steeds minder thuiswonende gezinshoofden te ondersteunen. Van dan af verlegde de armeninstelling haar prioriteiten eerder naar de uitbestedingen.

5.e. Besluit.

Het jaarlijks aantal ondersteunde armen schommelde in de achttiende eeuw tussen 3 en 8 %. In vergelijking met andere regio's was dit eerder laag. Bij deze vaststelling merkte P. Bonenfant op : 'Ceci est évidemment paradoxale : la région agricole la plus pauvre aurait été en 1755 celle qui comptait les moins d'indigents' (41). Ook baron de Kevelberg verklaarde in 1817 : 'The poor are the most numerous in the richest and most fruitful areas. The district of Turnhout, which is in fact nothing more than a heath put under the plough, holds no more than two or four needy among every 100 souls' (42).

Bovendien nam in Loenhout het aantal thuiszittende ondersteunden af bij de geleidelijke, doch toenemende bedrijfsversnippering en bij een toename van het aantal landarbeiders op het einde van de achttiende eeuw.

(41) BONENFANT, Le problème du pauperisme, p. 26.

(42) LIS, Social Change, p. 50 cit. baron de Kevelberg.

De uitgaven voor de armenzorg stegen nochtans vanaf de jaren zeventig van de achttiende eeuw. Deze stijging werd vnl. opgeslorpt door een toename van het aantal uitbestede personen en de bedragen voor deze uitbestedingen.

Ook werden de gemiddelde bedragen voor de voedselbedeling vanaf de jaren zeventig groter.

Enkel de gelduitdelingen bleven op hetzelfde peil en kwamen ten goede aan een groter aantal personen.

Toch leek het erop dat de prioriteiten van de Tafel van de Heilige Geest steeds meer kwamen te liggen op de ondersteuning van een beperkt aantal uitbestedelingen. De kosten voor de plaatsing van deze bestedingen lagen trouwens gedurende de hele periode vrij hoog. Zij namen doorgaans 1/3 van de totale uitgaven in.

6. ALGEMEEN BESLUIT.

Met deze microstudie van de Noorderkempische plattelandsgemeente Loenhout hebben wij een bijdrage willen leveren tot het onderzoek naar de sociaal-economische geschiedenis van het platteland tijdens de transitieperiode 1750-1850. Opzettelijk werd een gemeente gekozen die niet in de reeds vaak bestudeerde Zuid- en Binnenvlaamse regio lag. Het lag immers in onze bedoeling de werking na te gaan van een nog traditionele en gesloten plattelandsgemeente, gelegen in een sterk geïsoleerd gebied van het oude Hertogdom Brabant.

Hierbij werd uitgegaan van een onderzoek naar de evolutie van de bevolking, van de beroepsactiviteit, en de exploitatiestructuur en daar waar mogelijk van de bezitsverhoudingen.

Deze globale evolutieschetsen werden verder uitgewerkt en geconcretiseerd door de verschillende gegevens aan elkaar te correleren, en andere informatiebronnen in te voegen. Voor de achttiende eeuw werden drie bevolkingsdoorsneden opgemaakt, waarin per gezin een zo ruim mogelijk informatiebestand werd opgesteld. Op die manier kon een duidelijke schets van de sociale realiteit geboden worden.

Deze methode is geenszins vrij van kritiek. In de eerste plaats waren de gegevens, die in de bronnen teruggevonden werden, vrij beperkt en ietwat eenzijdig. Daarenboven ging het bijna uitsluitend om fiscale bronnen, die enkel in statistieken konden verwerkt worden. Bij gebrek aan verhalende bronnen (zoals bijvoorbeeld resolutieboeken) konden deze gegevens niet gecontroleerd en geïllustreerd worden.

Loenhout was tijdens de achttiende eeuw een overwegend agrarische gemeente : twee derde van de gezinshoofden was direct tewerkgesteld in de landbouw. Bovendien had een groot deel van de gezinshoofden uit de niet-agrarische sector een bijberoep in de landbouw.

Enige huisnijverheid van buitenregionale betekenis was onbestaand.

Op demografisch vlak kende Loenhout gedurende de achttiende eeuw eerder een trage bevolkingsgroei. Naar het einde van de achttiende eeuw en in het eerste kwart van de negentiende eeuw nam de bevolking iets sneller toe. Vanaf het midden van de negentiende eeuw vertraagde deze groei reeds opnieuw. In de laatste twee decennia van de negentiende eeuw trad er een daling op. De snellere groei van de bevolking en van het aantal gezinnen in de tweede helft van de achttiende eeuw ging niet gepaard met een evenredige toename van het aantal exploitaties.

Enerzijds konden hierdoor steeds minder gezinnen over een exploitatie beschikken. Langs de andere kant resulteerde dit in een toename van het aantal kleine en zeer kleine uitbatingen. Deze evolutie was vooral nadelig voor de middelgrote uitbatingen (1 tot 3 p.m.), die zowel absoluut als relatief achteruit gingen. De grote bedrijven bleven gedurende de hele beschouwde periode op hetzelfde peil.

De bedrijfsinkrimping werd doorgezet in de negentiende eeuw : in 1846 en 1866 waren ongeveer 50 % van de bedrijven kleiner dan 1 ha. Slechts naar het einde van de negentiende eeuw kwam aan deze evolutie een einde. Gelijktijdig met een daling van de bevolking, liep ook het aantal uitbatingen sterk terug. Deze achteruitgang was voornamelijk toe te schrijven aan een afname van de kleine uitbatingen (-2 ha).

Aan de toenemende bedrijfsversnippering kunnen voor de achttiende eeuw twee vaststellingen gekoppeld worden.

Enerzijds steeg de gemiddelde gezinsgrootte bij de agrarische bevolking naar het einde van de achttiende eeuw, als gevolg van een groter aantal +16-jarige inwonende kinderen. Tevens nam het personeelsbestand af.

Anderzijds werden naar het einde van de achttiende eeuw meer

landarbeiders en kleine boeren geteld : 1/3 van de gezinnen uit de agrarische sector baatte een exploitatie uit die kleiner was dan 1 p.m. (-2 ha). In het midden van de achttiende eeuw vertegenwoordigden zij nog slechts 15 %.

De verhouding tussen het aantal eigengeërfde bedrijven en pachtbedrijven kon enkel voor het einde van de achttiende eeuw en de negentiende eeuw achterhaald worden. Op het einde van de achttiende eeuw werden 1/3 van de totale uitbatingen in pacht gehouden. Deze verhouding gold voor alle bedrijfscategoriën, met uitzondering van de bedrijven van +20 p.m. (+20 ha), die allen pachthoeven waren van het klooster van St.-Margrietendael of van de heer van Loenhout. Deze laatste was trouwens de belangrijkste eigenaar van de pachtgronden : in 1798 had hij 150 ha in zijn bezit. de andere pachtgronden waren vooral in het bezit van eigenaars die buiten Loenhout woonden (vnl. uit de omliggende gemeenten) of van erfgenamen. In Loenhout zelf waren slechts weinigen eigenaar van pachtgronden.

In het midden van de negentiende eeuw waren de eigendomsverhoudingen veel nadeliger : slechts 44 % van de exploitanten was nog eigengeërfd. Vooral de zeer kleine bedrijven en de zeer grote bedrijven werden in pacht gehouden. Naar het einde van de negentiende eeuw trad een lichte normalisering van de bezit-pachtverhouding op, hoewel nog 45 % van de bedrijven in pacht gehouden werd.

Op agrarisch vlak was de Noorderkempen één van de minst vruchtbare regio's in Vlaanderen. In het begin van de negentiende eeuw lag de productiviteit er gemiddeld 1/3 tot 1/4 lager dan elders. Dit impliceerde dat de minimumgrens voor een leefbaar subsistentiebedrijf er wellicht hoger lag en dat het houden van vee er belangrijk was voor de mestproductie.

Uit een combinatie van de gegevens over de graanvoorraden en de exploitatiegrootte bleek dat de bedrijven van -1 p.m. (-2 ha)

geenszins rendabel waren als volwaardig landbouwbedrijf. De middelgrote bedrijven (1 à 3 p.m. of 2 à 5 ha) produceerden in normale oogstjaren misschien voldoende voor de voeding van een gezin, maar bij een mislukte graanoogst was hun opbrengst veelal onvoldoende. Pas op de bedrijven van +3 p.m. (+5 ha) kwamen altijd graanoverschotten voor.

Als gevolg van de hoge mestbehoefte van de Kempische zandgronden was het veebezit een belangrijk gegeven op de Loenhoutse bedrijven. De vee-intensiteit lag er dan ook zeer hoog, nl. 1,4 à 1,5 runderen per ha akkerland. Eveneens werd er een sterke correlatie waargenomen tussen de grootte van de bedrijven en het aantal stuks vee. Op de bedrijven van +1 p.m. werden practisch altijd runderen gehouden. Het aantal variëerden van 2 à 5 runderen op de kleinste bedrijven tot meer dan 20 op de allergrootste bedrijven.

Voor de trekkrachten lag de scheidingslijn op bedrijven van +3 p.m. In deze bedrijven werden vnl. paarden gehouden; in de middelgrote bedrijven lag het zwaartepunt daarentegen op het bezit van een os.

De schapenteelt was in Loenhout in de achttiende eeuw nog zeer omvangrijk. Gedurende de hele eeuw werden een 20 à 30 kudden geteld.

De schaapskudden kwamen vooral voor op de grootste bedrijven. Nochtans zou men kunnen denken dat ook op de kleinere bedrijven schapen konden gehouden worden, aangezien Loenhout in de achttiende eeuw nog een enorme hoeveelheid gemene gronden bezat, waarop het vee geweid kon worden.

In de negentiende eeuw, met de verkoop en de gedeeltelijke ontginning van de gemene gronden, zou de schapenteelt volledig verdwijnen.

Het belang van de gemene gronden mag trouwens niet onderschat worden. De (extra-)inkomsten uit deze gronden hebben waarschijnlijk de verpaupering van menig dagloner of keuter kunnen voorko-

men, of althans kunnen beperken.

Op sociaal vlak werd immers een toenemende polarisatie waargenomen. Deze polarisatiebeweging kwam het duidelijkst tot uiting in de agrarische sector, waar het aantal zeer kleine exploitanten en landarbeiders toenam.

Of deze evolutie ook werkelijk resulteerde in een verarming van deze bevolkingsgroepen kon moeilijk nagegaan worden.

De enige bronnen die ons konden inlichten over de armoede in het achttiende-eeuwse Loenhout waren de rekeningen van de Tafel van de Heilige Geest. Hoewel we aan de hand van deze bronnen konden vaststellen dat een belangrijk deel van de dagloners, keuters en kleine ambachtsslieden nu en dan eens steun genoten, werd toch duidelijk dat de prioriteit van de armeninstelling eerder ging naar de ondersteuning van een beperkt aantal structurele armen, zoals weduwen, wezen, bejaarden en zieken. Deze beleidsoptie werd nog verstrakt naar het einde van de achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw.

Tot slot willen we erop wijzen dat de door ons onderzochte achttiende-eeuwse evolutie, met de toename van het aantal kleine uitbatingen en de ontwikkeling van een rurale daglonersklasse, o.i. vooral moet gezien worden als een voorspel op de negentiende-eeuwse transformatie.

In de negentiende eeuw bleef het aantal mini-uitbatingen stijgen. Het grootste deel van deze bedrijfjes werd gepacht. De verkoop van de gemene gronden betekende waarschijnlijk een inkomensderving voor deze keuterboeren en dagloners.

De bedrijfsversnippering duurde tot het laatste kwart van de 19de eeuw. Daarna werd een aanzienlijk deel van de kleinste bedrijfjes uitgestoten. De agrarische dagloners verlieten wellicht de agrarische sector om definitief over te gaan naar de industriële loonarbeid.

LIJST VAN DE BIJLAGEN

Bijlage 1 : Absolute bevolkingscijfers van Loenhout.

Bijlage 2 : Dubbelberoepen in 1755.

Bijlage 3 : Overzicht van de beroepen in 1755 en 1801.

Bijlage 4 : Uittreksel uit het bedeboek van 1758.

Bijlage 5 : Het grondgebruik in Loenhout in het begin van de
19de eeuw.

Bijlage 6 : De basisgegevens van de 4 doorsneden.

Bijlage 7 : Bewerking van de basisgegevens van de doorsneden van
1740, 1755-1758 en 1798-1801.

Bijlage 8 : De inkomsten en de uitgaven van de Tafel van de
Heilige Geest.

Bijlage 9 : Voorwaarden voor de uitbesteding van arme personen,
1776.

Bijlage 10 : Aantal ondersteunde personen.

Bijlage 11 : Kopie van de Kaart van Ferraris.

Bijlage 12 : Kopie van een wegenkaart uit de Franse Tijd.

BIJLAGE 1 : ABSOLUTE BEVOLKING VAN LOENHOUT.

De informatie werd geput uit :

- De bevolkingstellingen van 1693, 1698, de graantelling van 1709 en de bevolkingstellingen van 1755 en 1801.
- VAN DER PAAL (E), Dossier van het voorbereidend onderzoek 1946 : gemeente Loenhout, (in opdracht van het Ministerie van Openbare Werken), 1947 : voor de jaren 1926, 1945, 1946.
- Infoblad Loenhout, 1985 : voor de jaren 1580, 1804, 1815, 1840, 1850, 1900, 1920, 1940, 1976.
- A.R.A.B., Geheime Raad, cartons 1330 : voor de totale uitslag van de telling van 1784.
- R.A.A., Ongeordend Archief Loenhout, Franse Tijd : voor de jaren 1789, jaar IX, jaar X, jaar XI en jaar XII.
- Officiële volkstellingen 1846, 1856, 1866, 1880, 1890, 1900.
- Population, mouvement de l'état civil : voor de jaren 1831-1850
- JANSEN (E.J.), De bevolking van de Kempische dorpen op het einde der 18de eeuw, p. 51 : voor het jaar 1785.
- Woordenboek van de gemeenten van België, dl 1 : voor de jaren 1693, 1755, 1784, 1801, 1910, 1961 en 1976.

JAARTAL	AANTAL INWONERS	JAARTAL	AANTAL INWONERS
1580	1900	1837	1729
1693	1151	1838	1709
1698	1126	1839	1745
1709	(865)	1840	1754
1755	1190	1844	1725
1784/85	1259	1846	1737
1789	1373	1849	1703
1801	1464	1850	1710
1802	1481	1856	1788
1803	1520	1866	1852
1804	1525	1880	1806
1815	1578	1890	1713
1826	1698	1900	1764
1831	1764	1920	1946
1832	1770	1926	2118
1833	1768	1945	2623
1834	1774	1946	2638
1835	1752	1961	2905
1836	1752	1976	2930

BIJLAGE 3 : OVERZICHT VAN DE BEROEPEN IN 1755 EN 1801

	1755	1801
I LANDBOUW		
- landbouwer	134	127
- arbeider	15	57
TOTAAL	149	184
II NIJVERHEID		
a. voeding :		
- beenhouwer	2	3
- brouwer	2	2
- bakker	1	-
- molenaar	1	1
- molenaarsknecht	1	-
- jeneverstoker	-	1
b. bouwsector		
- metser	3	3
- (stro-)dekker	2	4
- steenbakker	-	1
c. houtsector		
- timmerman	4	3
- bezembinder	2	-
- kuiper	2	2
- klompenmaker	1	-
d. kleding		
- kleermaker	4	6
- hoedenmaker	-	1
e. leder		
- schoenmaker	2	3
- schoenlapper	1	-
f. metaalsector		
- smid	3	4
- rademaker	4	5
g. textiel		
- lakenmaker	3	1
- wever	10	5
- kantwerker	1	-
- kantwerkster	3	-
- spinster	14	-
TOTAAL	66	45

III DIENSTEN

a. handel

- herbergier	2	4
- winkelier	4	2
- kruidenier	-	5
- kleermakerswinkel	1	-
- kuiperswinkel	1	-
- tabakswinkel	1	-
- handelaar	-	1

b. bedienden

- secretaris'	1	1
- schout	1	-
- burgemeester	-	1
- klerk	1	-
- vrederechter	-	1
- ontvangster	1	1
- boswachter	1	1
- vorster	2	1

c. geestelijkheid

- pastoor	1	1
- onderpastoor	1	1
- vicaris	-	1
- geestelijke dochter	1	-
- koster	1	-

d. onderwijs

- onderwijzer (& organist)	1	-
-------------------------------	---	---

e. vrije beroepen

- chirurgijn	1	1
- vroedvrouw	1	-
TOTAAL	21	22

IV DIENSTPERSONEEL

- knechten	147	75
- meiden	76	85
TOTAAL	223	160

V VARIA

- particulieren	-	12
-----------------	---	----

BIJLAGE 4 : UITTREKSEL UIT HET BEDEBOEK VAN 1758.

Doreen 609 m² willerud²⁰³ -

Kind van hand: Barth: $\frac{1}{2}$ stuk:					
op hannelwand - - - - -	0	1	1	1	$4\frac{1}{2}$
1759 $\frac{1}{2}$ van wiskint van antl. van wierke	1	9	2	9	
Kind van hand: Berth: en van wierke					
stuk op hannelwand - - - - -	0	5	0	0	0
antl. van wierke hontschoot - - -	0	5	1	0	0
609 van wierke voor ad. kuisen - -	0	14	1	9	
nieuw huyfinge bij provisie - - -	0	5	1	0	0
	<hr/>				
	3	4	5	4	$\frac{1}{2}$
	1	9	2	9	
1760 $\frac{1}{2}$ van	1	15	0	13	$\frac{1}{2}$
1760 $\frac{1}{2}$ van Jacobus van de last N. 16	0	9	2	9	
	<hr/>				
	2	4	3	4	$\frac{1}{2}$
	0	9	2	9	
	1	15	0	13	$\frac{1}{2}$

Schied van Stavijem

armout van ottavien lundt inde					
dorend 11 a 6 - - - - -	0	12	1	9	
$\frac{1}{2}$ van aiken 1236 a - - - - -	0	6	3	0	0
hoftede landt en dries 1338 a 11	1	10	3	0	0
$\frac{1}{2}$ van aiken 1361 - - - - -	0	9	3	13	$\frac{1}{2}$
landt en wijde bij de laicht 1367 - -	0	16	3	9	
antl. van wierke $\frac{1}{2}$ huyfinge - - -	0	4	0	9	
noch hoftede landt en dries 1361 a 27	0	11	1	0	0
stuk op suppel huyken 1374 a 9	0	7	2	0	0
voor van verpouwen					
armout van ottavien stuk 1338 a 6 - -	1	0	2	9	
$\frac{1}{2}$ van 3 wijden inde brulw 1360 - - -	0	16	1	13	$\frac{1}{2}$
stuk in suppel huyken 1374 a - - - -	0	17	1	0	0
antl. van wierke $\frac{1}{2}$ huyfinge - - - -	0	4	0	9	
stuk op suppel huyken 1376 a 21 - - -	0	4	3	9	
wijde inde wijde 1366 a 21 - - - - -	0	7	2	0	0
stuk in welke vermieren matt - - -	0	10	2	0	0
pt. vermieren matt 1257 a 113 - - -	0	5	0	0	0
kind: pt. huyt godlent 122 a 41 - - -	0	5	1	0	0
matt huyt van de huyfinge - - - - -	0	12	0	0	0
Lambrecht van Stavijem - - - - -	0	10	2	0	0

1759 uyt adriaen goen willerud

1 kwastkint van quith: van wierke	10	9	2	8	$\frac{3}{4}$
1760 uyt de matt van de w. adriaen antl: gulst	1	0	0	0	0
de lullicht van verwerkeren bij 11 huyken	11	9	2	8	$\frac{3}{4}$
in de matt van de w. 1236 - - - - -	0	6	3	0	0
	<hr/>				
	11	16	1	8	$\frac{3}{4}$

Council van minnebauying
 van: verstellende die funderen matten
 voor 4. 9. bi
 met 1/2 d. 1/2 d. armoudt veld wachter
 de. sekeren
 voor 2. en 1. voor
 1/2 wijde voort' wijkent van Van Van der
 armoudt
 de. effgen. kersticen verstellende
 getimmer van ad. keiten
 margo in parijation van. Stuyt
 bekend 1/2 d. 2/3
 manjken van ottajen
 manjken van ottajen aff. bij lunde
 belholoerent
 manjken van ottajen. Sticht op brijte
 : loop acter
 manjken van ottajen aff. bij 6
 zelfronwen
 manjken van ottajen aff. bij lunde
 wipreken
 kind: 1/2 d. 1/2 d. wout
 land. Gijp. Suypel luytken van met
 draatten
 Loopenbaet. in den. luytken van met
 draatten
 f 302 en 9. Drijhout
 Stom. nach. Drijhout

13 : 19 : 0 : 9
 0 : 4 : 2 : 9
 0 : 9 : 0 : 9
 0 : 4 : 2 : 9
 0 : 14 : 0 : 0
 1 : 7 : 3 : 0
 0 : 12 : 1 : 9
 0 : 4 : 3 : 1
 0 : 6 : 1 : 9
 1 : 10 : 0 : 0
 0 : 18 : 3 : 0
 0 : 5 : 1 : 0
 0 : 13 : 2 : 9
 0 : 13 : 13 : 0
 0 : 2 : 3 : 4
 0 : 2 : 3 : 4

 12 : 5 : 3 : 4

BIJLAGE 5 : HET GRONDGEBRUIK IN LOENHOUT IN HET BEGIN VAN DE
19de EEUW

kadastrale expertise
document 11 (algemene
recapitulatie) ca. 1822

statistique territoriale
de Belgique, dl 1, p. 8
1834

	ha	a	ca		ha	a	ca
bouwland	792	59	80	bouwland	813	69	55
moestuinen	29	51	10	tuinen	29	82	15
boomgaarden	1	84	95	boomgaarden	1	84	95
lustgronden	4	07	10	lusttuinen	4	07	10
boomkwekerij	0	45	65	boomkwekerij	0	42	0
hooiland	347	21	20	hooiland	347	21	20
weiland	373	10	15	weiland	373	10	15
weierijen en moerassen	26	56	45	poelen en vijvers	27	18	35
hakhout	137	82	50				
opgaand geboomte	10	22	65	bos	513	62	90
dennebos	365	57	75				
beplante grond	0	01	35				
heide	872	00	90	heide en woeste gronden	917	27	25
onbeplante gronden	9	61	35				
landwegen	11	48	40	grote wegen en waterwegen	54	09	00
vijvers en viswaters	27	09	95	rivieren en beekjes	12	06	20
poelen en vennen				kerkhoven	0	27	70
zonder vis	18	69	10				
oppervlakte bebouwde eigendommen	16	45	60				
TOTAAL	3044	31	74	TOTAAL	3111	38	60

BIJLAGE 6 : DE BASISGEGEVENS VAN DE 4 DOORSNEDEN.

In bijlage 6 worden de gegevens van de gezinsfiches van de jaren 1698, 1740, 1755-58 en 1798-1801.

Voor de beroepsgegevens werd een code gebruikt :

- 1 = landbouw
- 2 = landarbeider
- 3 = nijverheid
- 4 = handel
- 5 = diensten en vrije beroepen
- 6 = particulieren
- 7 = geen beroepsvermelding

en Peter	0	0	0	0	0	1	1170	390	1116	0	19.5	29.2
en Wouter Jan	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
rnout Cornelis	0	3	1	0	0	-	0	0	0	0	0	0
ornelis Cornelis	0	1	0	0	0	1	487.5	507	348.75	0	9.75	4.8
ornelis Peter	3	16	2	0	34	1	175.5	97.5	558	0	0	0
ambrecht	0	4	1	0	0	1	1560	1560	1302	0	156	0
s Peter	1	0	0	0	0	1	78	0	93	0	0	0
obus	0	0	0	0	0	7	780	624	0	0	0	0
ue Jan	3	3	1	0	0	-	0	0	0	0	0	0
recht	0	0	0	0	0	5	312	195	279	390	78	0
Cornelis Lambrech	1	7	1	0	16	1	0	0	0	0	0	0
ambrecht	1	8	1	0	20	1	1326	2808	930	312	0	0
eeeter	1	7	0	0	20	1	1404	1950	139.5	0	4.88	0
Hendrik	0	5	0	0	0	1	1560	2184	558	0	0	0
sen Goris	1	1	0	0	1	7	1248	468	558	0	0	0
sen Jan	0	1	0	0	1	-	0	0	0	0	0	0
sen Peter Willem	1	-	-	-	-	-	156	78	0	0	39	0
ornelis	1	4	0	0	0	-	546	156	46.5	0	0	0
n	0	3	0	0	0	-	780	156	372	0	0	0
rik	0	0	0	0	0	1	312	234	186	0	0	0
ter Joris	2	3	1	0	0	-	0	0	0	0	0	0
ornelis Jan	0	0	0	0	0	1	1248	624	744	0	0	0
an Anthonis	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
n Jan Wouter	0	-	-	-	-	7	156	429	69.75	0	19.5	0
acob Jan	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
obus Cornelis	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
nelis	0	3	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
Benedictus	1	0	0	0	0	-	156	78	0	0	39	39
Michiel	0	0	0	0	0	5	312	175	0	0	9.75	9.75
er	0	3	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
ndrik	0	0	0	0	0	4	39	58.5	0	0	0	0
ur	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
elsen	0	0	0	0	0	-	29.25	97.5	0	0	19.5	0
nelis	0	3	0	0	0	-	0	19.5	0	0	0	0
an	0	-	-	-	-	1	0	195	0	0	0	0
n	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
ter	1	2	1	0	0	-	253.5	19.5	0	0	0	0
Adriaan	0	-	-	-	-	1	1950	0	372	0	0	0
Cornelis Joos	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
n	0	3	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
n	0	-	-	-	-	1	0	253.5	0	39	0	0
ik Jan	0	2	0	0	0	-	234	117	0	0	0	0
Goris	0	0	0	0	0	7	0	234	0	0	0	0
Peter Jan	5	4	1	0	0	-	0	0	0	0	0	0
s	0	-	-	-	-	1	1950	5460	2790	312	0	0
ous	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
en	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
Jan Mattijs	0	-	-	-	-	-	0	29.25	0	0	0	0
nelis	3	12	1	0	0	-	0	19.5	0	0	0	0
n Peter	0	6	1	0	0	1	2808	3120	1395	936	0	0
tijts Antonis	0	10	1	0	0	1	1560	585	558	234	0	19.5
tijts Jan	0	4	0	0	0	1	2028	780	651	0	156	39
hiel Jan	1	5	1	0	0	7	624	624	186	0	0	0
er Jan	1	4	1	0	0	1	1014	624	372	0	14.63	14.63
Gabriel	0	-	-	-	-	1	1482	117	69.75	0	0	0
nhout	4	7	3	0	0	-	0	0	0	0	0	0
Jan	0	1	0	0	0	6	0	39	0	0	39	39
Adriaan	1	3	1	0	0	1	0	234	0	0	9.75	19.5
ndrik Adriaan	1	4	1	0	0	1	1794	1950	930	0	0	0
naart Huybrech	1	3	1	0	0	1	1404	1638	0	0	39	0
llem	0	-	-	-	-	1	780	1404	186	0	0	0
oudewijn	3	12	1	0	0	-	0	0	0	0	0	0
nnen	0	-	-	-	-	1	1989	1248	744	390	39	9.75
ornelis Adriaan	0	4	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
lis Jan	0	4	1	0	0	7	1014	390	418.5	0	0	0
Adriaan	0	5	1	0	15	1	312	195	186	0	0	0
Cornelis	1	10	2	0	20	1	1950	2340	558	0	0	0
n	0	-	-	-	-	-	858	546	2046	0	29.25	0
recht	0	-	-	-	-	-	0	39	0	0	0	0

Jan Janssen	0	7	1	0	0	1	214.5	117	93	0	0	0
Peeter Jan	0	2	0	0	0	1	1014	390	372	0	0	0
Jan	0	1	0	0	0	7	78	78	0	0	0	0
Jan Melsen	0	4	1	0	0	1	19.5	9.75	0	0	0	0
Jan Melsen	1	1	0	0	0	7	780	321	372	0	0	0
Peeter Marcellus	0	0	1	0	0	5	0	78	0	0	19.5	0
Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	58.5
Jan Melsen	4	6	1	0	0	1	4680	5460	1860	78	0	0
Jan Peeter	0	-	-	-	-	-	156	0	0	0	0	0
Jan Peeter	3	5	2	0	16	1	1014	1482	1488	0	0	0
Jan Peeter	0	5	1	0	0	1	1248	780	930	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	4	1	0	0	1	780	624	744	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	0	9.75	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	3	0	0	0	-	0	58.5	93	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	2	0	0	0	-	558	312	93	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	214.5	19.5	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	1	-	-	-	-	-	624	468	558	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	4	0	0	0	-	936	390	558	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	3	0	0	1	1	0	468	186	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	234	117	93	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	5	1	0	20	1	780	390	465	0	19.5	0
Jan Peeter Melsen	0	4	1	0	0	1	721.5	234	372	0	4.88	4.88
Jan Peeter Melsen	1	3	1	0	0	1	1560	468	186	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	2	0	0	0	1	0	312	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	1	0	0	0	0	3	19.5	165	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	2	0	0	0	1	0	58.5	46.5	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	3	1	0	0	1	546	234	279	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	4	0	0	0	-	468	234	372	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	3	1	0	0	1	780	702	372	351	19.5	39
Jan Peeter Melsen	0	5	1	0	0	1	858	234	372	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	4	1	0	2	1	312	234	186	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	3	0	0	0	1	97.5	39	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	2	1	0	0	1	234	97.5	186	0	19.5	0
Jan Peeter Melsen	0	4	0	0	0	7	468	234	651	0	0	0
Jan Peeter Melsen	2	3	1	0	0	3	1014	741	372	156	19.5	19.5
Jan Peeter Melsen	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	5	1	0	0	1	468	117	186	97.5	0	0
Jan Peeter Melsen	0	6	0	0	0	1	1248	936	186	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	1	0	0	0	-	780	312	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	1	0	0	0	7	0	29.25	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	0	39	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	1	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	1	0	0	0	7	78	78	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	2	1	0	0	1	1092	702	325.5	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	3	1	0	0	1	468	312	279	0	0	0
Jan Peeter Melsen	2	-	-	-	-	-	1443	351	558	156	0	39
Jan Peeter Melsen	2	2	0	0	0	7	1170	468	1302	156	39	19.5
Jan Peeter Melsen	0	2	0	0	0	-	312	312	186	0	0	0
Jan Peeter Melsen	1	-	-	-	-	-	1950	780	558	117	0	0
Jan Peeter Melsen	0	0	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	1	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	3	3	1	0	0	1	1560	936	744	39	0	0
Jan Peeter Melsen	2	9	1	0	0	1	1950	1248	1116	780	39	117
Jan Peeter Melsen	0	3	1	0	0	1	1560	625	837	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	117	58.5	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	0	0	0	0	7	78	117	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	0	0	0	0	1	19.5	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	2	0	0	0	0	3	117	0	0	0	9.75	0
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	2	11	2	0	0	1	3588	3588	744	312	78	78
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter Melsen	0	-	-	-	-	-	1092	624	279	0	0	0

Christiaan Nijse	0	2	0	0	0	3	195	0	0	0	0	0
Cornelis Janssen	1	7	1	0	0	1	1404	1170	372	0	39	39
Geert Jans	0	3	0	0	0	7	1053	253.5	372	0	0	0
Jan Nijsen	0	1	0	0	0	1	0	195	0	0	0	0
Peter Jan	0	5	1	0	0	1	858	858	93	0	0	0
l wu Willem	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
ker wu Michiel	2	10	2	0	0	3	3744	702	558	0	39	0
ker wu Michiel Ma	4	3	1	0	0	3	2340	1248	558	0	0	39
ker Jan Cornelis	0	1	1	0	0	7	390	156	186	0	0	0
ker Jan Francis	4	11	2	0	0	4	1716	507	558	468	117	39
ker Michiel Corne	0	-	-	-	-	-	0	156	186	0	0	0
ker Peter	2	-	-	-	-	-	1404	1053	1302	0	58.5	19.5
l Cornelis	0	3	1	0	0	1	702	234	93	0	0	0
Jan	0	9	1	0	20	1	624	468	186	0	0	0
Peter	0	-	-	-	-	-	78	19.5	0	0	0	0
Wouter	0	2	0	0	0	7	234	78	186	0	0	0
Adriaan	0	7	0	0	0	1	468	234	558	0	9.75	4.88
lonijs	4	5	1	0	0	1	1170	312	558	0	0	0
not Hendrik	0	-	-	-	-	-	19.5	19.5	0	0	0	0
en wu Arnout	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
en Adriaan	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
en Adriaan Arnout	1	4	1	0	0	1	468	234	186	0	0	0
en Jan	0	1	1	0	0	7	78	0	93	0	39	0
en Wouter	0	2	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0
Cornelis	0	0	0	0	0	-	39	0	0	0	0	0
en Aart Lambrecht	3	5	1	0	0	1	1092	936	837	0	0	0
en Goris	1	5	1	0	0	1	156	624	186	39	0	0
en Hendrik	1	4	1	0	0	1	624	312	279	0	0	0
en Peter	2	7	1	0	18	1	0	0	0	0	0	0
at Adriaan Corn.	0	4	1	0	0	1	838.5	1014	744	0	9.75	0
at Mattijs Jan Aa	0	4	1	0	0	1	390	624	558	0	4.88	0
at Peter Cornelis	1	4	1	0	0	1	741	468	232.5	0	4.88	0
hoven Peter	0	3	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0
sche wu Maarten	0	-	-	-	-	-	1092	0	0	0	0	0
y Aart	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
Hendrik Goris	1	8	2	0	20	1	3120	1950	3348	468	9.75	58.5
Rombout Adriaan	1	7	1	0	28	1	2886	624	558	156	19.5	0
w Cornelis	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
Jacob Cornelis	0	2	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0
Jan Peter	0	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0
Peter	1	6	1	0	0	-	1950	1560	1302	0	0	0
Cornelis	2	5	1	0	0	1	1248	312	372	0	0	0
Jan	0	3	0	0	0	7	624	156	139.5	0	4.88	0
Mattijs Jan	0	2	0	0	0	7	0	58.5	0	0	0	0
Adriaan	2	6	1	0	0	1	1248	780	558	0	0	0
Cornelis Adriaan	0	2	0	0	0	7	58.5	58.5	93	0	0	0
Cornelis Joos	2	9	1	0	0	1	78	390	930	0	9.75	9.75
Jan	1	2	0	0	0	7	429	97.5	93	0	9.75	0
Peter Peter	1	3	1	0	0	1	390	234	279	0	39	0
Willem Peter	0	2	1	0	0	7	468	234	186	0	0	0
n Wouter	0	-	-	-	-	-	0	0	46.5	0	0	0
Cornelis Cornelli	1	0	0	0	0	-	1560	2340	1860	0	0	0
Jan	0	2	0	0	0	-	780	312	186	0	0	0
wu Christiaan J	0	1	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
Christiaan	0	0	0	0	0	-	390	97.5	93	0	0	0
Christiaan Geer	0	0	0	0	0	7	0	195	0	0	0	0
Christiaan Matt	2	4	1	0	0	1	936	468	372	156	39	39
Jan Christiaan	0	3	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Michiel	3	2	1	0	20	1	1170	468	186	156	0	0
Peter Bastiaan	2	7	1	0	18	1	858	468	465	117	0	39
Adriaan Mattijs	2	-	-	-	-	-	546	117	186	0	9.75	0
iaan Mattijs	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0	0	0
tijts Adriaan	0	0	0	0	0	-	0	39	46.5	0	0	0
tijts Adriaan	0	3	1	0	0	7	156	78	465	0	0	0
Lenaart Jan	0	-	-	-	-	-	273	97.5	0	0	0	0
tonis Jan	0	5	1	0	0	1	1404	390	279	0	0	0
rnelis Jan	2	3	1	0	0	1	702	390	186	0	0	0
n Jansen	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
n Lenaart	0	2	0	0	16	1	390	312	270	0	0	0

Adriaan	24.75	2	1	2	0	0	1632	7020	13530	288	22470
Adriaan Arnout	.62	1	1	0	0	0	1088	97.5	0	0	1185.5
Cornelis Cornelis	5.32	6	0	1	0	1	1088	1950	1920	156	5114
Jan Baptist	2.5	2	1	0	0	0	234	1170	0	134	1538
Jan Cornelis	5.01	6	0	1	0	0	-	-	-	-	-
Jan Louis	3.04	5	0	1	0	0	1224	1170	1680	273	4347
Jan Matthijs	3.24	5	1	0	0	0	952	1404	1056	0	3412
Laureys Cornelis	10.05	13	0	2	0	1	2720	3900	3360	384	10364
Peter Jan	2.58	3	1	0	0	0	244.8	858	312	0	1414.8
Peter Laureys	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Geeraert Dirk	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Willem	2.16	2	0	0	0	0	390	234	0	0	624
Geusen Adriaan He	3.35	4	1	1	0	0	408	1170	72	0	1650
Geusen Anthoni	3.76	4	0	1	0	0	780	1248	384	0	2412
Geusen Bertel Adr	2.54	4	0	1	0	1	816	1170	1493.09	0	3479.09
Geusen Hendrik Ja	.86	1	1	0	0	0	2040	1950	1194.47	234	5418.47
Geusen Hendrik Wi	3.93	9	0	1	0	0	1360	1560	1440	0	4360
Geusen Jacob Will	2.71	1	1	0	0	0	0	156	0	0	156
Geusen Peter Hend	12.47	9	0	2	16	0	1700	1950	597.23	78	4325.23
Geeraert	12.02	14	0	2	0	2	4080	3120	2400	0	9600
Jan Roelen	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Geon	2.94	7	0	1	0	0	1360	1872	2400	0	5632
Geume	1.49	3	0	1	0	0	1360	468	216	0	2044
Andries	.36	2	1	0	0	0	476	780	720	0	1976
Ge Cornelis	4.35	6	0	1	0	0	1615	2340	840	0	4795
Adriaan	5.6	8	0	1	35	0	2720	2789	2400	0	7889
Geos Cornelis	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gambrecht	5.14	5	0	1	0	0	3400	1092	1920	234	6646
Peter	2.46	3	1	0	0	0	117	312	0	0	429
Willem	.96	2	1	0	0	0	544	156	960	0	1660
Geis Peter	10.99	12	1	1	24	1	2720	3120	1200	192	7232
Geichiel Jan	14.16	19	0	2	42	1	4080	3900	2400	2464	12844
Adriaan Peter	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Cornelis Joris	1.65	3	1	0	0	0	408	312	995.39	0	1715.39
Peter	.94	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Peter Peter	1.16	3	1	0	0	0	408	390	0	0	798
Guillaume	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jan Frans	.76	0	0	0	0	0	3672	0	0	0	3672
Jan Matthijs	.85	0	0	0	0	0	0	624	0	0	624
Jan schout	1.77	1	0	0	0	0	156	195	0	0	351
Hendrik Jan	5.72	7	0	1	0	1	1088	1170	995.39	234	3487.39
Cornelis	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Peter	.41	2	0	0	0	0	408	234	0	0	642
Gebus	3.98	3	0	1	20	0	1360	234	398.16	0	1992.16
Ge Cornelis	2.01	2	0	1	0	0	204	624	360	0	1188
Geacis	0	0	0	0	0	0	0	585	0	0	585
Geansus	5.09	8	0	1	13	0	1360	1950	1920	0	5230
Geathijs	5.59	7	0	1	0	0	3400	2340	2400	0	8140
Ge	-	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Geon	3.77	7	0	1	0	0	510	2964	720	195	4389
Geater	2.61	3	1	0	0	0	0	1014	3120	0	4134
Ge Peter	6.75	9	0	1	35	0	2040	4368	3000	0	9488
Ge Peter Huybrech	.88	0	0	0	0	0	0	1014	384	0	1393
Ge Adriaan Dillis	1.79	4	1	0	0	0	816	624	600	60	2100
Geijs	-	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Geater Dillis	1.57	4	1	0	0	0	680	1326	720	0	2726
Ge Jan Gijs	1.2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Geater Cornelis	3.92	5	0	1	0	0	1360	546	720	0	2626
Ge Adriaan	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Geater	2.22	3	0	0	0	0	353.6	624	298.62	0	1276.22
Geater	.11	1	0	0	0	0	590	312	0	0	902
Ge Adriaan Michiel	4.49	6	0	1	0	0	850	1560	0	192	2606
Geatt Cornelis	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Geathoni Matthijs	4.92	6	0	1	0	0	1768	1872	1200	0	4840
Ge Cornelis Cornelis	5.52	5	0	1	0	0	1700	1014	1200	192	4106
Ge Isabeth Matthij	5.06	7	0	1	0	0	1530	3120	2400	0	7050
Ge ybrecht Matthij	29.3	25	0	4	0	2	9520	14040	4800	960	29320

an Cornelis	.56	0	1	0	0	0	1
en Anthoni	1.5	0	1	0	0	0	4
en Peter Jan	3.53	0	6	0	1	0	1
u Jan Cornelis	1	6.72	1	10	0	1	0
riaan Arnout	.68	0	3	0	0	0	1
ornelis	1.23	0	2	0	0	0	1
abriel Laureys	4.2	0	9	0	1	0	1
an Baptist	1	7.09	0	4	0	1	0
an Louis	4.09	1	5	0	1	0	3
laureys Cornelis	1	10.11	2	14	0	1	22
ster	1	4.41	0	6	0	1	19
ster Peter	1	0	0	0	0	0	2
illem Laureys	1	4.53	1	4	0	1	0
s Jasper	3	31.96	10	9	0	1	0
s Geeraert	7	0	0	0	0	0	0
Willem	.86	0	1	1	0	0	1
eusen wu Bertel	4.25	1	7	0	1	0	1
eusen Adriaan He	5.24	0	8	0	1	26	1
eusen Hendrik	2	0	0	0	0	0	0
eusen Laureys He	4.74	0	8	0	1	0	1
eusen Sebastiaan	1	10.76	2	10	0	1	0
geeraert	5	14.98	5	16	0	3	0
iaan Simon	3.96	0	5	0	1	25	1
on	1	-	0	1	0	0	0
Andries	1.3	2	2	1	0	0	1
Peter Andries	4	0	0	0	0	0	0
ris Cornelis	2.76	0	4	1	0	0	1
mbrecht Cornelis	6.54	1	5	1	1	0	1
ster Adriaan	5.32	1	11	0	1	0	1
ancis	7	-	2	8	0	1	0
cobus Cornelius	.18	0	0	0	0	0	3
Michiel Jan	2.73	1	4	1	0	0	1
Peter	1.03	0	3	1	0	0	3
ornelis	2.26	0	5	1	0	0	1
nthoni	1.35	2	4	0	0	0	3
nthonis Josephus	1.34	0	0	0	0	0	5
hannes Mattijs	.61	0	1	0	0	0	5
Johannes Jacobus	3	0	1	1	0	0	0
Jan	1	.11	1	7	0	1	0
arina	3	0	0	0	0	0	0
ren Gabriel	1	8.25	1	11	0	1	0
Jan	1	0	0	2	0	0	0
riaan Hendrik	3	0	0	0	0	0	0
ris	.76	0	0	0	0	0	1
uzanna Jacob	0	0	0	0	0	0	7
n	4.07	1	8	0	1	0	1
illem	2	0	0	0	0	0	0
c	7	1.89	1	1	0	0	0
rancis	7	0	0	1	0	0	0
Peter	3	0	0	0	0	0	0
ncis	4	1.39	0	2	1	0	0
er	.1	4	1	0	0	0	3
i	3.2	0	6	0	1	0	1
ter	1	-	0	4	0	1	0
echt	4.83	1	6	0	2	0	1
riaan Dillis	2.21	0	4	1	0	0	1
ornelis Peter	1.4	0	3	0	0	0	3
ster Cornelis	5.36	0	12	0	1	0	1
arina	2	0	0	0	0	0	0
eter	.09	2	1	0	0	0	4
elis Jan	1.06	0	0	0	0	0	3
elis Nicolaas	.21	0	0	0	0	0	3
	2.26	4	3	0	0	0	3
r Steven	1	9.05	0	8	0	1	0
riaan	1	24.64	4	16	0	2	0
n Matthijs	3	5.78	0	7	0	1	0
thijs Anthonis	1.03	0	4	1	0	0	1
ttijs Michiel	3.87	0	9	0	1	0	1
chiel	-	2	-	-	-	-	1

Lambrecht	1	3.01	0	8	1	0	0
Peter	.09	0	0	0	0	0	26
W Nicolaas	.74	0	0	0	0	0	3
Adriaan Nicolaas	3.82	0	6	0	1	0	3
Jochem Nicolaas	3.06	0	6	1	0	0	1
Peter Nicolaas	2.31	0	4	1	0	0	1
Clement	1.19	0	3	0	0	0	1
Cornelis Jan	2	16.82	0	13	0	2	2
Cornelis	6.17	2	7	0	1	20	30
nsus	3	0	0	0	0	0	1
Lambrecht Peter	4.73	3	4	0	1	0	0
Erasmus	6.45	0	4	0	1	0	1
an Geraert	1	20.99	12	29	0	3	1
Hendrik	3.67	2	6	0	1	0	0
Jan	3.57	0	2	0	1	0	3
Juffr	1	8.12	0	9	0	1	1
riaan Jan	7	0	0	0	0	0	0
raert	.45	0	0	0	0	0	0
r Adriaan	4.74	0	3	1	0	0	2
Anna Catharina	.44	5	2	0	1	0	1
a Jan	7	32.54	10	20	0	2	5
n Adriaan	4.01	0	4	1	0	0	0
Cornelis	1.05	0	2	1	0	0	1
nthonis Hendrik	3.37	0	3	0	1	0	1
n	0	0	0	0	0	0	1
rnelis Melsen	4.87	2	6	1	0	27	3
n Aart	2	2.63	0	4	0	1	1
chiel Melsens	2.88	0	5	0	1	0	1
Lambrecht	1	23.69	2	19	0	2	24
is	1.95	4	3	0	0	0	3
aan Jan	.96	0	2	0	0	0	1
ter	4.03	0	4	1	0	0	1
an Wouter	3	0	0	0	0	0	0
lis	4	0	0	0	0	0	0
ynier	1	2.51	0	4	0	1	0
l Reynier	1.41	0	5	0	1	0	1
l Reynier	3.48	1	7	0	1	19	1
Adriaan	4.45	0	6	0	1	0	1
Anthony	1	6.07	2	11	0	1	0
honi Wouter	3.88	0	9	0	1	20	1
tel Jan	3	0	0	0	0	0	0
drik Jan	7	0	0	1	0	0	0
Bertel	1	2.66	0	1	0	0	0
aert Bertel	1	3.45	0	7	1	0	0
ter Anthony	1	7.77	0	7	0	1	0
Cornelis Merten	1	13.94	4	17	0	2	0
acobus Frederik	-	0	-	-	-	-	0
elsen Merten	-	1	-	-	0	-	1
erten Melsen	5.46	2	8	0	1	30	-
h Philip Jacob	2.03	0	1	1	0	0	1
u Jan Aert	0	0	0	0	0	0	1
Cornelis	1.24	4	3	0	0	0	7
iel	1	5.65	0	11	0	1	1
nd Jan	3.07	0	6	0	1	0	21
iaan Jan	1	.14	0	0	0	0	1
iaan Peter	2.42	0	4	1	0	0	0
nelis Peter	6.03	2	8	0	1	0	1
er Jacob	3.22	1	5	1	0	0	1
er Jan	1	6.35	0	11	0	1	1
Christiaan	2.67	0	4	0	1	0	21
Christiaan	1	24	4	22	0	3	1
n Jan	1	0	0	0	0	0	14
anna Cornelis	3	0	0	0	0	0	0
nelis	7	0	0	0	0	0	0
obus	5	1.28	1	4	0	0	0
vert	1	0	0	0	0	0	0
en	7	.03	0	0	0	0	0
	1.37	0	3	1	0	0	0
	2	0	0	0	0	0	2
	1.54	0	2	0	0	0	0

Jan Cornelis	5.52	2	7	0	1	0	1
Peter Cornelis	.64	0	1	0	0	0	2
erpen Cornelis Mic	1.32	0	2	1	0	0	1
erpen Michiel	7	1.08	0	2	1	0	0
k w Jan Nijs	1	.24	1	2	0	0	0
k Cornelis Corneli	1.51	0	0	0	0	0	2
k Cornelis Nijs	1.07	0	1	1	0	0	3
k Dionijs Nicolaas	1	11.98	0	11	0	2	28
k Geert Jan	4.93	0	5	0	1	0	1
k Jan Geert	3.82	0	7	1	1	0	1
k Jan Nicolaes	5.11	1	7	0	1	0	3
k Jan Peter	1	9.33	1	11	0	1	0
cker Anna Catharin	3	0	0	0	0	0	0
cker Elisabeth	3	16.78	1	-	-	-	-
cker Francis	1	6.46	8	15	0	2	0
cker Joris	.18	1	0	0	0	0	3
cker Michiel Jan	4.16	1	6	0	1	0	1
cker Peter Geert	.64	0	1	0	0	0	3
l w Anthonis	4.08	2	6	0	1	0	1
Cornelis	.48	0	1	0	0	0	3
Peter	1	0	0	0	0	0	0
endrik	.76	0	0	0	0	0	4
oos	1	0	0	0	0	0	0
ren Marijnis	7	-	3	10	0	1	25
w Jan Frans	3	0	0	0	0	0	0
Arnoldus	5	0	0	0	0	0	0
ijck Maria	7	0	0	0	0	0	0
Cornelis Adriaan	.96	10	2	0	0	0	3
bruggen Cornelis	1	7.65	0	6	1	1	18
hot Jan	3	-	0	2	1	0	0
en Wouter Jan	4.69	0	8	1	0	0	1
en Arnold	1	2.01	0	2	0	0	0
en Michiel	6.53	0	4	0	1	0	1
en Matthijs Pete	7	0	0	0	0	0	0
lt Adriaan Arnout	1	3.34	0	5	1	0	0
lt Adriaan Cornel	3.14	0	3	1	0	0	1
lt Adriaan Peter	4.36	2	7	0	1	0	1
lt Anthonis Peter	4.19	1	6	0	1	0	1
lt Cornelis Peter	.96	0	0	0	0	0	2
lt Jan Arnout Pet	3.95	2	8	0	1	0	1
lt Jan Cornelis	3.91	2	8	0	1	0	1
lt Peter Aert	1	9.54	2	15	0	2	0
rhoven Geeraert	5.07	1	5	0	1	0	1
en Guillaume	.72	0	0	0	0	0	3
Adriaan	1	5.97	8	9	0	2	0
Jan	6.46	1	6	0	1	16	1
Lambrecht	1	22.44	5	24	0	2	0
Peter	1	0	0	0	0	0	0
Wouter Anthonis	2.22	0	3	1	0	0	1
Jacobus	3	0	0	0	0	0	0
Jan	.05	0	0	0	0	0	3
Elisabeth	5	0	0	0	0	0	0
Peter	5.64	0	7	0	1	0	1
Clement	.26	0	0	0	0	0	3
Dirk	1.04	0	1	0	0	0	7
Adriaan	1.48	0	2	0	0	0	1
Cornelis Jan	4.17	0	7	0	1	0	1
w Joos	1	4.42	2	4	0	1	19
w Peter	3	0	0	0	0	0	0
Cornelis Adriaan	12.86	2	11	0	1	31	1
Cornelis Corneli	4.64	2	4	1	0	0	1
Cornelis Corneli	9.16	0	11	0	1	20	1
Lambrecht Cornel	3	5.39	1	7	0	2	0
Peter Adriaan	5.36	2	8	0	1	21	1
w Michiel	7	0	0	0	0	0	0
Geert	1.34	0	3	0	0	0	1
oni	5	0	0	1	0	0	0
r	.27	0	1	0	0	0	3
adoris	.99	1	2	0	0	0	3

Jan	3.99	6.78	0	1	8	0	1	1	3.99	6.78
Michiel	6.36	8.39	3	1	-	-	-	-	6.36	8.39
Willem	.79	2.02	0	1	7	0	1	1	.79	2.04
Jan Anthonis	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0
Jan Cornelis	4.43	6.17	1	1	6	0	1	1	4.43	6.17
Jan Cornelis Jan	0	0	0	7	1	0	0	0	1.82	5.44
Jan	3.44	4.51	1	1	5	0	1	2	3.44	4.51
Adriaan	1.56	3.03	0	7	3	1	0	1	0	0
Adriaan Peeter	6.81	8.85	4	1	9	1	1	2	6.81	8.85
Jan Anthonis Cornelis	.42	.66	0	1	5	0	1	1	2.99	5.94
Jan Cornelis B	7.9	12.01	3	1	5	0	1	2	7.9	12.01
Jan Cornelis Gabriel	1.03	.83	0	2	1	1	0	0	0	0
Jan Francois	4.2	6.22	1	1	5	1	0	1	0	0
Jan Peersaert	.35	.51	0	6	3	0	1	1	0	0
Jan	3.41	5.23	0	1	5	1	0	1	3.41	5.23
Jan J	0	0	1	6	0	0	0	1	0	0
Jan Peeter	3.7	7.56	0	2	4	0	1	1	0	0
Jan Cornelis	4.54	8.62	5	4	0	0	0	1	0	0
Jan Erasmus	0	0	1	2	1	0	0	1	0	0
Jan	1.9	3.13	0	1	3	1	0	1	0	0
Jan Heusen Bartolomee	-	-	0	1	4	1	0	1	-	-
Jan Heusen Hendr L	5.18	7.19	0	1	6	0	1	1	5.18	7.19
Jan Heusen Hendr L	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0
Jan Heusen Hendrik Ad	6.84	11.29	1	1	7	0	1	1	6.84	11.29
Jan	0	0	0	3	0	0	0	1	0	0
Jan Heem	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0
Jan	.65	.25	0	2	-	-	-	-	0	0
Jan ter	4.1	7.72	2	1	7	0	1	2	4.1	7.72
Jan Peeter	21.69	23.95	0	2	-	-	-	-	0	0
Jan ter	0	0	0	2	0	0	0	1	0	0
Jan Hendrik	2.69	2.52	2	1	-	-	-	-	2.69	2.52
Jan B	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0
Jan Cornelis	1.43	2.55	0	4	0	0	0	0	0	0
Jan Willem	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0
Jan	.85	.2	0	3	0	0	0	0	0	0
Jan Willem	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0
Jan Peeter	2.67	5.59	0	1	-	-	-	-	6.29	9.34
Jan Wilis	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0
Jan	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Jan Heusen Jan	1.14	3.03	0	1	2	1	0	1	0	0
Jan Lambrecht	3.3	4.58	0	1	4	0	1	1	3.3	4.58
Jan Jacobus	.18	0	2	3	0	0	0	1	.18	0
Jan Leonard	.25	.69	0	7	0	0	0	0	0	0
Jan Christiaan	.81	1.38	2	4	7	0	0	2	.81	1.38
Jan Michiel	4.7	4.46	2	3	4	0	1	2	4.7	4.46
Jan Cornelis	.09	0	0	7	0	0	0	0	.09	0
Jan ter	.24	.99	0	3	0	0	0	0	.24	.99
Jan Johannes Baptist	2.6	3.95	2	6	0	0	0	1	2.6	3.95
Jan Willem	.25	.37	0	2	0	1	0	0	.25	.37
Jan Gul	0	0	0	3	1	0	0	1	0	0
Jan Adriaan	1.45	2.83	1	1	2	0	0	0	0	0
Jan Cornelis	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0
Jan Willem	.09	0	0	7	1	0	1	0	.09	0
Jan Bernard	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0
Jan Peeter	8.91	12.54	2	4	5	0	2	1	8.91	12.54
Jan Peeter	3.49	7.12	1	1	6	0	1	1	0	0
Jan per D	.1	0	1	3	0	0	0	0	.1	0
Jan Baptist	0	0	1	3	0	0	0	0	0	0
Jan Cornelis	12.23	9.57	0	2	8	1	1	2	12.23	9.57
Jan	2.4	5.39	1	1	9	1	1	2	2.4	5.39
Jan	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
Jan	4.52	7.81	1	1	7	1	0	1	4.52	7.81
Jan f	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0
Jan Jan	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0
Jan Cornelis	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0
Jan Wilis	2	4.33	1	1	2	0	0	1	3.45	7.16
Jan Cornelis	17.21	18.33	4	1	16	1	2	2	0	0
Jan Cornelis	1.64	3.37	0	1	-	-	-	-	1.64	3.37
Jan	1.11	1.71	0	4	0	0	0	0	1.68	2.78

	.8	0	2	1	0	0	0	0	0	.16	.17
Gabriel	.42	1.12	0	3	0	0	0	0	1	.6	0
Anthony	2.08	4.19	0	2	9	1	1	3	0	.42	1.12
	3.56	6.41	0	2	5	0	1	1	3	0	0
Laureis	.22	.56	0	1	0	0	0	0	0	3.56	6.41
laan	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
laan Lambrecht	.67	1.53	0	1	0	0	0	0	0	0	0
elis Lambrec	6.84	9.92	0	1	9	1	1	2	0	0	0
er Lambrecht	5.38	8.61	2	1	9	1	1	2	6.84	9.92	
er	.09	.11	0	2	0	0	0	0	0	5.38	8.61
r	.24	.18	0	1	0	0	0	0	0	.09	.11
r	.04	0	0	7	0	0	0	0	0	2.92	3.36
ndre	0	0	0	5	0	0	0	0	0	.04	0
	3.54	4.9	0	1	5	1	0	1	0	0	0
	.56	.38	0	7	0	0	0	0	0	3.54	4.9
	1.2	2.02	0	3	3	1	0	1	0	.56	.38
	0	0	0	2	1	0	0	1	0	1.2	2.02
	11.53	13.93	2	1	11	1	1	2	0	0	0
lis	1.18	1.63	0	1	-	-	-	-	11.53	13.93	
is	2.05	2.99	0	4	1	0	0	0	0	1.18	1.63
laan	.2	.1	0	2	2	0	0	1	0	2.05	2.99
	.59	.06	0	2	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0
Jos	.18	0	0	5	0	0	0	0	0	.18	0
ybrecht	2.08	6.25	0	1	-	-	-	-	0	0	0
lis	5.1	6.94	0	6	-	-	-	-	0	0	0
lis	2.08	0	0	1	0	0	0	1	0	2.08	0
r	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0
s	0	0	0	7	0	0	0	1	0	0	0
s Cornelis	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0
	4.8	11.06	0	1	7	1	1	1	0	4.8	11.06
	.18	0	0	7	1	0	0	1	0	.18	0
laan	2.14	3.47	1	4	0	0	0	0	0	2.14	3.47
laan	4.56	8.41	0	1	3	0	1	3	0	0	0
onis Cornel	0	0	0	2	1	0	0	1	0	0	0
b Adriaan	.88	1.9	0	1	7	0	1	1	0	.88	1.9
Anthony	.44	.53	0	3	2	0	0	1	0	0	0
	7.29	11.21	1	1	12	1	2	2	0	7.29	11.21
s Jan	5.15	9.12	0	1	4	1	1	1	0	0	0
	2.64	3.96	1	4	6	0	1	2	0	2.64	3.96
tist	0	0	0	1	2	0	1	0	0	0	0
	2.18	6.65	2	1	5	0	1	0	0	2.18	6.65
	4.53	8.26	0	1	7	0	1	0	0	4.53	8.26
Jan	1.64	3.84	0	2	0	0	0	1	0	1.64	3.84
s J	1.63	3.58	0	1	1	0	0	1	0	0	0
s Michiel	6.96	9.49	2	1	9	1	0	1	0	6.96	9.49
s Michiel	2.13	3.69	0	1	4	1	0	1	0	2.13	3.69
	.39	.28	0	2	0	0	0	0	0	.39	.28
r Michiel	4.98	7.47	0	1	5	0	1	1	0	4.98	7.47
	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0
elis	.09	0	0	2	2	0	0	0	0	.09	0
cus	3.5	3.27	1	6	1	0	0	1	0	0	0
	.92	1.82	0	2	0	0	0	1	0	8.5	10.55
mier	3.62	7.45	0	1	3	0	1	0	0	0	0
atthijs	.76	.8	0	1	0	0	0	0	0	3.62	7.45
	0	0	0	1	0	0	0	0	0	.76	.8
rn	3.5	3.27	0	2	7	0	1	2	0	0	0
iel	3.22	6.41	0	1	-	-	-	-	0	3.5	3.27
	1.84	3.88	0	7	-	-	-	-	0	3.22	6.41
	8.59	15.55	1	1	-	-	-	-	0	0	0
	.32	1.34	0	7	0	0	0	0	0	0	0
	11.68	14.05	0	1	10	1	1	2	0	.32	1.34
	0	0	1	1	0	0	0	0	0	11.68	14.05
	.41	1.17	1	3	0	0	0	1	0	0	0
	0	0	0	2	2	1	0	1	0	0	0
lk	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0
ls	5.14	8.98	0	1	8	0	1	2	0	0	0
ls C	0	0	0	2	1	1	0	1	0	5.14	8.98
	3.53	6.64	0	1	9	0	1	1	0	0	0

Jan	0	0	0	7	0	0	0	0	5.38	4.37
Anthonis	1.69	4.25	0	1	1	1	0	1	0	0
Cornelis	7.43	9.18	2	1	7	0	1	2	1.69	4.25
Christiaan	.63	1.54	0	3	1	0	0	1	0	0
Jacques	.42	.52	0	4	0	0	0	0	.63	1.54
loodt Rombout	2.33	4.14	1	1	5	0	1	1	.42	.52
locht Adriaan	3.25	4.51	0	1	5	1	0	2	2.33	4.14
ierop Peeter	12.77	16.54	4	1	14	1	1	2	3.25	4.51
ijngaerd Jan	30.53	8.88	5	3	-	-	-	-	14.67	19.67
oude Joan Baptist	4.32	7.82	1	4	4	1	1	2	0	0
bulck Jan Baptist	0	0	0	7	0	0	0	0	8.08	15.59
Bleke wv	9.78	11.6	1	1	0	1	1	2	0	0
Broeck Michiel	1.03	1.67	0	3	0	0	0	1	9.78	11.6
Broek Peeter	0	0	0	3	0	0	0	1	1.03	1.67
Buys Cornelis	.1	1.65	2	3	7	1	0	1	0	0
Buys Jan	1.48	1.63	0	3	0	0	0	1	.1	1.65
Buys Jan vader	.22	.19	0	3	1	1	0	2	1.48	1.63
Eynde Jan	0	0	0	3	0	0	0	1	0	0
Heuvel Cornelis	2.65	3.5	0	1	3	1	0	1	0	0
Heuvel Geert	4.75	9.3	1	3	6	0	1	2	2.65	3.5
Hueren Maarten	.13	.38	0	3	0	0	0	0	4.75	9.3
cker Jan Peeter	15.26	18.22	2	1	10	0	2	2	.13	.38
yen sebastiaan	6.6	9.34	0	7	-	-	-	-	15.26	18.22
elt Cornelis	5.38	4.37	0	1	-	-	-	-	6.6	9.34
Matthijs	3.29	5.48	1	1	6	0	1	1	5.38	4.37
Bernard	1.21	1.69	0	3	1	0	0	1	3.29	5.48
Jan	0	0	1	5	0	0	0	1	1.21	1.69
erpen Cornelis	2.01	4.33	0	1	4	1	0	1	0	0
w Geert	6.53	10.08	0	1	9	1	1	2	2.01	4.33
w Jos	4.11	8.15	1	1	-	-	-	-	0	0
Adriaan Geert	6.84	10.73	2	1	9	1	1	2	0	0
Adriaan Jan	2.93	4.62	0	1	4	1	0	1	0	0
Cornelis Geert	3.62	3.75	0	1	4	1	0	1	2.93	4.62
Francois	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
Geert Jan	4.33	4.73	1	1	5	1	1	2	0	0
Jan Dionijs	.35	.65	0	2	2	0	0	1	4.33	4.73
Mathijs	20.48	23.49	0	1	21	0	2	3	.35	.65
Peeter	6.53	11.4	1	2	-	-	-	-	0	0
Peeter	4.13	12.21	1	2	8	0	1	1	6.53	11.47
Peeter J	2.99	5.94	0	3	6	0	1	1	4.13	12.21
Peeter Jan	4.13	12.21	1	1	-	-	-	-	0	0
ker wv Nicolaes	.18	0	0	7	1	0	0	0	4.13	12.21
ker Adriaan	23.58	27.51	5	1	9	1	1	1	.18	0
ker Francis	8.02	13.03	4	3	4	1	1	2	2.64	3.9
ker Geert Peeter	0	0	0	7	-	-	-	-	8.59	13.74
ker Leobardus Eng	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0
l kden Peeter	0	0	1	7	0	0	0	0	1.43	2.74
l Cornelis Matthi	3.45	7.91	2	1	10	0	1	1	0	0
l Jan M	0	0	0	7	0	0	0	0	3.45	7.91
l Matthijs	6.04	9.51	0	1	6	0	1	1	0	0
l Peeter	7.47	12.34	0	2	8	0	1	2	6.04	9.51
l Peeter	1.62	5.72	0	2	0	0	0	0	7.47	12.34
l Simon	3.5	7.45	1	1	1	1	0	1	1.62	5.72
l gidius	.08	0	0	3	0	0	0	0	3.5	7.45
l en Jan	0	0	0	7	1	0	0	1	.08	0
l illem	2.12	2.07	0	3	0	0	0	1	.14	0
l ornelis	0	0	0	2	0	0	0	0	2.12	2.07
l w Anthonis	0	0	0	7	4	1	0	1	0	0
l en wv Jan	3.17	4.37	0	7	3	1	0	1	0	0
l en Jan Peeter	5.93	10.01	0	1	9	1	1	2	0	0
l en Michiel	8.98	14.31	0	1	10	1	1	2	5.93	10.01
l adriaan	.18	.23	0	1	1	1	0	1	0	0
l ornelis	.13	.13	0	2	1	0	0	1	.18	.23
l eonard	1.46	1.43	2	3	1	0	0	1	0	0
l a Jan	.57	.71	2	6	0	0	0	1	1.46	1.43
l n kden Jan Wout	.09	0	0	7	0	0	0	0	.09	0
l ornelis	5.53	8.49	0	1	8	0	2	1	0	0
l ael Cornelis	5.66	6.09	4	1	6	0	2	2	5.53	8.49
l n wv Bernard	.97	3.44	0	7	0	0	0	0	5.66	6.09

1801	expl. %,	ha	person.	beroep	koeien	ossen	paarden	varkens	bezit %.	ha
Van Tichelt Peeter Anthoni	4.4	7.5	0	1	-	-	-	-	0	0
Vergouwen wv Adriaan	1.84	4.53	0	1	3	1	0	0	1.84	4.53
Vergouwen Mr	.94	2.68	0	5	4	1	1	2	5.48	11.3
Verhaaegen Jacobus	.25	.62	0	7	2	0	0	1	.25	.62
Verheyen wv Jacob	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0
Verhoven Cornelis	0	0	0	2	0	0	0	1	0	0
Verhoven Jan	.8	2	0	1	1	1	0	0	0	0
Verhoven Peeter	5.73	7.94	0	1	8	0	1	1	0	0
Vermeiren Adriaan Cornelis	5.56	5.2	1	1	8	0	1	2	0	0
Vermeiren Cornelis Corneli	9.04	16.11	0	1	4	1	0	1	13.08	25.81
Vermeiren Cornelis Jooz	8.35	11.46	1	1	-	-	-	-	8.35	11.46
Vermeiren Jan Adriaan	.09	0	0	2	1	0	0	0	.09	0
Vermeiren Jan Cornelis	2.58	4.03	0	1	3	1	0	0	0	0
Vermeiren Matthijs	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
Vermeiren Peeter Cornelis	4.04	9.7	1	1	11	1	1	2	0	0
Vermeiren Peeter Cornelis	.5	2.35	0	1	0	0	0	1	0	0
Vermeiren Peeter M	5.88	7.48	1	1	6	1	0	1	0	0
Vervoort Aert	9.62	17.09	0	1	-	-	-	-	0	0
Vervoort Jan	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
Vinck Peeter	.4	.66	0	3	0	0	0	1	.4	.66
Vink Armand	0	0	0	3	0	0	0	1	0	0
Visiers Jan	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0
Visiers Maarten	2.4	5.02	3	1	17	1	2	2	0	0
Vorselmans Christiaan	2.63	4.76	0	3	3	0	1	2	2.63	4.76
Vrindts Anthonis	.1	.25	0	2	0	0	0	1	0	0
Vromans Adriaan	12.15	16.58	3	3	2	0	2	5	19.72	29.06
Waegemans Servaas	4.97	5.9	1	3	4	0	1	1	0	0
Walkiers Johannes Jozefus	62.24	79.01	-	-	-	-	-	-	127.25	163.44
Willemm Quirijn	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0
Willems Adriaan D	1.64	2.45	0	1	4	1	0	1	1.64	2.45
Wilmzen Peeter Adriaan	.53	.86	0	3	0	0	0	0	.53	.86
Wilmzens Cornelis	8.39	16.03	0	1	12	1	1	2	.97	3.44

BIJLAGE 7 : VERWERKING VAN DE BASISGEGEVENS VAN DE DOORSNEDEN
VAN 1740, 1755-58 EN 1798-1801.

A) 1740 : INDELING VAN DE BASISGEGEVENS VOLGENS EXPLOITATIEGROOTTE

EXPLOITATIE	KOEIEN	OSSEN	PAARDEN	SCHAPEN	VARKENS	liters graan
0	0 1 2 4 7 +	0 1 T	0 1 2 + T	0 1 1 + T	0 1 2 T	1 2 3 4 5 6 T
0,01-0,5	à à à 1 0	0	2 0	à 0 2 0	0	1 3 3 3 3 3 3 0
0,5 -1	4 7 1 0 T	T	T	1 à 0 T	T	0 0 0 0 0 0 0 T
1 -3	0	A	A	0 2 A	A	0 0 0 0 0 0 0 A
		A	A	0 A	A	1 à à à à à à + A
		L	L	L	L	3 2 3 4 5 6 1 1 L
						0 3 3 3 3 3 1 1
						0 0 0 0 0 0 0 0
						0 0 0 0 0 0 0 0
						0 0
0	28 7 1 / / /	37 35 2 37	37 / / /	37 37 / / /	37 36 1 / 37	37 / / / / / / / /
0,01-0,5	9 7 7 / / /	23 22 1 23	23 / / /	23 22 1 / /	23 20 3 / 23	19 3 1 / / / / /
0,5 -1	9 4 6 1 / / /	20 16 4 20	20 / / /	20 20 / / /	20 20 / / 20	16 1 1 1 / / / / /
1 -3	5 10 28 6 1 /	50 36 14 50	46 4 / /	50 48 / 1 1	50 47 3 / 50	27 14 4 2 1 / / / /
2-3	/ 3 7 6 1 /	27 16 11 27	19 8 / /	27 24 1 1 1	27 25 2 / 27	9 9 3 3 1 1 / / /
tot.	5 13 45 12 2 /	77 52 25 77	65 12 / /	77 72 1 2 2	77 72 5 / 77	36 23 7 5 2 1 / / /
3 -8	/ / 4 28 13 /	45 38 7 45	7 38 / /	45 37 / 2 6	45 42 2 1 45	1 5 17 7 12 1 3 / 46
5-8	1 / / 10 13 2 26	24 2 26	1 24 1 /	26 16 2 2 5	26 23 3 / 26	2 1 5 5 / 12 1 26
tot.	1 / 4 38 26 2 71	62 9 71	8 62 1 /	71 53 2 5 11	71 65 5 1 71	1 7 18 12 17 1 15 1 72
8 -20	/ / / 3 3 11 17	14 3 17	3 6 7 1 17	7 1 2 7 17	6 8 3 17 / /	2 1 1 12 1 17
20+	/ / / 1 5 6	5 1 6	/ / 5 1 6	5 / / 1 6	2 1 3 6 / /	/ / / / / / / 6
TOTAAL	53 31 63 54 32 18 251	206 45 251	156 80 13 2 251	216 5 9 21 251	221 23 7 251	109 34 27 20 4 27 8 249

1758 : INDELING VAN DE BASISGEGEVENS VOLGENS BEROEP EN EXPLOITATIEGROOTTE

EXPLOITATIE	PERSONEEL							KOEIEN							OSSEN			PAARDEN					SCHAPEN					
	0	1	2	3	5	+	T	0	1	2	4	7	+	T	0	1	T	0	1	2	+	T	0	1	1	+	T	
				à	à	1	0				à	à	à	1	0			0				2	0		à	0	2	0
			5	1	0	T			4	7	1	0	T			T				T		1	à	0	T			
				0		A					0		A			A				A		0	2		A			
						A							A			A				A			0		A			
						L							L			L				L					L			
BOUWERS																												
-0,5	1	/	/	/	/	/	1	/	/	1	/	/	/	1	1	/	1	1	/	/	/	1	/	/	/	/	1	
-1	/	1	/	/	/	/	1	1	/	/	/	/	1	1	/	1	1	/	/	/	1	/	/	/	/	1		
-3	7	/	/	/	/	/	7	2	2	3	/	/	7	5	2	7	7	/	/	/	7	/	/	/	/	7		
1-2	12	1	1	1	/	/	15	/	/	12	3	/	15	7	8	15	13	2	/	/	15	/	/	/	/	15		
2-3	16	1	/	/	/	/	17	/	1	2	14	/	17	7	10	17	10	7	/	/	15	/	1	1	/	17		
tot.	26	2	/	1	/	/	32	/	1	14	17	/	32	14	18	32	23	9	/	/	30	/	1	1	/	32		
-8	27	9	7	1	/	/	44	/	/	4	23	18	1	44	29	15	44	14	29	1	/	36	/	3	5	1	44	
3-5	11	6	7	/	1	/	25	/	/	/	7	11	7	25	23	2	25	/	23	2	/	17	/	2	6	/	25	
5-8	38	15	14	1	1	/	69	/	/	4	30	27	8	69	52	17	69	14	52	3	/	53	/	5	11	1	69	
tot.	5	4	5	1	/	/	15	/	/	/	2	13	15	15	/	15	/	8	7	/	9	/	1	5	1	15		
-20	/	/	1	2	2	/	5	/	/	/	/	/	5	5	5	/	5	/	/	4	1	3	/	1	1	1	5	
+																												
TOTAAL	79	22	21	5	3	/	130	3	3	22	47	29	26	130	93	37	130	46	69	14	1	104	/	8	18	3	130	

EXPLOITATIE	PERSONEEL							KOEIEN							OSSEN			PAARDEN					SCHAPEN					
	0	1	2	3	5	+	T	0	1	2	4	7	+	T	0	1	T	0	1	2	+	T	0	1	1	+	T	
				à	à	1	0				à	à	à	1	0			0				2	0		à	0	2	0
			5	1	0	T			4	7	1	0	T			T				T		1	à	0	T			
				0		A					0		A			A				A		0	2		A			
						A							A			A				A			0		A			
						L							L			L				L					L			
WERKERS																												
-0,5	7	/	/	/	/	/	7	7	/	/	/	/	7	7	/	7	7	/	/	/	7	7	/	/	/	7		
-1	3	/	/	/	/	/	3	3	/	/	/	/	3	3	/	3	3	/	/	/	3	3	/	/	/	3		
-3	2	/	/	/	/	/	2	1	1	/	/	/	2	2	/	2	2	/	/	/	2	2	/	/	/	2		
-8	5	/	/	/	/	/	5	2	1	2	/	/	5	5	/	5	5	/	/	/	5	5	/	/	/	5		
-20	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		
+	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		
TOTAAL	17	/	/	/	/	/	17	13	2	2	/	/	17	17	/	17	17	/	/	/	17	17	/	/	/	17		

EXPLOITATIE	PERSONEEL							KOEIEN							OSSEN			PAARDEN					SCHAPEN					
	0	1	2	3	5	+	T	0	1	2	4	7	+	T	0	1	T	0	1	2	+	T	0	1	1	+	T	
				à	à	1	0				à	à	à	1	0			0				2	0		à	0	2	0
			5	1	0	T			4	7	1	0	T			T				T		1	à	0	T			
				0		A					0		A			A				A		0	2		A			
						A							A			A				A			0		A			
						L							L			L				L					L			
WERKERS																												
-0,5	24	/	/	/	/	/	24	22	2	/	/	/	24	24	/	24	24	/	/	/	24	24	/	/	/	24		
1	10	2	/	1	/	/	13	9	3	1	/	/	13	13	/	13	13	/	/	/	13	13	/	/	/	13		
3	7	1	/	/	/	1	9	3	1	4	1	/	9	9	/	9	8	1	/	/	9	9	/	/	/	9		
8	6	1	2	3	/	/	12	1	2	7	2	/	12	10	2	12	10	2	/	/	12	11	/	/	1	12		
+	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		

UITATIE

PERSONEEL							KOEIEN					OSSEN			PAARDEN				SCHAPEN									
0	1	2	3	5	+	T	0	1	2	4	7	+	T	0	1	T	0	1	2	+	T	0	1	1	+	T		
			à	à	1	0				à	à	à	1	0			0				2	0			à	0	2	0
			5	1	0	T			4	7	1	0	T			T					T			1	à	0	T	
				0		A					0		A			A					A			0	2	0	A	
						L							L			L					L			0		0	L	

EL

2	/	/	/	1	/	3	1	2	/	/	/	/	3	3	/	3	3	/	/	/	3	3	/	/	/	3
/	/	1	/	/	/	1	/	1	/	/	/	/	1	1	/	1	1	/	/	/	1	1	/	/	/	1
2	/	/	/	/	/	2	1	1	/	/	/	/	2	2	/	2	2	/	/	/	2	2	/	/	/	2
1	1	/	/	/	/	2	/	1	/	/	1	/	2	2	/	2	2	/	/	/	2	2	/	/	/	2
/	/	/	/	1	/	1	/	/	/	/	1	/	1	1	/	1	/	/	1	/	1	1	/	/	/	1
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
5	1	1	/	2	/	9	2	5	/	/	2	/	9	9	/	9	8	/	1	/	9	9	/	/	/	9

UITATIE

PERSONEEL							KOEIEN					OSSEN			PAARDEN				SCHAPEN									
0	1	2	3	5	+	T	0	1	2	4	7	+	T	0	1	T	0	1	2	+	T	0	1	1	+	T		
			à	à	1	0				à	à	à	1	0			0				2	0			à	0	2	0
			5	1	0	T			4	7	1	0	T			T					T			1	à	0	T	
				0		A					0		A			A					A			0	2	0	A	
						L							L			L					L			0		0	L	

TEN & BERDEPEN

3	2	/	/	/	/	5	3	2	/	/	/	/	5	5	/	5	5	/	/	/	5	5	/	/	/	5
/	1	/	/	1	/	2	/	1	1	/	/	/	2	2	/	2	1	1	/	/	2	2	/	/	/	2
1	/	/	/	/	/	1	/	1	/	/	/	/	1	1	/	1	1	/	/	/	1	1	/	/	/	1
1	1	/	/	/	/	2	1	1	/	/	/	/	2	2	/	2	2	/	/	/	2	2	/	/	/	2
/	/	/	/	1	/	1	/	/	1	/	/	/	1	1	/	1	/	1	/	/	1	1	/	/	/	1
/	1	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
5	5	/	/	2	/	12	4	5	2	/	/	/	11	11	/	11	9	2	/	/	11	11	/	/	/	11

UITATIE

PERSONEEL							KOEIEN					OSSEN			PAARDEN				SCHAPEN									
0	1	2	3	5	+	T	0	1	2	4	7	+	T	0	1	T	0	1	2	+	T	0	1	1	+	T		
			à	à	1	0				à	à	à	1	0			0				2	0			à	0	2	0
			5	1	0	T			4	7	1	0	T			T					T			1	à	0	T	
				0		A					0		A			A					A			0	2	0	A	
						L							L			L					L			0		0	L	

ROEP

16	/	/	/	/	/	16	15	1	/	/	/	/	16	16	/	16	16	/	/	/	16	16	/	/	/	16
2	/	/	/	/	/	2	1	1	/	/	/	/	2	1	1	2	2	/	/	/	2	2	/	/	/	2
1	/	/	/	/	/	1	/	/	1	/	/	/	1	1	/	1	1	/	/	/	1	1	/	/	/	1
4	/	/	/	/	/	4	/	1	3	/	/	/	4	3	1	4	4	/	/	/	4	4	/	/	/	4
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
23	/	/	/	/	/	23	16	3	4	/	/	/	23	21	2	23	23	/	/	/	23	23	/	/	/	23

DEL

1-0,5
-1
-3
-8
-20
0+

/	1	/	/	/	/	1	1	/	/	/	/	/	1	1	/	1	1	/	/	/	1	/	1	/	/	1	1	/	/	1
1	/	/	/	/	/	1	1	/	/	/	/	/	1	1	/	1	1	/	/	/	1	1	/	/	1	1	/	/	1	
1	/	1	/	/	/	2	1	/	/	1	/	2	2	/	2	2	/	/	/	2	1	/	1	/	2	/	2	/	2	
3	2	/	/	/	/	5	3	1	/	1	/	5	5	/	5	4	1	/	/	5	4	/	1	/	5	1	3	1	5	
/	1	/	1	/	/	2	1	/	/	1	/	2	1	1	2	1	1	/	/	2	/	1	1	/	2	1	/	1	2	
/	/	1	/	/	/	1	/	/	1	/	/	1	1	/	1	/	/	1	/	1	/	1	/	1	/	1	/	1	/	
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	
5	4	2	1	/	/	12	7	1	/	3	1	/	12	11	1	12	9	2	1	/	12	6	3	3	/	12	3	7	2	12

STATIE

PERONEEL							KOEIEN				OSSEN			PAARDEN				VARKENS				BEZIT									
0	1	2	3	5	+	T	0	1	2	4	7	+	T	0	1	T	0	1	2	+	T	0	1	2	+	T	0	+	T		
			à	à	1	0				à	à	à	1	0			0				2	0				2	0		E	E	0
			5	1	0	T				4	7	1	0	T			T					T					T		I	I	T
				0		A					0		A			A					A					A		G	G	A	
						L							L			L					L					L		E	E	A	
																												N	n	L	

ISTEN &
E BEROEPEN

-0,5
-1
-3
-8
-20
+

4	2	/	/	/	/	6	5	/	/	1	/	/	1	5	1	6	6	/	/	6	4	1	/	1	6	5	/	1	6
1	1	/	/	/	/	2	2	/	/	/	/	/	2	2	/	2	2	/	/	2	2	/	/	/	2	1	1	/	2
1	/	/	/	/	/	1	/	/	1	/	/	/	1	/	1	1	/	1	/	1	/	1	/	1	/	1	/	1	
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	
6	3	/	/	/	/	9	7	/	/	2	/	/	9	7	2	9	8	1	/	9	6	1	1	1	9	6	1	2	9

STATIE

PERONEEL							KOEIEN				OSSEN			PAARDEN				VARKENS				BEZIT									
0	1	2	3	5	+	T	0	1	2	4	7	+	T	0	1	T	0	1	2	+	T	0	1	2	+	T	0	+	T		
			à	à	1	0				à	à	à	1	0			0				2	0				2	0		E	E	0
			5	1	0	T				4	7	1	0	T			T					T					T		I	I	T
				0		A					0		A			A					A					A		G	G	A	
						L							L			L					L					L		E	E	A	
																												N	n	L	

CULIEREN

0,5
1
3
8
20

4	1	/	/	/	/	5	5	/	/	/	/	5	5	/	5	5	/	/	5	3	2	/	/	5	5	/	/	5	
1	/	/	/	/	/	1	/	/	1	/	/	1	1	/	1	/	1	/	1	/	1	/	1	/	1	1	/	1	
/	1	1	/	/	/	2	2	/	/	/	/	2	2	/	2	2	/	/	2	/	2	/	/	2	1	/	1	2	
/	/	1	/	/	/	1	1	/	/	/	/	1	1	/	1	1	/	/	1	/	1	/	1	/	1	/	1	2	
1	1	1	/	/	/	3	/	1	/	1	/	2	2	/	2	1	1	/	2	/	2	/	/	2	1	1	1	3	
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	
6	3	3	/	/	/	12	8	1	1	1	/	/	11	11	/	11	9	2	/	11	3	8	/	/	11	8	2	2	12

STATIE

PERONEEL							KOEIEN				OSSEN			PAARDEN				VARKENS				BEZIT									
0	1	2	3	5	+	T	0	1	2	4	7	+	T	0	1	T	0	1	2	+	T	0	1	2	+	T	0	+	T		
			à	à	1	0				à	à	à	1	0			0				2	0				2	0		E	E	0
			5	1	0	T				4	7	1	0	T			T					T					T		I	I	T
				0		A					0		A			A					A					A		G	G	A	
						L							L			L					L					L		E	E	A	
																												N	n	L	

BEROEP

BIJLAGE 8 : DE INKOMSTEN EN DE UITGAVEN VAN DE TAFEL VAN DE
HEILIGE GEEST IN DE 18de EEUW (in gulden Brabants)

	INKOMSTEN	UITGAVEN
1712	733	623
1714	725	711
1715	693	690
1718	718	706
1719	692	832
1721	641	841
1724	629	559
1726	801	764
1727	631	676
1728	856	989
1729	608	844
1732	861	930
1733	740	883
1734	952	867
1741	987	975
1742	970	932
1743	908	782
1744	951	1129
1746	962	955
1747	953	885
1749	942	909
1750	918	734
1751	886	711
1752	962	849
1754	1026	880
1755	1054	956
1757	1042	1086
1758	1040	603
1760	1019	717

1762	1070	802
1763	1188	663
1764	1118	815
1766	1207	731
1767	1132	746
1770	1017	1089
1771	1127	1194
1774	1094	893
1776	1132	1115
1777	1092	1046
1778	1109	1060
1779	1136	1165
1780	1151	1332
1781	1148	1189
1782	1186	1232
1783	1197	1262
1784	1164	1072
1785	1244	834
1786	1175	982
1787	1136	972
1788	1162	1093
1789	1151	1087
1790	1173	675
1791	1194	581

BIJLAGE 9 : VOORWAARDEN VOOR DE UITBESTEDING VAN ARMEN, 1776.

'Conditie en voorwaerde waer op de Heere proviseurs van de Taefel des Heilighe Geest alhier binnen Loenhout sullen aenbesteden ende verhueren alleen ende tegelijcke de aerme ende oude pesoonen van onsen dorpe gebortigh mitsgaders, arme kinders die noch niet bequaem en sijn om hunnen cost te winnen.

In de eersten sullen de aennemers verplicht sijn, aen de arme mannen die moeten geschoren worden hun scheergelt te betaelen sonder van de heere proviseurs daer enige vergoedenisse te mogen pretenderen. Hem sullen de aennemers aen d'arme pesoonen moeten geven sowel paer cloonen als de selve sullen noodigh hebben.

Item sullen de aennemers de kinderen alsoock de aerme mans ende vrouwpesoonen moeten onderhouden van naeyen en stoppen ende de kinders naer schole gaen om te leren lezen ende schrijven ten minste twee maenden op het jaar .

Item soo sullen de aennemers soo van de mans vrouwen als kinders de selve aengenomen hebbende behoorlijcke cost en dranck geven voor hunnen noytdrift sonder de selven in eeniger maniere te cort te doen noch te mishandelen ofte quaelijck traeteren ende de gene die sieck ofte gebreckelijck sijn deselve te dienen ende op te passen naer behoren.

Item sal het aen de heere proviseurs vrijstaen van de arme pesoonen te besteden naer hun beste goetduncken alhoewel datter jemandt soude sijn die deselven beterencoop soude willen aennemen daer sij niet wel en souden sijn naer des oordeel des Heere proviseurs moegen besteden bij andere sonder tegen seggen van iemant.

BIJLAGE 10 : AANTAL ONDERSTEUNDE PERSONEN

	UITBEST.	HUISH.	ANONIEME HUISH.	TOT AANTAL HUISH.	ONDERST.
1712	12	11	1	12	48 à 52
1714	12	17	/	17	63 à 72
1715	12	21	/	22	78
1718	13	14	/	14	55
1719	14	22	/	22	80
1721	(17)	16	/	16	55
1724	12	21	1	22	78
1726	19	22	2	24	81
1727	12	20	2	22	78
1728	19	23	4	27	100
1729	16	15	6	21	79
1732	18	11	2	13	57
1733	17	21	2	23	86
1734	17	14	4	18	71
1741	12	45	1	46	150
1742	18	31	1	32	114
1743	12	24	2	26	90
1744	13	24	4	28	97
1746	17	21	4	25	92
1747	10	21	3	24	82
1749	12	20	4	24	84
1750	7	26	4	30	97
1751	11	25	1	26	89
1752	9	28	6	32	105
1754	6	23	4	27	87

1755	8	23	3	26	86
1757	7	24	6	30	97
1758	7	22	1	23	76
1760	9	26	2	28	93
1762	12	27	1	28	96
1763	5	33	1	32	101
1764	9	26	2	28	93
1766	6	16	/	16	54
1767	4	12	2	14	46
1770	7	19	2	21	70
1771	4	17	3	20	74
1774	7	22	/	22	73
1776	14	20	4	24	86
1777	14	26	/	26	92
1778	18	17	3	20	78
1779	18	20	4	24	90
1780	18	28	6	34	120
1781	18	22	6	28	108
1782	21	28	6	34	123
1783	18	33	6	39	135
1784	20	13	1	14	62
1785	17	5	6	11	50
1786	16	9	1	10	46
1787	13	8	/	8	37
1788	10	22	/	22	76
1789	8	12	/	12	44
1790	10	10	/	10	40
1791	7	11	4	15	52

CARTE DE CABINET DES PAYS-BAS AUTRICHIENS
LEVÉE A L'INITIATIVE DU COMTE DE FERRARIS

Quatschsee.

Hindenburg